

Dr. AUGUSTIN BUNEA.

□ □ MITROPOLITUL □ □
SAVA BRANCOVICI.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

~~~~~  
(REPRODUCERE DIN „UNIREA“—1906.)  
~~~~~

B L A J, 1906.
Tipografia Semin. arhidiecezan.

Prețul Lei 5.— *fil.*

838653

Dr. AUGUSTIN BUNEA.

□ □ MITROPOLITUL □ □

SAVA BRANCOVICI.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

~~~~~  
(REPRODUCERE DIN „UNIREA”—1906.)  
~~~~~

BCU Cluj-Napoca

RBCFG202001406

BLAJ, 1906.

Tipografia Semin. Arhidiecezan.

177506

BCU Cluj / Central University Library Cluj

92 (Sava Brăncuși) (049.2)

În zilele de curând trecute dl V. Mangra a publicat în Arad o scriere a sa intitulată: „Mitropolitul Sava II. Brancovici (1656—1680)“. Dsa a avut bunăvoința a-mi trimite și mie un exemplar, scriind cu mâna sa proprie pre el: „în semn de stimă“. Deschizând însă cartea am văzut cu mirare, că dedicația scrisă nu se potrivește de loc cu cuprinsul tipărit al cărții, unde, în loc de o istorie obiectivă, găsesc o polemică necuviincioasă, în care ura confesională se întrece cu nizuința de a ține și duce pe cetitori în rătăcire.

De câte ori am scris o carte independentă, m'am ferit ca de foc să nu supăr pe nimenea. Mi s'a întâmplat chiar, că unul sau altul dintre scriitorii noștri mi-au făcut imputări nedrepte. Dar eu am tăcut, pentru că am văzut, că acei scriitori iubesc și caută adevărul, și astfel am gândit, că mai bine să sufer cu nevinovat, decât să supăr pe oamenii, cari cu inimă curată cercetează trecutul neamului românesc.

N'am putut și nu pot însă să mă port tot asemenea față cu oamenii, cari cu rea credință și cu rea voință vreau să-mi micșoreze reputația bună, la care am ținut în toate lucrările mele istorice și în toată viața mea publică. Față cu aceștia am fost și voi fi necruțător, căci trebuie să-i facem să priceapă, că numai cinstea și omenia trebuie să poarte și condeiul oamenilor de știință.

Am fost deci necruțător față cu dl I. Pușcariu, carele a crezut, că cu nerușinarea, cu care a scris și publicat o carte pornografică, poate lovi și în adevărul istoric, și în cei ce-l prețuesc și-l spun fără șovăire. Am fost necruțător față cu dl T. V. Păcățianu, care crede, că e o vârtute a falsifica istoria, și a batjocori pe istoriografi, cari se silesc a cerceta și scrie numai adevărul. Am fost necruțător față de acei oameni răută-

cioși, cari și-au căutat în București un academician, ca să mă pongrească, dupăce el însuși a declarat într'o scrisoare privată, că scrierile mele sunt mărgăritare. Voiu fi deci dispensat de orice considerație și față de dl Mangra, care dupăce ne-a tras pe sfoară pe terenul politic, crede, că tot așa va izbuti și pe terenul științific.

Cartea dlui Mangra se începe cu o „scurtă reprivire istorică asupra ierarhiei bisericeii române din Transilvania, și a luptelor ei cu protestantismul“.

Îndată la început (pag. 2.) dl Mangra ne spune un neadevăr. Domnia-sa a avut în mâna sa cărțile mele: „Vechile Episcopii“ și „Ierarhia Românilor“, în cari am dovedit, că Români din Ardeal au avut o episcopie îndată după Conciliul florentin. Începutul episcopiei Vadului l'am pus pe timpul lui Ștefan-cel-Mare (1457—1504), iar al episcopiei Geoagiului pe timpul lui Radu-cel-Mare (1494—1508), va să zică înainte de reformațiune. Cu toate acestea dl Mangra cutează a tipări negru pe alb: *»Înainte de reformațiune, el (Bunea) nu admite să fi avut Români din Transilvania necum mitropolie, ci nici măcar o episcopie«*.

Să vedem acum, cum dovedește dl Mangra, în contra mea și a dlui Iorga, existența mitropoliei române înainte de Mihaiu Viteazul. La pag. 3. ne spune: „În catalogul cel mai vechiu: *De ordine thronorum Mitropolitanorum* de pe timpul împăratului Leon cel înțelept (883) între mitropoliile supuse Patriarhului de Constantinopol găsim însemnate și *mitropoliile românilor*«. „Posteris temporibus constituti sunt in Ungro-Vlachia duo Metropolitae, quorum alter tenet locum Nicomediensis et dicitur Exarchus totius Ungariae et plagenarum. Alter dicitur Metropolita partis Ungro-Vlachiae geritique vices Amaseni. Et alius in Moldavia seu Nigra-Vlachia“; și apoi dl Mangra exclamă triumfător: „Iată documentată existența a trei Mitropolii la Români, *din cele mai depărtate timpuri*«. Aceasta ar fi una dintre cele mai prețioase descoperiri din câte a făcut vreodată un istoric român. Fiind adecă constatat din partea dlui Mangra, că Mitropoliile Românilor au existat dincoace de Du-

năre încă pe la anul 883, cestiunea continuității Românilor ar fi lămurită, iar școala lui Rössler cu rușine îngropată.

Din cele trei Mitropolii, după părerea dlui Mangra, (pag. 4 și 5) răzimată pe combinațiunile neintemeiate ale altor scriitori, una a fost în Țara-Românească, alta în Moldova, și a treia în Ardeal. Șirul mitropoliților dela cele trei mitropolii nici odată nu s'a întrerupt, căci dl Mangra la pag. 4. urmând pe Porfirie mitropolitul Cesariei Capadochiei care a scris la 1600. ne spune că Patriarhia din Constantinopol rânduia arhieriei până și la bisericile ortodoxe stăpânite de străini.

Toate acestea însă ne arată cutezarea oarbă, cu care dl Mangra vorbește despre lucruri, asupra cărora nu este de loc lămurit și orientat. Dacă deschidem din „Historiae Byzantinae“ volumul, care este intitulat „Georgius Codinus Curopalata de Officiis et Officialibus Curiae Constantinopolitanae“, unde dela pag. 291—351 se cuprind „Notitiae Graecorum Episcopatum a Leone Sapiente ad Andronicum Palaeologum“, vedem, că în catalogul împăratului Leon cel înțelept, care, sub titlul: „Ordo dispositus per imperatorem Leonem Sapientem, quem locum et seriem habeant Throni Ecclesiarum Patriarchae Constantinopolitano subjectarum“, este tipărit dela pag. 325—327, nu se face nici o pomenire despre Mitropoliile Românilor. Nu împăratul Leon, ci Curopalata, care a scris în jumătatea a doua a veacului al XIV-lea, mărturisește la sfârșitul unui alt catalog despre Scaunele mitropolitane, că în zilele lui s'au înființat două Mitropolii în Țara-Românească (Ungro-Vlachia), și una în Moldova (p. 351.) Istoricii nostri cei mai de frunte: Hașdeu, Onciul, Iorga, și mai pe urmă N. Dobrescu, au dovedit, că aici e vorba, nu de vre-o mitropolie din Ardeal, ci de Mitropolia Ungro-Vlachiei, întemeiată la 1359, de Mitropolia părților Severinului tot din Țara-Românească, înființată în 1370, și de Mitropolia Moldovei, înființată în 1374.

Cum rămânem deci cu Mitropolia Ardealului de pe la a. 883? și cum ar fi putut rândui Patriarhul arhieriei la o mitropolie neexistentă? Unde se păstrează numele acestor arhieriei?

Păreră lui Golubinski, că Mitropolia Severinului ar fi fost transferată din Valahia în Transilvania, este lipsită de orice temei istoric, și astfel înzădar stăruie așa de mult dl Mangra (pag. 5.) pe lângă această părere. Mitropolia Severinului nu a mai existat după 1401. (Vezi N. Dobrescu, „Întemeierea Mitropoliilor“, pag. 56.) Iar dela 1401 încoace Mitropolitul Ungro-Vlahiei era împuternicit de Patriarhul a se îngriji de credincioșii din Ungaria în calitate de exarh al patriarhului (Ibid. pag. 48.) Dacă pe la 1489 întâmpinăm un Daniil, mitropolit sau arhiepiscop de *Severin*, iar în 1577 un alt mitropolit de Ardeal și *Severin* tot cu numele Daniil, aceasta numai atâta dovedește, că pe la 1489 un episcop, care se întitulă Mitropolit după obiceiul anti-canonic al Sârbilor, voiă să întemeieze o episcopie într'un sat, Feleacul de lângă Cluj, și că la 1577 era un alt episcop Daniil peste bisericile Ardealului. Împrejurarea, că ei se întitulează de Severin, arată, că în Ardeal nu era încă o episcopie înființată în mod canonic, și astfel acei arhieriei și-au luat titlul dela scaunul unei mitropolii apuse, întocmai pe cum pe la 1456 era un episcop cu numele Macarie cu titlul de *Haliciu*, adecă cu titlul tot dela o mitropolie apusă. Precum însă din titlul de *Haliciu* al lui Macarie nu poate nimeni deduce, că mitropolia de Haliciu și-a mutat scaunul în Ardeal, tot asemenea din împrejurarea, că doi arhieriei ai Românilor din Ardeal poartă titlul de Severin, nu se poate deduce, că mitropolia Severinului și-a mutat scaunul în Ardeal.

La pag. 6. dl Mangra vrea să dovedească cu scrisoarea patriarhului Antonie din 1391 despre mănăstirea din Peri (Maramureș), că „Românii din Transilvania aveau pe atunci ierarhie regulată, care stă în relații cu Patriarhul din Constantinopol“.

Eu urmând traducerea latinească a scrisorii patriarhului Antonie, așa pe cum o aflăm publicată în Istoria bisericească a lui Maior (pag. 144.), am arătat în „Vechile Episcopii“, că în acea scrisoare nu este vorba de vre-o „Ierarhie regulată“ în Transilvania.

De atunci încoace lucrul s'a lămurit și mai pe deplin din partea dlui Iorga în scrierea sa: „Studii și documente, XII.: Scrisori și inscripții ardelenе și maramureșene“, I. pag. XXXVIII.

și următoarele, unde pe temeiul originalului scrisorii patriarhale arată, că aceasta nu are de a face cu vre-o episcopie, ori mitropolie, căci, zice foarte adevărat dl Iorga, „nu se putea așeza, în însași țara regelui catolic, un episcop sau un mitropolit ortodox“, ci dintr'înșa se constată numai atâta, că din egumenul dela Peri Patriarhul *făcù un exarch al său, stăpânind o stavropighie*. Asemenea arată dl Iorga, că în originalul grecesc nu este vorba, că voevodul Balița și-ar fi închinat „biserica“ către Patriarhie, „ceea ce n'are înțeles pentru acel timp“, observă tot dl Iorga. „Stavropighion“, precum arată însași etimologia acestui cuvânt grecesc, nu însemnează altceva, decât înfigerea unei cruci din partea Patriarhului în o mănăstire ori în altă instituție sacră. ca semn, că aceea este nemijlocit supusă patriarhiei, iar nu unui episcop. Mănăstirea stavropighie din biserica orientală corespunde mănăstirilor exempte din biserica latină, scoase adecă de sub puterea episcopilor și supuse nemijlocit Pontificelui Roman.

Mănăstirile stavropighii nu sunt identice cu mănăstirile *închinate*, ale căror venite treceau la locurile sfinte din Orient, cărora erau supuse nemijlocit. De aceea dl Mangra nu știe ce scrie, când confundă aceste două felii de mănăstiri și spune, că n'ași fi „în clar cu caracterul și însemnătatea mănăstirilor „stavropighii“ și „închinate““. (pag. 7.) Când egumenul, ori starețul unei mănăstiri era înălțat la demnitatea de exarh patriarhal, cum s'a întâmplat cu egumenul din Peri, el căpătă jurisdicțiune episcopească, adecă aveă dreptul să ocârmuiască ca loctiitor al Patriarhului toate bisericile și persoanele de pe teritoriul supus jurisdicțiunei sale, nu aveă însă dreptul de a sfinți preoți, dacă nu era el însuși episcop sfințit prin punerea mânilor altor arhieriei. Și fiindcă nicăiri nu se zice, că egumenul din Peri ar fi fost înălțat la treapta arhieriei, trebuie să admitem, că el ocârmuiă dieceza mănăstirii cam așa, precum „abbates nullius“ din biserica latină ocârmuesc diecezele lor în tot ce privește jurisdicțiunea episcopească, afară de dreptul de a sfinți preoți. De altă parte însuși faptul, că patriarhul face exarh adecă loctiitor al său pe un egumen simplu, arată, că în țările

supuse regelui unguresc nu se află încă o ierarhie regulată, căci dacă aceea ar fi existat, Patriarhul ar fi numit exarh al său pe capul acelei ierarhii, adică pe mitropolitul, cum a făcut mai târziu la 1401 exarh al său pentru Ungaria și plaiuri pe mitropolitul Ungro-Vlahiei, ceea ce dovedește, că exarhia din Peri, nefiind recunoscută de regii ungari, curând a trebuit să apună.

Alt argument pentru existența Mitropoliei înainte de Mihaiu Viteazul vede dl Mangra în faptul, „că înainte de Mihaiu Viteazul, la 1581 *era mitropolit marele Ghenadie în tot ținutul Ardealului și al Orășiei*“ (pag. 8.) De fapt Ghenadie se intitula „Mitropolit“ numai după obiceiul Sârbilor, cari din episcopi făceau mitropoliți, și din mitropoliți patriarhi, pe când el era numai *episcop*, ceea ce se vede din decretul lui Sigismund Báthory din 20 Martie 1585, unde el este numit ceea ce era într'adevăr: „*episcopus Ecclesiarum valachalium in Transylvania*“ (vezi decretul în „*Vechile Episcopii*“, pag. 60.) Mai departe dl Mangra răsămându-se pe o greșală a lui Sincai (Chr. a. 1599.), ne spune, că pe timpul lui Mihaiu Viteazul se află în A.-Iulia un mitropolit român Dimitrie. Aci însă se face numai o confuziune de nume, căci a existat, ce e drept, un episcop Dimitrie, dar acesta era episcopul romano-catolic Dimitrie Napragyi, iar nu un mitropolit român Dimitrie, pe care nu-l găsim în dipticul Mitropoliților de Alba-Iulia, depus de însuși Sincai în biblioteca universității din Budapesta.

Cum stă lucrul cu Ioanichie „Nándor-Albensis“ adică de Belgradul-Sârbesc, pe care dl Mangra (la pag. 6.) îl face Mitropolit al bisericei românești din Transilvania, răsămându-se pe părerea greșită a lui Golubinski, am arătat în scrierea mea „*Ierarhia Românilor*“, pag. 121 și urm., din care ori ce om nepreocupat se poate convinge, că Ioanichie nu a fost Mitropolit în sensul propriu și canonic al cuvântului, și cu atât mai puțin Mitropolit al Românilor din Transilvania. De aceea nu vreau să mai discut această chestiune, deplin lămurită din toate punctele de vedere. Aci numai atâtă observ, că în dipticul lui Clain, tipărit de Cipariu în „*Acte și Fragmente*“, pag. XIII,

nicăiri nu se află numele lui Ioanichie. Dl Mangra (la pag. 9.) susține, că dipticul lui Clain e vrednic de credință. Dar dacă e vrednic de credință, și într'însul nu se află numele lui Ioanichie, pe ce temei mai poate susțineă dl Mangra, că Ioanichie a fost Mitropolit al Românilor din Ardeal pe la anul 1479?

Alt argument despre existența Mitropoliei ardeleni îl găsește dl Mangra în dipticul lui Clain, în care se înșiră o mulțime de mitropoliți ardeleni, începând cu anul 1348. Cipariu însă la pagina XIV. din „Acte și Fragmente“ dovedește, că întreg catalogul lui Clain este o făuritură fără temei istoric. Cipariu are dreptate, căci ce face Clain? Pe Ioan, care a fost episcop al Ardealului și părților ungurești între 1585—1605, îl pune la an. 1506, pe Teoctist, dela 1606, îl pune la 1519, pe Ioreste dela 1640—1643, îl pune la 1531—1537, pe Ștefan dela 1643—1654, îl pune la 1553—1560, și așa mai departe.

De altă parte noi cunoaștem din documente autentice pre mai mulți dintre episcopii „Ardealului și părților ungurești“ începând din 1557. La 1557 era episcop Christofor cu reședința în Geoagiul-de-sus, pe cum se vede din documentul publicat de Maior în Istoria sa bisericească, pag. 164. Înainte de 15 Sept. 1559, când a murit regina Isabella, era tot acolo episcop *Sava*. Intre anii 1560—1 înlăturându-se Sava, fû numit în locul acestuia George Vizaknay. În 1562 a fost înlăturat George Vizaknay și în locul lui fû numit a doua oară Sava, ceea ce apare din documentul publicat de dl N. Iorga în scrierea sa: „Ștefan-cel-Mare, Mihaiu Viteazul și Mitropolia Ardealului (extras din Analele Academiei Române, seria II. tom. XXVII, Memoriile secțiunii istorice, p. 22.) Următori ai acestor episcopi, dar cu reședința probabil în Silvaș, au fost Eftimie (1572—1574), Christofor (1574—1577), Daniil (1577—1578), Ghenadie (1579—1585), Ioan de Prislop (1585—1599), cu care se începe șirul „Mitropoliților“ Bălgradului. Nici unul însă dintre acești episcopi, afară de cei doi din urmă, nu se află în dipticul lui Clain, și astfel cu toată siguranța putem zice, că dipticul lui Clain este o făuritură, pe care numai oamenii, cari își bat joc de adevărul istoric, o mai pot țineă drept document vrednic de credință.

Arhieriei amintiți au fost toți numai episcopi, iar nu mitropoliți în sensul adevărat și canonic al cuvântului, ceea ce se vede limpede din decretele principilor relative la ei. Așa d. e. cu privire la Sava din a. 1559 și 1562 se zice: „Fidelibus nostris universis et singulis honorabilibus plebanis et presbyteris Wolachalibus, rutenicis et graecam fidem tenentibus *tam in districtu de Hacsad et Karansebes, quam alibi in regno nostro*, harum serie committimus et mandamus firmiter, ut a modo deinceps praefatum *Zawa episcopum* pro vestro vero, legitimo et per nos deputato *episcopo* habere et recognoscere teneamini“. (N. Iorga, l. c. pag. 22.) Despre Eftimie principele Christofor Báthori zice: „Honorabili Euphtimiae presbytero, *episcopo* Walacorum ubique in regno Transsilvaniae ac partibus regni Hungariae“. (N. Iorga, l. c.) Despre Christofor în decretul voevodului ardelean Stefan Báthory se zice: „Eundem igitur Christophorum presbyterum in *episcopum* Walachorum presbyterorum transsilvaniensium romanam videlicet seu graecam religionem profitentium per spontaneum discessum discreti Euphtimiae ipso episcopatu vacante, durante beneplacito nostro eligendum, nominandum et instituendum duximus“. (N. Iorga, l. c. pag. 32.) Tot aceasta se vede, cu privire la alții dintre episcopii pomeniți, și din decretele publicate de mine în „Vechile Episcopii“.

În sfârșit dl M. (la pag. 8.) se silește a dovedi existența Mitropoliei înainte de Mihaiu Viteazul cu un document fals, adică cu un extras latinesc fals din hrisovul românesc al lui Constantin Brâncoveanu dela 1700, prin care dăruiește Mitropoliei din Bălgrad moșia Mireșanilor. Originalul acestui hrisov însă arată limpede, că „Mitropolia Bălgradului“ și „Arhiepiscopia țării Ardealului“ a fost făcută și înălțată dintru a sa temelie de Mihaiu Viteazul, și nu spune nici cu un cuvânt, că ea ar fi avut mai înainte în Alba-Iulia „o casă rezidențială ruinată prin vechime“. Aceste toate le putea ști dl M. din scrierea mea „Ierarhia Românilor“, pag. 4 și urm., și este mirare, cum mai poate cineva amăgi lumea cu un document fals, când cunoaște originalul cel adevărat.

Nu mai umblați, dlor, a întunecă adevărul, ce l-am lămurit și dovedit mai limpede decât lumina soarelui în scrierile mele, că adevărat de când Ștefan-cel-Mare a pus mâna pe întinsul domeniu al Ciceului, de care se ținea și Vadul, iar domnii Țării-Românești pe domeniul Stremțului, de care se ținea și Geoagiul-de-sus, s'au putut înființa și s'au înființat două episcopii, una a Vadului în sfera de înrăurintă a principatului și Mitropoliei Moldovei, alta a Geoagiului în sfera de înrăurintă a principatului și Mitropoliei Țării-Românești, și dualitatea aceasta s'a păstrat până târziu după Mihaiu Viteazul, schimbându-se numai reședința vechilor episcopi de Geoagiu, mai întâiu probabil la Silvaș, și după aceea sub Mihaiu Viteazul de sigur la Bălgrad. Aceasta nu este o rușine pentru noi, ci un titlu de glorie, căci ne arată solidaritatea și unitatea culturală a Românilor din Ardeal și Țara-Ungurească cu cei din Țările-române. Rușine este numai a nu recunoaște adevărul, și a ține la născocitura unei Mitropolii cu nu știu câte episcopii sufragane, asemenea născocite.

Ce privește existența unor episcopate vechi în Transilvania, dl M. nu este în stare să ne aducă altă dovadă afară de scrisoarea Papei Grigorie IX. din 1234 adresată către regele Béla IV., unde se vorbește de niște pseudo-episcopi de ritul grecesc de pe teritoriul *episcopatului Cumanilor*. (Vezi: Hurmuzaki, Doc. I., pag. 132.) Episcopatul Cumanilor însă era dincolo de munții, cari despart Moldova și Muntenia de Ardeal. Prin urmare în scrisoarea papală nu se tractează de o ierarhie episcopască din Ardeal și Țara-Ungurească.

Mai adaugă dl M. (la pag. 6.) că „pe la 1456 în Transilvania *păstoriă* vlădicul Ioan de Caffa“, ceea ce nu este adevărat, căci abia s'a furișat acest vlădică în Ardeal, el îndată a fost prins ca un tâlhar și scos din țară, ceea ce nu s'ar fi întâmplat, dacă ar fi existat în Ardeal o episcopie „ortodoxă“, fie și numai tolerată, nici preoții hirotoniți de el nu ar fi fost expulzați.

Este deci deplin lămurit, că toată „Scurta reprivire istorică asupra bisericii române din Transilvania“, cuprinsă în cartea dlui M. este o țesătură tendențioasă de neadevăruri, pe care

numai niște ignoranți n'au putut-o pătrunde și s'au putut lăsa a fi amăgiți de aparențe, încât în „Telegraful Român“ (Nrul 107—1906), au numit cartea dlui M. „eveniment *literal*“ (!)

* * *

Dela pag. 17—26 dl M. vrea să ne dovedească, că George Brancovici, fratele și biograful mitropolitului Sava, „a fost un bărbat de stat și diplomat iscusit,... care cu două sute de ani în urmă prevăzuse necesitatea de o îndrumare și apropiere a țărilor române către politica germană. Născut și crescut în Ardeal în sinul bisericii române, din ramura familiei despoților Brancovici deja romanizată, el e ardelean în sensul strict al cuvântului, un neaș român, cum îl caracterizează Sincai“.

Însuși dl M. ne spune, (la pag. 18.), că George Brancovici s'a născut în *Ineu* (Boros-Jenő) din comitatul Aradului, despre care comitat toată lumea știe, că nu s'a ținut și nu se ține de Ardeal. Incul odinioară se ținea de comitatul Zarandului, care nici odată n'a făcut parte din Ardeal, ci din așa numitele „*Partium*“, ca și comitatele Solnocul-de-mijloc și Crasna, și ținutul Chioarului. Aceste „părți“ din regatul Ungariei numai prin întinderea stăpânirii voievozilor ardeleni peste granițele Ardealului s'au împreunat cu Ardealul, dar voevozii ardeleni nu le-au ocârmuit în această calitate, ci în calitate de domni ai părților regatului Țării-Ungurești. „Părțile ungurene“ în 1693 au fost din nou adnexate la Ungaria și după mai multe prefaceri politice, vechiul comitat al Zarandului prin articolul de lege I. din 1877, fù contopit, parte în comitatul Hunedoarei, parte în comitatul Aradului. Prin urmare dl M. grăiește neadevăr, când zice, că George Brancovici e „Ardelean în sensul strict al cuvântului“.

El de fapt a fost „Ungurean“. Ori ce om, care ca dl M. este de părere, că G. Brancovici este „urmașul despotului (sârbesc) George Brancovici († 1456.) în gradul al 7-lea în linie directă descendentă“, (pag. 28.) numai bătându-și joc de istorie, poate zice, că G. Brancovici a fost *neaș român*. Istoricii sârbești, nemțești și ungurești, toți fără excepțiune, îl țin de Sârb.

Dintre istoricii români cei mai învățați și iubitori de adevăr, ca Cipariu (Acte și Fragmente, pag. 190 n. b.) și dl N. Iorga (Sate și Preoți, pag. 61.), recunosc adevărul istoric, că mitropolitul Sava și fratele său George au fost Sârbi. Și nici nu se poate altmîntrea, când este cunoscut, că George până și istoria familiei sale a scris-o sârbește și încă într'o epocă de înflorire a literaturii istorice române, apoi a lăsat-o moștenire Sârbilor, al căror despot a umblat să se facă. Un sârb „romanizat“ n'ar fi lucrat așa.

Un bărbat, care abuzând de încrederea principelui său și de misiunea sa diplomatică la Constantinopol, a conspirat cu vrăjmașii stăpânului său, apoi trecând în tabăra Nemților, i-a amăgit cu genealogii false și mincinoase, că ei să-l creadă urmaș al despoților sârbești, un bărbat, care la urmă a voit să tradeze și pe Nemți, așa încât aceștia au fost siliți să-l prindă și să-l arunce în temniță, — toate adevăruri, cari apar destul de lămurit și din expunerea dlui Mangra, — un astfel de bărbat, pe lângă toată iscusința lui, nu se poate numi altcum, decât aventurier politic, căruia nici prin minte nu i-a trecut, să dea vre-o îndrumare politicei române. Dl M. poate să laude pe un om, al cărui caracter samănă foarte mult cu al dsale. Căci și dsa s'a arătat câtăva vreme apărător al intereselor neamului românesc, care privia la dsa cu încredere, întocmai ca Apafy și Ungurii lui la George Brancovici. Și dsa a purtat ascunsă în inima sa ani îndelungați pofta după o coroană episcopescă, întocmai ca G. Brancovici, care, după dl M., două zeci de ani a ascuns planul făurit împreună cu patriarhul sârbesc din Ipec, Maxim, în biserica din Adrianopol de a-și pune pe cap coroana despoților sârbești. Pentru mitra episcopescă și-a părăsit dl M. tovarășii săi de luptă și vederile sale politice, tocmai cum a făcut Brancovici cu Apafy și cu Ungurii. Dar precum Nemții au fost ageri și prevăzători și au știut să împedece pe George Brancovici în executarea planului său, tocmai când acesta se întitulă, cu îngâmfarea unui șarlatan, despot ereditar al Sârbiei, Bosniei, Misiei, Traciei, Bulgariei și al Sirmului, — titlaturi neîntemeiate pe trecutul istoric, — și-și întindea mâna spre coroana Sârbiei, tot asemenea și Un-

gurii, știind cât de mult se pot încrede în caracterul și virtuțile dlui M., i-au smuls mitra în clipa, când el o ținea în mână. Precum George Brancovici a scris o istorie mincinoasă, tot asemenea a făcut și dl Mangra, numai într'un lucru deosebindu-se unul de altul, și anume, că George Brancovici s'a rușinat să-și publice născocirile, virtute, ce dl M. nu o are. Nu este deci mirare, că dl M. îl preamărește pe G. Brancovici, după vorba latinească: „Similis simili gaudet“.

Dar, că frații George și Sava Brancovici n'au fost Sârbi dintr'o ramură a familiei despoților Brancovici, se vede limpede din genealogia mincinoasă, ce și-au făurit-o ei spre a înșela și pe Sârbi și pe Nemți.

Cu privire la urmașii adevăratului despot George Brancovici († 1456), s'au făurit mai multe genealogii false, precum am arătat pe larg în „Ierarchia Românilor“, (pag. 249 și urm.) Insuși George Brancovici, fratele mitropolitului Sava, în genealogia, cu care a amăgit curtea din Viena, zice că despotul G. Brancovici († 1456) a avut un fiu cu numele *Grigorie*. Acesta a avut trei fii: Vuc Zmaj, *Lasar* și Grigorie. Dintre aceștia Lazar a avut trei prunci: Roxanda, soția lui Alexandru Lăpușneanu, voevodul Moldovei, *Dimitrie* și George. Dintre aceștia trei Dimitrie a avut doi fii, pe mitropolitul Sava și George Brancovici, aventurierul politic și scriitorul sârbesc mincinos. Astfel Sava și fratele său George ar fi descendenți ai bătrânului și adevăratului despot sârbesc George Brancovici *în gradul al 4-lea*. (Vezi: Tallozy, Az Ál-Brankovicsok, Századok, 1888, pag. 691.) Dar că această genealogie este falsă, apare evident din împrejurarea, că *Lasar*, nepotul despotului George, dela fiul acestuia Grigorie, nu este adevărat ca existent prin nici un document istoric, ci este un nume născocit de aventurierul George Brancovici. Istoricii sârbești, și alții, nu adevăresc cu nimica existența lui Lazar, de cât cu auctoritatea aventurierului George Brancovici. D-I M. se trudește, să dovedească că *Lasar* a putut exista. Noi concedem, că a putut fi și o sută de Lazari. Dar dela a *putea* fi până la a *fi* este distanță infinită. Că George Brancovici mințește, se vede lămurit din împreju-

rarea, că el afirmă, cumcă Lazar a avut trei prunci: pe Roxanda soția voevodului moldovean Alexandru Lăpușneanu și pe Dimitrie și George. De fapt însă Roxanda, n'a fost fiica lui Lazar, ci fata lui Petru Rareș voevodului moldovean. Prin urmare neexistând Roxanda ca fată a lui Lazar, n'a existat nici Dimitrie și George, ca frați ai ei și fii ai lui Lazar, și nici Lazar însuși.

Domnul Mangra, ca să salveze genealogia aceasta minci-noasă, recurge la altă minciună și anume zice, că Lazar fiul lui Grigorie „a avut fii pe Dimitrie și George, cari ambii au stat în serviciu la curtea lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561), *cu care erau înrudiți după Roxanda soția lui Lăpușneanu, fata lui Petru Rareș și a Elenei.*» Dar aventurierul George Brancovici atât în genealogia, cu care a înșelat curtea din Viena, cât și în genealogia, ce a dat-o în istoria s'a manuscrisă și o publică Sârbii, zice categoric, că Roxanda soția lui Lăpușneanu n'a fost numai înrudită cu Dimitrie și cu fratele acestuia George, ci au fost toți trei frați între sine și fii ai lui Lazar cel neexistent, iar Elena, soția lui Petru Rareș numai după genealogia minciinosului „Jacob Eraclide Despotul“ ar fi fost fata lui „Ioan Eraclide, principele Sârbiei“ (Xenopol, Ist. Rom. IV, p. 248), căci un principe al Sârbiei cu numele „Ioan Eraclide“ n'a existat. Elena soția lui Petru Rareș n'a putut fi din familia despotului sârbesc adevărat George Brancovici, de-oarece dintre fiii acestuia nici unul nu a purtat numele de Ioan, iar dintre nepoții lui numai unul s'a chemat Ioan, care căsătorindu-se cu Elena Iaksich, a avut o singură fată măritată după Ferd. Frangepan, și nici un ficior (vezi Tallozy I. c. p. 691). Prin urmare Elena soția lui Petru Rareș, care se amintește ca fată de despot sârbesc, a putut fi fata vre-unui domn puternic sârbesc, de cari erau mai mulți în țările sârbești.

Am văzut, că după genealogia, cu care aventurierul George Brancovici a înșelat curtea din Viena, adevăratul despot sârbesc George Brancovici a avut un fiu cu numele *Grigorie*. Acesta ar fi avut un fiu cu numele *Lazar*. Acesta ar fi născut pe *Dimitrie*, fratele Roxandei și al lui George. *Dimitrie* ar

fi avut pe mitropolitul Sava și pe aventurierul George. Dar că genealogia aceasta este falsă, se vede și din împrejurarea, că în istoria manuscrisă a aventurierului George Brancovici nu se zice, că Sava și fratele său George ar fi fiii lui Dimitrie, ci ni se dă altă genealogie și anume: *George* fratele lui Dimitrie și al Roxandei a avut un fiu cu numele *Aoram*, acesta un fiu cu numele *Dănilă*, Dănilă un fiu cu numele *Ioan*, iar acesta a născut pe Sava mitropolitul și pe George aventurierul.

Contradicția între genealogia mai scurtă, cu care aventurierul George Brancovici a înșelat curtea din Viena, și între genealogia mai lungă, care a faurit'o în istoria sa manuscrisă, este deci evidentă, căci mitropolitul Sava și fratele său nu puteau fi în același timp și fii ai lui Dimitrie și fii ai lui Ioan, și înrușiți, și în gradul al 4-lea, și în gradul al 7-lea cu bătrânul despot George Brancovici. Dar nici genealogia din istoria manuscrisă nu are temei istoric.

Se zice în această istorie, că *George*, fratele Roxandei și al lui Dimitrie, a fost trimis de Mihaiu viteazul ca sol în oare care afacere la principele Transilvaniei Sigismund și că acesta i-ar fi dăruit unele locuri de pe lângă Murăș, ca: Pâncota, Șiria, Aradul și Cenadul și Sigismund l'a făcut jupan (comite) al Ienopoliei cam pe la mijlocul veacului al XVI. — Minciuna este evidentă. Mihaiu Viteazul și-a început domnia la 1593. Sigismund Bathory a început a domni ca minoren la 1581. Prin urmare nici Mihaiu n'a putut trimite la mijlocul veacului XVI pe George în solie, nici Sigismund nu a putut da acestuia moșiile amintite. Astfel stând lucrul, *George jupanul* este o persoană istorică născocită, care n'a existat. Dăruirea moșiilor amintite, cari de pe la 1387 au fost proprietatea familiei Losonczy, este exclusă prin dovezi pozitive, și anume: cetățile Pâncota și Ineu împreună cu domeniile lor pe la mijlocul veacului al 16-lea le găsim în posesiunea eroului dela Timișoara Ștefan Losonczy, care în 20 Iuliu 1552, cu o săptămână înainte de moartea sa, le-a scris pe numele ficelor sale Frosina și Ana, iar dacă acestea ar muri fără copii, cetățile și moșiile amintite aveau să treacă la nepoatele sale Clara și Dora, fetele lui An-

tonie Losonczy (Dr. Márki, Arad vármegye története I pag. 284—5). Aceste date sunt deplin documentate la Márki în locul acum citat, și prin urmare George nu a putut fi jupan în Ienopolea. În Ierarchia Românilor la pag. 256 din greșală am scris, că Ienopolea a căzut în mâna Turcilor în Iunie 1552. Din greșala aceasta dl M. la pag. 22 face mare caz, cu toate că ar fi putut observa, că în argumentarea mea eu am accentuat mai ales împrejurarea, că Ienopolea nu se află în mâna născociților Brancovicești, și că aceasta împrejurare este adevărată de însuși Márki, chiar la locul citat de mine. Răutăcios, cum este Cuvioșia Sa, spune, că am citat fals pe Márki și „că familia Losonczy s'a stins în linia bărbătească la anul 1552.“ Este adevărat, că Losonczy István a murit fără a lăsa după sine feciori, dar domnul M. trebuia să aibă omenia, și să spună, că Losonczy Ștefan a lăsat moșiile sale prin act legal fiicelor, respective nepoatelor sale, pe cari în privința moștenirii le-a declarat de fii (fiusittatta) și astfel moșiile familiei Losonczy n'au putut fi dăruite jupanului George. În 1566 cetatea Ineului a căzut în mâna Turcilor, cari au făcut din ea și din alte multe comune din jurul ei sandjacet turcesc (Márki l. c. II. p. 159, și pag. 3—4).

După istoria manuscrisă a lui George Brancovici, jupanul George a avut un fiu cu numele Avram *ca despot*. (în lună, dar nu pe pământ), care în 1597 ar fi bătut pe Turci la Lipova și i-ar fi alungat până la Belgrad, de unde el a venit la Alba-Iulia, și ar fi fost primit cu mare pompă, și apoi s'ar fi întors în jupânia lui din Ienopolea. Câte vorbe, atâtea minciuni. Luptele dela Lipova s'au întâmplat însă în Maiu 1596, nu în 1597. Pe toți eroii acestor lupte îi cunoaște istoria adevărată, pe George Borbely, Petru Barabás, Francisc Thury, Ioan Kapráry. Turcii au fost fugăriți, nu de născocitul despot Avram, ci de însuși principele Sigismund Báthory (Márki l. c. II. p. 27 și urm.). În fața adevărilor expuse în Ierarchia Românilor (pag. 258), dl M. la pag. 40 totmai are obrazul, să susțină, că Avram despotul „a luat parte în lupta contra Turcilor la Lipova în 1597“, adaugând în nota 6: „Diferința de un an nu alterează

faptul.“ Dar lucrul de căpetenie nu este anul, ci faptul însu-și al luptelor, cari s'au dat toate fără concursul născocitului Avram.

Acestea sunt destule dovezi, că Sava și fratele său George nu sunt coborâtori din familia adevăratului despot sârbesc George Brancovici (1427—1456), și că prin urmare ei nu sunt înrudiți prin acest despot cu familia Brâncoveștilor și Cantacuzineștilor din Țara-Românească, ci sunt nește Sârbi de rând. Numai dl M. poate vedea în lanțul de minciuni scrise de George Brancovici, și urmate de alții, fără a cerceta lucrurile, *„un fond de adevăr comun“* (p. 34), în loc de un fond comun de minciuni.

* * *

În capitolul III: „Brancoviceștii și Episcopia Ienopolei“ (pag. 36—46) d. M. ne spune, că „între 1608 și 1630 a existat un mitropolit a Belgradului (Alba-Iulia), Sava I. din familia Brancovicilor.“

Am văzut mai sus, că după mincinoasa genealogie a lui George Brancovici, născocitul *jupan* al Ienopoliei, George, a avut un fiu cu numele *Avram*, născocitul despot al Ienopolei. Avram a avut trei fii: Moise (episcopul Matei) *Dănilă* și George. Dănilă a avut trei fii: Petru, *Lasar* (episcopul Longin) și *Ioan*. Acest Ioan a avut pe Simeon (Sava Brancovici, mitropolit) și pe George.

De altă parte Moise, sau cu alt nume episcopul Mateiu, înainte de a se călugări, a avut un fiu cu numele Solomon, care este cunoscut cu numele de episcopul Sava pe la începutul veacului al 17-lea.

Despre episcopul *Sava*, mincinosul George Brancovici și după el alți scriitori sârbești spun, că pe la 1600 episcopia din Ienopole s'a mutat în A.-Iulia, fiind episcop Sava, și că atunci s'a pus fundamentul episcopiei dela A.-Iulia. După Sava se zice, că a urmat Ghenadie la a. 1619, apoi Dositeiu la a. 1638 și apoi Stefan la a. 1651 (La Cipariu, Archiv, pag. 650).

Toate acestea sunt scornituri, iar cel mai mare neadevăr este, că *Solomon Sava* ar fi fost mitropolit, ori episcop în scaunul Bălgradului.

Deci să arătăm și aci, cum stă lucrul și să dovedim, cu câtă nepricepere, ori rea credință scrie dl M. istorie.

În scrierile mele, „Vechile Episcopii“ și „Ierarchia Românilor“, am arătat, că în Ardeal după câteva încercări zădărnice din veacul al XV. s'au înființat definitiv pe la sfârșitul aceluiași veac și pe la începutul veacului XVI. două episcopii, una de Domnii Moldovei, și alta de Domnii Țării-Românești, una la Vad, alta la Geoagiu, una în legătură cu Mitropolitul Moldovei, alta în legătură cu Mitropolia Țării-Românești. Nici una n'a fost Mitropolie, ci simple episcopii. Dualitatea aceasta corăspunzătoare la dualitatea celor două mitropolii și state române se poate urmări în tot veacul al XVI-lea, cu singura incertitudine, că după ce episcopul Geoagiului, Sava, de groaza prigonirii pornite de principele Ioan Sigismund, a luat lumea în cap pe la a. 1566, nu se știe pozitiv, că următorii lui, cari apar cu Eftimie pe la 1572, unde își vor fi avut reședința? Eu am combinat, că au rezidat la Silvas până la intrarea lui Mihaiu Viteazul în Bălgrad, unde viteazul voevod le-a așezat definitiv scaunul, fără să strice așezământul vechiu de două episcopii paralele și atârnoare de Mitropoliile și Statele Române de peste Carpați. Această dualitate o întâmpinăm și după Mihaiu Viteazul, pâna la Sava Brancovici, când episcopia Vadului dispăre cu totul, rămânând numai un simulacru de episcopie românească în Bălgrad. Dar să vedem, cum s'a făcut începutul episcopiei Bălgradului?

În 20 Martie 1585 voevodul Ardealului Sigismund Báthory numește pe Ioan dela Prislop (lângă Silvaș, Țara-Hațagului) *episcop peste toate bisericile românești din Ardeal și părțile Ungurești, afară de bisericile, peste cari era arhieriu un episcop cu numele Spiridon* (Vezi documentul în „Vechile Episcopii“, pag. 60—61). Celalalt arhieriu ardelean, Spiridon, era tot atunci episcop peste comitatele Turda, Cluj, Dobâca, Solnocul din Iăuntru, și Crasna (Vezi documentul tot acolo, pag. 73—77). Ioan dela Prislop era episcop românesc al Ardealului și părților ungurești și atunci, când Mihaiu Viteazul intră în Alba-Iulia la 1599, căci Mihaiu i-a dăruit o cârjă arhieriască,

pe care era scris și numele episcopului și al dăruitorului. Această cârje s'a păstrat în Blaj până în 1848 (Cipariu: Acte și Fragmente, pag. XIV). Mihaiu Viteazul înființează așa numita mitropolie a Bălgradului, pe cum se vede din dipticul Mitropoliei unde se zice despre Mihaiu: „Acesta a făcut sfânta Mitropolie a Belgradului“ (Iorga, Studii și Documente, IV., pag. 67.); apoi din hrisovul lui Constantin Brâncoveanu citat mai sus, din raportul contemporanului Dimitrie Napragyi către împăratul Rudolf al II-lea (Hurmuzaki, Doc. IV., I. pag. 287.), și din scrierea contemporană a lui Teodosie, logofătul lui Mihaiu Viteazul, publicată de dl Iorga în locul citat din Analele Academiei Române (pag. 11—17). În scrierea mea „Ierarchia Românilor“, (pag. 10 și urm.) am dovedit pe deplin, că opera lui Mihaiu Viteazul n'a fost „Mitropolie“ în înțelesul adevărat și canonic al cuvântului, ci o simplă episcopie, pe cum spune și logofătul contemporan Teodosie: „Și *episcopia* a mutat-o acolo (căci mai înainte trăiau în alt loc episcopii), unde până astăzi este cu ajutorul lui Dumnezeu, și a așezat acolo pe cel dintâiu *episcop* de Bălgrad. Ioan“ (Iorga, l. c. pag. 16). Că titlul de „mitropolit“, ce și-l luau episcopii Bălgradului nu este hotărâtor, se vede nu numai din argumentele aduse în „Ierarchia Românilor“, ci și din o nouă împrejurare, ce acum am descoperit-o. La dl I. M. Moldovan în Blaj se păstrează un act original românesc, datat din mănăstirea Uglea (Maramureș) în a. 1726, și iscălit de episcopul din Maramurăș Dosofteiu, care însă în fruntea actului se întitulează: *»Arhiepișcopul Maramurășului«*, fără ca cineva să poată deduce din această titulatură, că în Maramurăș ar fi existat o „mitropolie“. În Mitropolia înființată de Mihaiu Viteazul cel dintâiu arhieru a fost Ioan dela Prislop, cel sfințit în Țara-Românească (Hurmuzaki Doc. XI. pag. 830), precum se vede din scrierea lui Teodosie și din dipticul Mitropoliei, unde șirul mitropoliților îl deschide dânsul (Iorga, Studii și Doc. IV., pag. 66). Anul precis, până la care a păstorit Ioan de Prislop nu se știe, dar din motivele desfășurate în „Vechile Episcopii“ (pag. 68) se poate afirmă, că el a murit în 14 Ianuarie 1605. Spiridon dela Vad, soțul lui Ioan dela Prislop

și favoritul Bathoriștilor, nebucurându-se de încrederea lui Mihaiu Viteazul, a trebuit să cedeze pentru scurt timp locul său din episcopia Vadului lui Ioan Cernai, care însă dispare cu căderea lui Mihaiu Viteazul, spre a face loc iarăși lui Spiridon, pe cum se vede din decretul lui Mihaiu Viteazul din 11 Decembrie 1599 („Ierarchia Românilor“, pag. 27 și urm.), și din decretul lui Sigismund Rákoczy din 23 Iunie 1607, a lui Stefan Bocskay din 23 Septembrie 1605 și a lui Gavrilă Báthori din 1608. Spiridon dela Vad era pe la anii 1605—1607 și un fel de inspector general peste toate bisericile din Ardeal (Vezi documentele din „Vechile Episcopii“, pag. 73—77), și pentru aceea și-a luat titlul de „Vlădica Ardealului“ (Iorga, Doc. Bistriței, II. pag. 94—95.)

În scaunul Bălgradului, lui Ioan dela Prislop i-a urmat Teoctist. Acesta e pus în dipticul Mitropoliei imediat după Ioan dela Prislop, și este adeverit ca Arhiepiscop al Bălgradului între anii 1605—1609 din cronică sincronă a bisericii Sfântului Nicolae din Brașov (Cipariu, Acte și Fragmente, pag. XIV.) și din faptul, că în 13 Martie 1606 el intră în Brașov, ca să scoată din post pe preotul de acolo Neagoslav (Stinghe, Ist. bis. Scheilor 4). N'avem nici un motiv de a ne îndoii, că Teoctist nu va fi păstorit și după anul 1609 până pe la 1613.

Într'un decret din 1 Februarie 1615 principele Gavrilă Bethlen ne spune, că în 1614 numise pe *Theophizus Praeslopi* „episcop și superintendent“ peste bisericile românești *ale unor părți din principatul Transilvaniei* (in Ecclesiis quarundam partium regni hujus nostri Transylvaniae Valachalibus). Dar zice principele mai departe, că după ce a aflat, că și alte biserici românești din comitatele Turda, Dobâca, Solnoc, Maramurăș, Crasna, Bihor și din districtele Bistriței și Gurghiului sunt lipsite de episcop, se vede îndemnat a numi pe *Theophizus Praeslopi* episcop și peste aceste biserici (Vezi documentul la N. Dobrescu, Fragmente, pag. 19—22).

Din actul acesta important, publicat în 1905, vedem, că Spiridon episcopul Vadului, care fusese episcop peste comitatele acum înșirate, încetase a mai funcționa la a. 1615, când *Theo-*

phizus Praeslopi este numit episcop și al teritoriului aparținător acestei episcopii. Dar Theophizus Praeslopi fusese episcop și mai înainte în »*ecclesiis quarundam partium regni huius Transylvaniae*«. Aceste părți ale Ardealului, puse în opoziție cu bisericile din episcopia Vadului, nu pot fi altele, decât cele supuse Episcopiei Bălgradului. Prin urmare în 1614 păstoriă ca episcop al Bălgradului Theophiz dela Prislop, care, înainte de a deveni episcop, fusese predicator al bisericii românești din Alba-Iulia, (concionator *Ecclesiae Valachalis Albensis*), și a cărui jurisdicțiune în 1615 s'a extins și peste teritoriul episcopiei Vadului, devenind episcop al tuturor bisericilor românești.

Ca să determinăm mai de aproape persoana episcopului »*Theophis*«, observăm, că în dipticul Mitropoliei Bălgradului (Iorga, Studii și Doc. IV, pag. 66.) între mitropolitul Iorest, despre care știm pozitiv, că a păstorit la an. 1640—1643, și între Stefan Simion, care a păstorit la a. 1643—1654, întâmpinăm încă un mitropolit cu numele *Teofil*, căruia până acuma a fost greu a-i determina timpul, în care a păstorit, și pentru aceea eu am fost nevoit a-l identifica cu Dosofteiu, despre care am crezut, că a păstorit dela 1615 până la 1627. Acum însă documentul publicat de dl N. Dobrescu aruncă o lumină deplină în această chestiune. Theophizus Praeslopi nu poate fi decât *Teofil*, cel din dipticul Mitropoliei Bălgradului. Numele Theophiz este neobicinuit, iar alții tot pe același Theophiz l'au cetit *Theophasus*, precum apare din scrierea lui Pokoly Iozsef (*Az erdélyi reformatus egyház története*, Budapest 1904, II, pag. 168). Deci cred, că nu greșesc, când identific pre Theophizus (*Theophasus*) Prislopeanul cu Teofil din dipticul Mitropoliei Bălgradului, care prin urmare a păstorit în 1614 ca episcop (mitropolit) al Bălgradului, iar dela 1615 încoace și al Vadului.

Despre Teofil, care păstoriă la 1614 și 1615, nu știm, cât va fi stat în scaun, dar e probabil, că jurisdicțiunea lui episcopască a fost redusă mai târziu la episcopia Bălgradului, luându-i-se episcopia Vadului, care la dată necunoscută a fost dată de principele Gavril Bethlen (1613—1629) episcopului Augustin, care însă a părăsit scaunul Vadului și s'a retras în Moldova,

făcând loc lui *Eftimie* la a. 1623 (N. Dobrescu, Fragmente, pag. 23—25), după care nu mai întâmpinăm alt episcop la Vad, decât pe *Savul*, cel numit de principele Gh. Rákoczy II. la a. 1650 (Ibidem, pag. 30—33).

Lui Teofil i-a urmat în scaunul Bălgradului moldoveanul Dosofteiu, care fusese mai mare peste toate mănăstirile Țării Moldovei. Dosofteiu pribegise în Ardeal, când năvăliră în Moldova Polonii cu Alexandru Movilă în 1615, dar s'a întors iarăși în Moldova, pentru ca mai târziu să ajungă Vlădică în Bălgrad înainte de domnia a doua a lui Ștefan IX. Tomșa (1621—1623), pe cum arată dl Iorga (Sate și preoți, pag. 332). Dosofteiu se intitula: „Mitropolitul Bălgradului, a toată țara Ardelenească și Ungurească și celealalte“ (Hașdeu, Arch. ist. I. p. 93; la Iorga, Sate și preoți, p. 332.), sau „Vlădică de Bălgrad și a toată țara“ (Iorga, Doc. Bistr. II. p. 4). Pe o carte păstrată în Blaj înseamnă însuși la 1622, că a fost Vlădică în Ardeal și în Maramurăș și a umblat și pe la Sătmar și Dobrițin în urma armelor biruitoare ale principelui Gavril Bethlen (Cipariu, Archiv p. 781). În 1626 Dosofteiu cumpără moșia Beca, nu departe de Bălgrad (Vechile Episcopii, pag. 80). În 1627 „Dositeiu, Vlădică de Bălgrad“ ține sobor cu preoțimea sa (Cipariu, Acte și Fragmente, pag. 150—154). Lui i-a urmat Ghenadie (1628—1640.)

Din cele desfășurate mai sus este evident, că nu Sârbii lui Brancovici au întemeiat Mitropolia sau episcopia Bălgradului, ci Mihaiu Viteazul; că nu un Sârb cu numele Sava Brancovici a fost primul Mitropolit sau episcop al Bălgradului, ci Românul Ioan dela Prislop, care fusese sfințit în Țara-Românească; că scaunul din Ienopolea n'a fost transferat la Bălgrad de un Sava Brancovici pe la 1600; că pe la 1619 n'a existat în Bălgrad un episcop cu numele Ghenadie, nici altul cu numele Dositeiu la 1638, și cu atât mai puțin unul Sava pe la 1600, ori între anii 1608 și 1622, ori între 1608 și 1630, precum susține dl Mangra, căci în anii aceștia au fost în Bălgrad ca episcopi: Ioan dela Prislop, Teoctist, Teofil, Dositeiu și Ghenadie, toți adeveriți prin acte mai pre sus de ori ce îndoială.

Sava (Solomon) Brancovici a fost un episcop de *Lipova* peste

un număr mai mic de biserici *sârbești* și românești, pe cum arată toate documentele. El nu a stat nici într'o legătură cu ierarhia bisericeii române, ci a fost un usurpator al unui teritoriu, care se convenia episcopilor români din Ardeal. Usurparea a putut-o face în schimb pentru anumite servicii politice.

Decretul lui Sigismund Rákoczy din 15 Ianuarie 1608 ne spune apriat, că Sava era episcop peste un număr limitat, peste un număr oare-care de biserici sârbești și românești, căci zice: Reverendo Szaveo Vladica *certarum Rascianarum* et Valacharum ditionis nostrae transylvanicae ecclesiarum Episcopo". Unde era însă teritoriul acela supus voevodului ardelean, peste care păstoria Sava? Imprejurarea că voevodul poruncește, ca Sava să nu turbure pe *păstoriul* Mihail și pe ceilalți *păstori* români de religiunea *ortodoxă* (calvinească) din comuna Vajdalfalva (Voivodeni, pe Crișul-Alb, lângă canalul Nádor, între Repszeg și Albești), arată destul de limpede, că Sava nu era episcop pe teritoriul Ardealului luat în înțeles strict (Cipariu, Archiv, pag. 609—610).

Intr'un alt decret al lui Sigismund Rákoczy din 28 Iunie 1607 se spune, că Sava era episcop *quarundam* Ecclesiarum et Walachorum in Transsylvania passim existentium (N. Dobrescu, Fragmente, pag. 15). Cinc însă pricepe latinește și aseamănă aceste cuvinte cu cele citate mai sus din decretul aceluiaș principe dela 1608, vede lămurit, că copistul din cancelaria voevodului a greșit, căci corect trebuia să zică: „quarundam Ecclesiarum Rascianorum et Walachorum“, deoarece conjuncțiunea *et* altcum nu are nici un înțeles.

In acest decret să ieă Transylvania în înțeles mai larg, întru cât și o parte din comitatele Aradului și Zarandului din Ungaria se ținea de Transylvania, ca părți din Ungaria.

In decretul principelui Sigismund Rákoczy din 9 Nov. 1607 se zice: „attentis ... servitiis Honorabilis Savae Vladikae de *Lippa*“, de unde apare, că el avea reședința în Lipova dincolo de granița Ardealului luat în înțeles strict. (Ibid. pag. 15—16.) El a fost încărcat cu favoruri de principele Sigismund pentru felurite servicii, dar mai ales pentru serviciile făcute la ocuparea ce-

tății Lipova (Idem, ibidem.), când garnizoana *sârbească* din Lipova la sfatul și îndemnul lui Sava a tradat pe Turci și a dat cetatea în mâna Ardelenilor în a. 1605 (Márki, Aradvármegeye monogr. II. pag. 48 și 239.). Că Sava a rămas până la sfârșitul vieții sale în Lipova și nici odată nu a stat în Bălgradul Ardealului, se vede din împrejurarea, că până astăzi se păstrează în biserica *sârbească* din Lipova engolpionul, ce-l purtă pe piept; potirele, din care cuminecă poporul; crucile și odăjdiile scumpe episcopoești (Márki, l. c. pag. 239.). Toate acestea le-ar fi adus cu sine la Alba-Iulia, dacă s'ar fi mutat aci ca Mitropolit al Bălgradului. Pe timpul lui Sârbii în Lipova erau foarte număroși, aveau o uliță a lor proprie, aveau biserică *sârbească* (Márki, Ibidem, pag. 265.) și pentru cine vrea să priceapă, este sigur, că Sârbii aceștia, cari erau oameni liberi, puternici, armați, n'ar fi suferit un episcop românesc, când este știut, cât de fanatici dușmani au fost ei Românilor și bisericii românești.

Dar nu numai în Lipova erau număroși Sârbii. În comitatul Aradului și Zarandului Sârbii se simțiau ca acasă, încă de pe timpul despotului George Brancovici, adevărat din jumătatea primă a veacului al XV-lea. Soartea Lipovei a atârnat de repetite ori dela voia lor în luptele dintre Ardeleni și Turci la începutul veacului al XVII-lea. În 1607, 160 de familii sârbești au fost nobilitate și așezate în cetatea Aradului. După ce Ștefan Petneházy a cucerit în 1602 Ineu din mâna Turcilor, el a așezat și aci Sârbi și o garnizoană sârbească în cetate (Márki, l. c. pag. 265—266 și 208.). În comitatele Arad și Zarand așa dară centrele cele mai puternice sârbești erau, încă dela începutul veacului al XVII., Aradul, *Ineu* și Lipova. Aci au început ei a face cele dintâi încercări pentru întemeierea unei episcopii sârbești în mijlocul Românilor. Mai întâiu s'a așezat sârbul Sava pe la 1605 ca episcop în Ineu la Sârbii săi, apoi s'a mutat la Lipova, tot la Sârbi. După el iar apar vre-o doi episcopi sârbești în Ineu, până când episcopului sârbesc Isaia Diacovici sau Diadokovici, care purtă titlul de Ienopole (Ineu), și care a lucrat nespuse de mult pentru Sârbii săi, și pentru cei ce au venit pe capul nostru cu patriarhul Arsenie Cernovici (Márki, l. c. p.

266—267.), a obținut înființarea definitivă a episcopiei sârbești de Arad pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea, supunându-o formal prin dispoziții împărățești patriarhiei sârbești.

Ca să se vadă și mai limpede, că Sava de Lipova și cei ce i-au urmat în Ienopolea și Arad au fost niște Sârbi usurpatori ai teritoriului supus ierarhiei române din Ardeal, n'avem decât să știm, că părțile ungurești rupte din Ungaria și încopciate cu Ardealul totdeauna au fost supuse înainte de 1605 episcopilor românești din Ardeal, fie din Geoagiu, apoi Silvaș și Bălgrad, fie din Vad, precum arată înseși decretul lor pentru cine știe să le cetească și să le priceapă.

Di M. ca să facă din Sava dela Lipova și din mitropolitul Sava Brancovici români neaoși, recurge la mărturia turcului Evlia Celebi, care ne descrie orașul Ineului așa, pe cum era acela pe la 1660—1664 și ne spune, că raialele din oraș erau *ardeleni și valahi*. Noi însă am văzut, că îndată după 1602 Ineul era un cuib puternic sârbesc și *Sârbii aveau case și moșii acolo* (Márki, l. c. pag. 266.), tocmai pe când s'a născut în acest oraș mitropolitul Sava Brancovici.

Dar cuvintele lui Celebi nu exclud existența Sârbilor în Ineu. Sub *Ardeleni* el a înțeles populațiunea așezată în Ineu sub principii *ardeleni*, în care populațiune au putut fi cuprinși și Sârbii, așezați acolo sub acciași principii; iar sub *Valahi* el a putut înțelege și pe Sârbi, deoarece la mohamedanii din peninsula balcanică nu arare ori se întâmplă, că cuvântul valah să iă în însemnarea de creștin de legea grecească, fără deosebire de naționalitate. (Vezi: Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*, ed. II. pag. 123.)

* * *

Ca argument pentru a se dovedi, că Sava Brancovici mitropolitul Bălgradului a fost cu adevărat Român și nu Sârb, cu toate că el până și la acte românești se iscăliă sârbește: „Piscup Sava“ (Iorga, *Doc. Bistr. II. pag. 9. n. CLXXVI.*), se aduc dispozițiile făcute de el pentru predicarea cuvântului lui Dum-

nezeu în limba românească și pentru cetirea cărților tipărite românește, atât în biserică, cât și afară de biserică, cari dispoziții se pot ceti la Cipariu (Acte și Fragmente, pag. 145—148). Eu am arătat atât în „Vechile Episcopii“, cât și în „Ierarchia Românilor“, că aceste porunci nu dovedesc, că Sava a fost Român, căci ele au fost date, nu din îndemn și sentiment național românesc, ci din voința lui Sava de a calvinî biserica românească; și că publicarea acestor porunci s'a făcut nu numai în numele lui Sava, ci și în numele lui Apafy, care n'a fost român.

De fapt poruncile; ce le-a dat Sava sunt identice în cuprins cu poruncile, ce le dădeau principii calvinești. Sava zice: „Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră rumânește, creștinilor în biserică, și unde va trebui și va fi de lipsă“. Iar în altă poruncă, în fruntea căreia alătura de numele lui este scris și numele principelui Apafy, zice: „Așa și cuvântul lui Dumnezeu, ca să se vestească în limba noastră rumânește, carele nem născut“, (Cipariu, Acte și Fragmente pag. 145 și 148), deși nici Apafy, nici Sava, cari împreună și cu aceeași scrisoare dădeau porunca, nu s'au născut în limba românească, și astfel „limba noastră“ se refereste numai la preoții, cărora era adresată porunca. Cu această poruncă însă este identică dispoziția făcută de principele George Rákoczy în 1643, (Cipariu, Archiv, pag. 269). și de Apafy în 1680, (Idem, Acte și Fragm. pag. 62), căci acești principii dispun: *» Quod sacrosanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum codices, tam dominicis, quam aliis diebus festis tum in ecclesiis suis, tum ad funera, tum vero alibi ubicumque locorum desiderabitur, vernacula sua lingua praedicabit, praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit ac faciet«*.

Rákoczy și Apafy dispun, să se învețe tinerimea din catechismul calvinesc, tradus românește: „Quod catechismum ipsis jam exhibitum recipiet, recipique per alios curabit, eumque juventutem ipsam tum ipsemet diligenter docebit, tum per alios doceri faciet“ (Cipariu, l. c.). Sava însă merge mai departe și dispune, ca nu numai catechismul calvinesc, ci toate cărțile ti-

părite românește cu o mulțime de erezii calvinești, să se cetească și învețe: „Cari cărți sunt scrise și scoase pe limba rumânească să se cetească și să se învețe în biserica creștinilor, și într'alte locuri unde va fi lipsă“ (Cipariu, Acte și Fragm. p. 146).

Apafy și Sava poruncesc împreună: „Popii, cari nu se nevoesc cu rumânie, ce tot cu sârbie, unii ca accia și lor facu-și de cătră Dumnezeu pedeapsă, și de cătră poporani uriciune, și săborului scădere, *aceia cu un cuvânt să se oprească din șopie*“ (Cipariu, I. c. p. 149), iar Apafy dispune: „Ut illi pastores valachici, *qui praeter Rascianam literaturam nihil murmurant* in templo cum summo suo suorumque salutis detrimento, neque praeterea vel summe necessarios ad salutem christianae religionis articulos vel sciunt vel scire volunt, utut aliquoties more et modo christiano admōniti sint, *e statione sua moveantur*, ut tum loco ipsorum tum ordinarie in ecclesias valachicas instituendas ii pastores promoveantur, qui literaturam valachicam callent“ (Cipariu, I. c. pag. 67).

Orbit trebuie să fie deci cel ce nu vede, că Sava nu și-a dovedit românismul prin poruncile citate, ci numai a împlinit poftele calvinilor. De aceea zice Cipariu (Acte și Fragm. pag. 190. n. b.): „Fără de a fi Sârbi, adevărul istoric ne strinse a mărturisii mai sus la pag. 70. not. a., *cum că Sava a fost Sârb*. Iar cauza canonului nr. 8. asupra limbei sârbești e instrucțiunea dată de principii calvini, pe cum se vede în punctul XVIII. aici mai sus pag. 67, și de *altmintrea cea mai mare parte a acestor statute sinodale e numai repetirea puncturilor instrucțiunei calvinești*“.

Dar dl M. nu vrea să priceapă aceste lucruri atât de evidente, ci are nerușinarea, să-mi impute mie (p. 90), că în „Vechile Episcopii“ (pag. 127) și în „Ierarchia Românilor“ (p. 263) am *reprodus fals* poruncile lui Sava relative la limba românească. Eu de fapt în aceste două scrieri n'am *reprodus* cuvintele lui Sava, ci numai le-am *interpretat* și explicat, pe cum ori cine poate vedea cetindu-mi scrierile la paginile citate, iar cari cuvinte le-am pus între semnele citațiunii sunt reproduse tocmai așa, pe cum le aflăm în poruncile lui Sava. Interpretarea

putea dl M. să o numească greșită, dacă nu-i convine, dar să nu să scoboare Preacuvioșia Sa până la o treaptă atât de joasă de ticăloșie, încât să-mi impute lucruri, cari în scrierile mele nu le vor afla toți răii și mișcii din lume, de le-ar căută o miie de ani.

Pentru a pricepe și mai bine, că Sava cu poruncile citate nu a voit să se arete Român, ci numai a voit să calviniseze, este bine să se știe, că un principiu de căpetenie al protestanților a fost și este, că toată slujba bisericească trebuie să se facă numai în limba poporului. De aceea în propaganda lor pentru calvinirea Românilor, ei au stăruit foarte mult, să se aplice acel principiu, și cu cât a fost mai mare prigonirea bisericii Românilor, cu atât a fost mai aprigă stăruința protestanților pentru înlăturarea limbei slave și introducerea celei românești în slujba bisericească. Din contră clerul bisericii „ortodoxe“ ținea, că introducerea limbei românești este o vătămare grea adusă „ortodoxiei“. De aceea patriarhul Palestinei, Dositeiu, poruncia mitropolitului Atanasie din Bălgrad la anul 1698: „Trebuie Arhieria Ta, *slujba bisericii*, adecă ohtaiul, minnele, și alalte cărți, ce se cântă duminicile și sărbătorile, să te nevoiești cu deadinsul să se cetească *toată* pe limba *slovinească*, sau elinească, *iară nu rumânește*, sau într'alt chip“. (Cipariu, Acte, 283—284.)

Din acest contrast este evident, că episcopii, cari stăruiau pentru introducerea slujbei românești în biserică, nu-și dovediau calitatea lor de Români, ci aplecarea lor spre principiile protestante, ori cel puțin slăbiciunea lor întru apărarea „ortodoxiei“.

Altcum poruncile lui Sava Brancovici pentru introducerea limbei românești în biserică, nu erau un lucru nou, ci foarte vechiu, încă din epoca, când protestantismul nici nu mai suferia în Ardeal episcopi „ortodoxi“, ci impunea bisericii episcopi protestanți de neam românesc. Încă la 1567 poruncia Ioan Sigismund: „Voind după hotărârea țării, să silim pe neascultătorii aceștia de popi români, să-i silim să *propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu în adevărata lor limbă românească*, după

rânduiala acestui popă Gheorghe, vă poruncim, să-i siliți la ceea ce vrea popa Gheorghe și să-i fiți lui, sau oamenilor lui într'ajutor". Iar popa Gheorghe episcopul Românilor în anul următor 1568 poruncia: „Dar, lucrul de căpetenie, cu care se duc acasă, e că toată slujba în biserică să o facă în românește, ca să înțeleagă obștea, pe cum poruncește și Craiul... și să-i și silești la așa ceva, să-i ameninți pe îndrăzneți și a-i scoate din slujbă, cum a hoțărât țara» (Nic. Iorga, Mitrop. Ardeal. în Anal. Acad. pag. 24—25). Într'un sinod ținut de episcopul protestant român Pavel Tordasi, la 1569, „s'a hoțărât, ca aceia din preoții sârbești, cari îndeplinesc slujba de preot în obștile românești, dacă nu fac în limba românească slujbele sfinte în acele obști, să nu poată fi preoți» (Ibidem, pag. 29).

Toate aceste dispoziții făcute cu o sută și mai bine de ani înainte de Sava Brancovici, seamănă ca ou cu ou cu poruncile acestui „chiriarc“, și dovedesc, cât de puțină omenie, sau cât de groasă ignoranță are el M. când scrie acest neadevăr încornurat: „Tot astfel și în privința limbei naționale române, mitropolitul Sava este cel dintâiu între toți chiriarhii bisericelor din țările românești, care a făcut dispozițiuni pozitive pentru introducerea ei în biserică și la toate serviciile divine“ (p. 89). A deduce deci din poruncile lui Sava, că el a fost Român, este tot atâta, cât a deduce din zelul principilor amintiți pentru introducerea limbei românești în biserică, că și ei au fost „neași“ Români, ori din porunca patriarhului grecesc Dositeiu, de a se țineă slujba în limba slovinească, că și el a fost Sârb.

* * *

Dar nu numai în ce privește limba slujbei bisericești, ci și în alte privințe s'a arătat Sava Brancovici părtinitor al principilor protestante.

El n'a căpătat asigurare dela principele George Rákoczy II., că va fi numit episcop al Românilor, decât după ce a fost recomandat cu toată stăruința de superintendentul calvinesc George Csulai, ceea ce se constată din decretul lui George

Rákoczyi II. din 28 Decemvrie 1656, pe care dl M., pe cum se vede din cele ce le scrie (la pag. 53), nu l-a priceput, dar care spune limpede: „Quod cum Honorabilis Sava Brankovitsch et Corenitsch, ab Admodum Reverendo Viro Georgio Isulai (recte Csulai) Universarum in Regno Transsylvaniae Ecclesiarum Orthodoxarum Superintendente... *singulari quadam intercessione commendatus* Nobis fuerit... coque nomine *assecurationem a Nobis de Episcopatu*... sibi a Nobis *conferendo* consecutus sit“. După ce a avut asigurarea aceasta, Sava s'a sfințit episcop în Țara-Românească în luna lui Septemvrie 1656, iar Rákoczy și-a împlinit făgăduiala, numindu-l episcop în 28 Decemvrie a aceluiași an (Cipariu, Archiv, pag. 649).

În anul 1662, spune Apafy în decretul său din 23 Aprilie 1662, episcopatul Bălgradului era vacant, și preoții adunându-se în săbor, au ales iarăși pe Sava (Verum hoc tempore propter vicissitudinem temporum et rerum *vacaverit*, quia igitur *denuo* ex clementi annuentia nostra a Pastoribus eiusdem confessionis ... *electus fuerit*). Apafy îl numește pe Sava episcop în scaunul vacant, dar pe lângă condițiunile, ce i-le prescrisese odinioară episcopul, sau superintendentul calvinesc George Csulai: „ita tamen, *ut conditiones per Reverendum quondam Georgium Csulaj Episcopum orthodoxum praescriptas observare sit obstrictus*“ (Vezi: „Vechile Episcopii“, pag. 121).

Cari sunt condițiunile, ce le impuneau superintendenții calvinești bieților episcopi românești, le cunoaștem din număroasele decrete ale principilor calvinești. Noi vom aduce aci numai pe celea ce le cunoaștem din corespondența superintendentului Geleji cu principele George Rákoczy I. din anul 1640 (Vezi: „Vechile Episcopii“, pag. 87—89). Ele au următorul cuprins: 1. În Alba-Iulia, ori în alt loc potrivit să înființeze școală cu doi, sau trei învățători, cari știu latinește, grecește și românește; 2. Să țină tipografie și să tipărească cărțile trebuincioase în școală și biserică; 3. Să silească pe preoți *a se lăsa de borborosire în limba străină slovenească și țăranilor să țină slujba românește*; 4. În Dumineci să predice de două ori, iar *Miercuria și Vineria* câte odată în limba română; 5. Să tra-

ducă românește rugăciunile de dimineața și de seara ale calvinilor, să le tipărească și să le rostească în toate adunările românești; 6. Cântările românești traduse *românește*, de cari se folosesc cei din Caransebeș și Lugoj să le tipărească și să le cetească în toate adunările; 7. Catechismul tradus deja pe românește să-l tipărească și în oarele prescrise să-l propună băieților și fetițelor.

Asemenea cunoaștem condițiile ce le puneau principii din diploma principelui George Rákoczy din 10 Octomvrie 1643 (Cipariu, Archiv, pag. 628). Mai departe din un decret dat în 9 Aprilie 1638 de principele G. Rákoczy I., știm pozitiv, că încă de pe timpul principelui Gavril Bethlen (1613—1629) toți episcopii românești erau numiți pe lângă condițiuni, și că tot G. Rákoczy I. prin același decret a dispus, ca episcopul românesc să atârne de superintendentul calvinesc (Decretul se află la autorul).

Este deci evident, că dl M. își amăgește cetitorii, când (la pag. 53 și 64) bătându-și joc de mine, se încearcă a dovedi cu pervertirea faptelor și cuvintelor, că Sava Brancovici a fost numit episcop fără condițiuni.

Dar Sava Brancovici nu numai a fost numit episcop cu condițiuni, a căror scop nu putea fi altul, decât calvinirea bisericilor românești, ci știm pozitiv și aceea, că el a și împlinit condițiunile, afară de cele relative la școale și tipografie, cari nu se uniau cu vederile lui de Sârb, și mai ales cu lăcomia lui de a mânca veniturile școalei și tipografiei.

Asemenea a primit el, și a impus și clerului și poporului său, să primească doctrinele calvinești, cuprinse în cărțile românești tipărite până la dânsul, și anume în cărțile: Catechismul protestant (luteran) din 1544, Tâlcul Evangeliilor din 1564, Molitvelnicul calvinesc tot din 1564, Catechismul calvinesc din 1640, edat „cu sfatul și cu îndemnătura și cu cheltuiiala domniei lui Ciulai Gheorghei, păstoriul sufletesc al curții Mării Sale“ (Vezi: „Ierarchia Românilor“, pag. 307), și în fine Catechismul palatin calvinesc alui Fogarasi István din 1648, căci însuși Sava poruncește în numele Săborului său din 1675: „Care cărți sânt

scrise și *scoase* pe limba rumânească să se cetească și *să se învețe* în biserica creștinilor și într'alte locuri unde va fi lipsă". (Cipariu, Acte și Fragmente, pag. 146).

Din dispozițiile făcute de Sava ca Mitropolit, cunoaștem numai pe acelea, cari în numele său și al Săborului său, (unele și în numele principelui Apafy), le-a adus la cunoștința clerului în anul 1675. Ele toate sunt alcătuite în spiritul doctrinelor calvinești. Câte-va exemple încă sunt de ajuns spre a ne convinge despre slăbiciunea lui Sava întru apărarea doctrinelor bisericeii sale.

Sava între altele poruncește: „Căsătoria să se înceapă cu cuvântul lui Dumnezeu și să se facă cu *jurământ*, să știe ce-i căsătoria" (Cipariu, Acte și Fragmente, pag. 146). Jurământul însă la încheierea căsătoriei în biserica bizantină este necunoscut, și nu-l găsim nici într'un Molitvenic, fie grecesc, fie slovenesc, fie românesc (unit ori neunit), admis de biserica orientală. Dar este cunoscut și impus în biserică calvinească prin colecțiunea canoanelor calvinești a vestitului superintendent calvinesc Geleji Katona (1633—1649): „Copulatio novorum conjugum, usu jam antiquitus apud nos recepto, eoque in scripturis sacris fundato *solemni ac corporali* (ut vocant) *juramento* mediante fieri debet" (Grama, Inst. calv., pag. 418). Asemenea este cunoscut jurământul din poruncile lui George Rákoczy din 1643 și ale lui Apafy din 1680: „Quod personas... copulabit libere *juramenti sacramento mediante*, ac per alios etiam perinde copulari faciet" (Cipariu, Archiv, p. 630 și Acte, p. 63—64). Inzădar se încearcă dl M. cu tot felul de apucături, să facă pe cetitorii săi să creadă, că aci nu este vorba de vre-o instituție calvinească, deoarece jurământul se află și la catolici. Este evident însă, că Sava n'a putut vorbi în timpul său, decât de jurământul calvinesc. Prin urmare, când Sava Brancovici poruncește, să se facă căsătoria cu jurământ, el dispune ceva ce nu este prescris în biserica orientală, dar este în același timp cunoscut clerului său din vre-o carte bisericească tipărită. Știm însă, că împreună cu „Tâlcul Evangeliilor" dela 1564, nescutit de erezii calvinești, s'a edat și un Molitvenic al Diaconului Coresi, plin de asemenea

erezii (Nerva Hodoș, Prinosis lui Sturdza, pag. 243 și urm.). În acest Molitvenic se spune, ce jurământ aveau să facă mirii, și cum să se încheie căsătoria (Ibidem, pag. 264 și urm.). Preoții erau obligați să se țină de acest tipic și tocmeală calvinească și din motivul, că însuși Sava poruncise: „Care cărți sânt scrise și scoase pe limba rumânească să se cetească și să se *învețe* în biserica creștinilor și într'alte locuri, unde va fi lipsă“ (Cipariu, Acte, pag. 146). Fiind însă Molitvenicul amintit scos, adecă tipărit românește, preoții în vârtutea acestei porunci trebuiau să se țină de prescripțiile lui cu atât mai vârtos, că alt Molitvenic românesc până la 1681, când s'a tipărit unul la Iași cu textul prescripționat de biserica orientală, preoții nu aveau la îndemână, pe cum se poate vedea din lista cărților rituale tipărite înainte de 1680, compusă de dl Bianu (Discurs de recepțiune, pag. 57).

Știm mai departe, că în biserica orientală totdeauna s'a făcut botezul cu apă *sfințită*. Acest lucru îl știau și-l știu și astăzi nu numai preoții, ci și copiii, căci așa se practică și așa este prescripționat în toate Molitvenicile bisericești orientale. Numai în caz de absolută necesitate se poate da botezul cu apă nesfințită de preot. De-odată cu botezul, se da creștinilor și taina sfântului mir. Calvinii însă au introdus prin Molitvenicul lui Coresi un alt ritual, o altă tocmeală, care se poate ceti în „Prinos lui Sturdza“ (dela pag. 257 înainte). În această tocmeală, precum spune însuși autorul calvin, s'a lăpădat apa sfințită, mirul și luminarea: „Mirul și apa sfințită, luminare, ei (Apostolii) n'au avut și alte adăusături“ (Ibidem, pag. 251).

Este deci-evident, că atunci când Sava poruncește preoților să facă botezul *cu apă... așa cum este tocmeala* (La Cipariu l. c. p. 147), fără să pomenească nimica de apa sfințită și de mir, el nu putea înțelege, decât tocmeala cea calvinească, pentru că el însuși poruncise, ca să se cetească și învețe cărțile „scoase pe limba rumânească“, între cari era și Molitvenicul lui Coresi, și pentru că porunca lui seamănă deplin cu poruncile lui G. Rákoczy din 1643 și Apafy din 1680: „Quod baptismi sacramentum.... *aqua simplici*.... administrabit, ac per alios administrari faciet“ (Cipariu, Archiv, pag. 630; Acte, pag. 63). Ca să se

scape de forța acestui argument și a altora de felul acestuia, dl M. recurge la neadevărul, că „Molitvenicul lui Coresi“ era „necunoscut preoțimei din timpul său“ (a lui Sava). Dar de unde știe dl M. că acel Molitvenic era necunoscut? Ori doară pentru că era tipărit cu o sută de ani înainte de Sava? Dar cine a umblat prin bisericile românești, știe, că și astăzi găsești o mulțime de cărți de o sută de ani, și chiar și mai vechi de o sută de ani. Asemenea recurge dl M. la mistificarea, că Sava ar fi voit să indice numai materia botezului, care este apa naturală. Au doară preoții lui Sava botezau cu lapte, ori vinars, ori borș, ori ciorbă, ca să-i învețe Sava, cu ce să boteze? Ce-a voit Sava să zică, se vede limpede din decretalele principilor calvini, adecă să se boteze „aqua simplici“, cu apă fără alte „adăusături“.

Este cunoscut mai departe, că arhieriei și preoții bisericii orientale, până în ziua de astăzi, ies la anumite zile în cimiter, unde zac oasele celor repausați, și cetesc molitva deslegării morților, care se află în ori ce Molitvenic al bisericii orientale. Protestanții însă lăpădară rugăciunile pentru cei morți. De aceea episcopul român protestant Paul Tordasi împreună cu sinodul său din 1569 prescrie: „Să nu se mai facă liturghie sau molitvă pentru răposatii sfinți și alți morți“ (La Iorga, Mitropolia Ardealului, în An. Ac. pag. 28). Iar Molitvenicul lui Coresi, cel impus clerului de către Sava, încă zice: „Că după moarte morților nu putem folosi nemică“ (N. Hodoș, în Prinosis lui Sturdza, p. 252). Numai acest înțeles poate să-l aibă și porunca lui Sava: »Molitvă să nu facă nici oaselor« (Cipariu, Acte, pag. 147).

În Molitvenicul bisericii orientale (unit ori neunit) se află și „Rânduiala, ce se face la ori ce vite bolnave, oi sau altele“ și se spune, că „preotul mergând la staulul vitelor, sau unde se află vitele bolnave, întâiu sfințește apa; apoi îndată începe: Veniți să ne închinăm“ etc.

Sava Brancovici însă oprește aceste rugăciuni sau molitvă, zicând: »Popii să nu facă molitvă pe dobitoace« (Cipariu, l. c. pag. 147).

Este cunoscut teologilor, că protestanții zic, că sfânta scriptură este singurul izvor, din care avem să scoatem ade-

vărurile religiunii creștine, și că tot ce — după părerea individuală a unuia sau altuia — nu se unește cu sfânta scriptură, trebuie lăpădat. Biserica catolică, fie apuseană, fie răsăriteană, învață din contră, că adevărurile religiunii creștine se cuprind nu numai în sfânta scriptură, ci și în tradiții, cum sânt simboalele de credință, definițiunile săboarălor ecumenice, sfânta liturghie, sfinții părinți, etc.

Sava Brancovici lăpădând însă cu totul principiul bisericeii catolice, apusene și orientale, poruncește: »*Acele lucruri, carele nu se unesc cu scriptura sfântă*, și cu tocmeala bisericeii noastre, și până acum am fost poruncit, *cum să se plivească* (plivească) *și să se pue jos*, așa poftim și acum, iară pe unde se vor află lucruri de acele, *bintătui-se-vor* (pedepsi-se-vor), cum este rânduiala Săborului“ (Cipariu, *ibid.* p. 149).

Așadar Sava Brancovici pune ca regulă de credință un principiu protestant. Poruncește, cum să se *plivească* (să se curețe) — expresiune calvinească — adevărurile de credință, cari, după părerea individuală a sa și a altora, nu se unesc cu sfânta scriptură. Cu un cuvânt se pune pe sine și pe preoții săi de judecători în niște lucruri, în cari numai auctoritatea cea mai înaltă, magisteriul pus de Domnul Hristos este chemat să hotărască, iar nu un singur episcop, ori cutare preot. Este adevărat, că Sava vorbește și de „tocmeala bisericeii“. Dar unde se află acea tocmeală? De sigur în cărțile „scrise și scoase pe limba rumânească“, pe care el le impune preoților săi cu cuvinte respicate. În unele cărți însă, ca d. e. în Molitvenicul lui Coresi și în catechismul calvinesc, sunt șterse aproape toate tainele legii celei nouă, din motivul, că după părerea protestanților, »*nu se unesc cu scriptura sfântă*«.

În diploma din 10 Octomvrie 1643, prin care G. Rákoczy numește episcop al Bălgradului pe popa Ștefan Simion, ceremoniile bisericeii orientale dela înmormântări se zic „superstitiones aniles“ (Cipariu, *Archiv*, p. 630). Cuvântul „superstitio“ ungurește se traduce „babonaság“. Sava prinde acest cuvânt de batjocură pentru așezămintele bisericeii orientale și poruncește clerului: „De *bobonoșaguri*, ce nu este scris la tipic să nu fie“

(Cipariu, Acte și Fragm., pag. 146). Dar care este tipicul acela? De sigur un tipic împus clerului prin cărțile „scrise și scoase pe limba rumânească“, cari preoții — după porunca lui Sava — aveau să le cetească și să le învețe. Pofțiți însă și cetiți Catechismul calvinesc și tipicul din Molitvenicul diaconului Coresi, unde se șterge apa sfințită dela botez, se lapadă taina sfântului mir, se șterg ceremoniile dela cununie, și se înlocuesc cu jurământ, se șterge jertfa legeri celei nouă, ce se aduce în biserică apuseană și orientală pentru cei vii și pentru cei morți, și se lasă numai ca o slujbă, care simbolizează împreunarea creștinilor vii cu Domnul Hristos „întru frântul pâinii și întru rugăciuni“. Rugăciunile și cântările cele frumoase dela prohod, compuse de sfinții părinți, sunt înlocuite cu „cântece creștinești ... din psalomi“. Rugăciunile dela cuminecarea bolnavilor sânt înlocuite cu niște vorbe sarbede protestante, iar taina pocăinții este ștearsă (N. Hodoș, Molitvenicul diaconului Coresi în Priinos lui Sturdza).

Este cunoscut, că poporul românesc a numit și numește sfânta taină a Eucharisticii: *cuminecătură*, fiindcă creștinul se împărtășește cu trupul și sângele Domnului Hristos. Protestanții însă au lăpădat dogma despre prezența reală, adevărată și substanțială a trupului și sângelui Domnului Hristos în sfânta cuminecătură, pe care o socotesc numai o ceremonie întru aducerea aminte de *cina* și moartea Domnului Hristos. Pentru aceea ei au lăpădat numirile sfintei cuminecături din biserică răsăriteană, ori apuseană, și au primit numirea de „Ūrvacsora“ (cina Domnului). Sava Brancovici încă a lăpădat numele obicinuit în biserică românească de „cuminecătură“, și lăpădând numirea și conceptul ei, a adoptat numirea și conceptul calvinesc de *cina Domnului*: „Care om este căsătorit și nu va merge la biserică, *nici cu cina Domnului*, etc.“ (Cipariu, Acte și Fragm. p. 147).

Din contră lucră Sava Brancovici cu „paștile“, adecă cu pânea și cu vinul neconsacrate. Acestora le dă importanța, ce o dădeau calvinii „cinei Domnului“, care asemenea era făcută din pâne și vin neconsacrate, căci iată ce zice Sava: „Care popă va dă Paștile, *să le poarte mirenii pe afară*, de nu le

va dà cu mâna lui, să i-se ià popia“ (Cipariu, l. c.). De aceea zice Petru Maior: „Cum că ținerea aceea de a băga pâne în vin în ziua de Paști, este urmă a cinei sau a cuminecătorei calvinești, și aceasta atunci, când se făcea silă cunoștințelor Românilor în Ardeal, fù acolo între Români băgată“ (Ist. bis. pag. 78).

Aceste sunt dovezi destul de lămurite, că Sava Brancovici, nu numai nu a fost apărător energic al dogmelor bisericei orientale, ci din contră a dat mână de ajutor calvinilor, ca pe încetul să calvineză desăvârșit biserica românească. Tot el a șters o mulțime de obiceiuri românești, unele frumoase, pentru ca să ne apropie cât se poate mai tare de viața sufletească a Calvinilor, precum se poate vedea din dispozițiile făcute de el în soborul dela 1675 (Cipariu, l. c. p. 145 și urm.). Nu lui Sava, ci rezistenței passive a clerului și poporului românesc este de a-se mulțami, că biserica românească nu s'a calvinizat chiar de tot.

Este deci zădarnică opintirea dlui M. de a spăla pe Sava de pata de a fi dat mână de ajutor Ungurilor întru propagarea calvinismului între Români.

Iar când dl. M. nu vrea să admită, că Sava a alterat organizația ierarhică a bisericei orientale, dovedește, că nu are nici o cunoștință despre dezvoltarea istorică a instituțiilor și organizației bisericei calvinești, și despre modul, cum acele instituții s'au introdus treptat și în biserica românească sub presiunea neînvinsă a principilor calvinești. De aceea, fără a mai lungi vorba, îl îndrumăm pe dl M. la documentul lui Apafy relativ la titori și jurați, care se va publica mai jos, și la cartea lui Dr. Grama: „Instituțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal“. Dacă dsa ar fi citit această carte, nu ar fi scris prostii ca aceasta: „Dar instituția juraților (la scaunul mitropolitan și în comunele bisericești) este o instituție curat românească, rămasă din prima organizație a comunităților românești în Dacia“ (pag. 92).

Fiind deci constatat, că Sava Brancovici a fost un arhieru calvinizant, este absurd a mai susține, că el a suferit martiriu pentru „ortodoxia“ bisericei românești, mai ales, că nu este nici un document vrednic de credință, cu care să se poată adevăra aceasta.

Dl M. a publicat per extensum sentința, cu care Sava a fost osândit (pag. 101—104). Într'insa nu se zice, că Sava s'ar fi împotrivit tendințelor de calvinizare, ori că ar fi apărut „ortodoxia“ și independența bisericei sale, ci se aduc cu totul alte motive, cari le vom cunoaște îndată. În cronica contimporană scrisă de sașul Andreas Gunesch și publicată de Trausch se face amintire de suferințele lui Sava, dar nici aci nu se pomenesc alte motive, decât cele cuprinse în sentința citată, pe cum se poate convinge ori cine din înseși cuvintele reproduse de dl M. (la pag. 113). Cserci, cronicariul maghiar al domniei lui Apafy, care nu cunoaște sentința Soborului, încă nu pomeneste nimic, că Sava ar fi suferit din motive confesionale, ci ca motiv aduce lăcomia lui Székely László și Naláci István, cari râvniau după averile episcopului și le-ar fi și împărțit între ei (Cipariu, Acte și Fragm. pag. 270). Mitropolitul Țării-Românești, Teodosie, care a trebuit să cunoască motivele căderii lui Sava, în actul din 23 August 1680, spune, că acela a fost scos din scaun *»pentru ale lui năpăști«* (Cipariu, l. c., pag. 234), care cuvânt nu însemnează tărie în credința bisericei orientale, ci nenorociri, ori pe atunci mai probabil „ispite“, căci în „Tatăl nostru“ din Molitvenicul diaconului Coresi se zice: „...și nu ne duce pe noi în năpaste“ (Prinos lui Sturdza, p. 259), iar în ce ispite a căzut Sava, se va vedea mai târziu. Cipariu comentând actul lui Teodosie, nu zice, că Sava a fost scos din scaun „pentru ale lui năpăști, *nu vinovății*“, precum își amăgește dl M. cetitorii săi (pag. 113), ci zice: „Cuvântul năpăști e scris pe corectură în loc de alt cuvânt șters, care se pare a fi fost vini“ (Acte și Fragm. pag. 236). Deci din observarea lui Cipariu rezultă, că Sava a fost pedepsit pentru ale lui „vini“ (vinovății). În corespondența, ce a avut-o Șerban-Vodă în afacerea lui Sava, nicăiri nu se spune, că acesta ar fi fost prigonit pentru credință,

și nici în corespondența diplomatică a lui Apafy nu se indică un atare motiv. (Vezi Iorga, Sate și preoți, pag. 343—344). Singur în actele uniunii dela 1697 spune mitropolitul Teofil, că arhiepiscopul *Sava II.* ar fi suferit, pentru că prezentându-i-se la masa principelui Apafy un cățal, ca să-l boteze, el nu l-a botezat, deoarece cu o bucată de carne a dovedit, că acel cățal se ține de religiunea calvinească (Nylles, Symbolae, p. 166). Este însă știut, cum se formează fel de fel de legende cu privire la oamenii de poziție socială înaltă, cari au fost loviți de vre-o nenorocire, și este cunoscut, ca să aducem o pildă, că și astăzi circulează fel de fel de faime despre cauzele și chipul morții principelui de coroană Rudolf, cari află crezământ la mulți oameni, pe când cauza adevărată rămâne încă necunoscută. Așa se va fi răspândit și despre un mitropolit Sava povestea cu cățalul, pe care Șincai (Chr. a. 1680) o numește „poveste fără temei”, dar pe care — deși are caracterul unei istorioare naive, — mitropolitul Teofil a crezut-o, pe cum a crezut-o și Clain, și o crede și dl. M., care însă (la pag. 119) spune, că istoria cu botezul cățalului s'a putut întâmpla numai după destituirea lui Sava, și prin urmare nu poate fi socotită ca motiv de prigonire. În „Ierarchia Românilor” (p. 270) eu nu am admis „veracitatea faptului” cu botezul cățalului, precum mințește dl. M. (p. 118), ci am arătat, că însuși Șincai numește această istorioară „*poveste fără temei*”, și am dovedit pentru cei ce cred într'însa, că ea nu se referă la Sava Brancovici. Dar chiar și când această istorioară, care nu se află nici măcar în istoria lui George Brancovici, ar fi adevărată, ea probabil nu are de a face cu mitropolitul Sava Brancovici. În actele sinodului din 1697 se spune limpede, că cel ce nu a voit să boteze cățalul, a fost Sava al II-lea. *Sava II. ca mitropolit al Bălgradului*, a fost Sava Veștemeanul (1684—1685). Iar Petru Maior în istoria sa bisericească (p. 81), amintind povestea cu cățelul, o referă, nu la Sava Brancovici, ci la alt Vlădică omorât în cetatea Eciului. Nu există deci nici un document istoric, care să ne arate, că Sava Brancovici ar fi suferit martiriu pentru credința bisericeii orientale, pe care, pe cum am

văzut, nu a apărat-o, ci a lăpădat-o, în schimb pentru ereziile protestante. Credem în fine, că nimenea nu va considera ca un adevărat motiv de prigonire pentru credință povestea absurdă, ce o aduce Clain cu aceste cuvinte: „Se zice, că și prințesa (Ana Bornemissza) avea mare mânie asupra mitropolitului, și că l-ar fi fost pârât prințului ca cum ar fi voit a o ispiti la fapta necurăției“ (Șincal, Chr. a. 1680). Poate-se însă închipui, ca o prințesă bătrână să se deosească la astfel de apucături rușinoase față cu un mitropolit și mai bătrân decât ea? În fața acestor dovezi înzădar s'ar mai referi cineva la istoria mincinoasă a lui G. Brancovici, care până acolo a mers cu mistificările, încât și anul morții lui Sava l-a dat fals, adevă 1680 (la Mangra, pag. 128), când el știa bine, că fratele său a mai trăit și după acel an, și că în 1683 a fost ridicat la rangul de baron din partea Nemților amăgiți de acești Sârbi. Inzadar s'ar provoca cineva și la scriitorii moderni, a căror spuse nu merită crezământ, ne fiind adevărate cu acte istorice, și fiind întemeiate pe spusele lui George Brancovici, pe care însuși istoricul sârbesc Ilarion Ruvaraț îl socotea de un mincinos (La Thim, A szerbek története, pag. 88).

Pentru ce a suferit așa dară Sava Brancovici? Eu atât în „Vechile Episcopii“ (pag. 129), cât și în „Ierarchia Românilor“ (pag. 274), am arătat, că el a suferit din motive politice, cari n'au de a face nici cu biserica românilor, nici cu neamul românesc, și anume din motivul, că George Brancovici, fratele mitropolitului Sava, întrase în legături cu partida ungurească, care lucră la Constantinopol pentru răsturnarea lui Apafy. Explicarea aceasta a căderii lui Sava, dl Iorga (Sate și preoți, p. 342) o admite ca deplin întemeiată, arătând apoi, că frații Brancovici aveau legături și cu alți dușmani ai lui Apafy, și anume cu Șerban-Vodă, care dela începutul domniei sale nu putea suferi pe vecinul principe ardelean. Iar acum vine și dl M. și ne spune: „Fără îndoială însă, cauza mai depărtată a căderii lui Sava e de natură politică“ (pag. 119). Dar dacă lucrul stă așa, pentru ce se nascocesc alte motive contrare cu toată purtarea lui Sava și cu toate documentele contimporane? Ce lipsă avem

noi Români să facem din un Sârb, care s'a îmbogățit din sudoarea Românilor, un martir al neamului și bisericeii românești ? Nu este oare rușine, să îndopăm poporul românesc cu minciunile aventurierului George Brancovici, a cărui istorie despre fratele său Sava este cea mai brutală pălmuire a adevărului istoric, ce răsare limpede și luminos din documentele contimporane vrednice de credință ? Nu este de datorința istoriografilor moderni a înlătură părerile greșite izvorâte toate la istoricii nostri numai din istoria falsă a lui George Brancovici, care, pe cum s'a putut convinge cetitorul și până acum, absolut nimic nu a lăsat nemistificat și nefalsificat, și care până și trecerea la calvinism a preoților nostri, zice că se făcea prin raderă barbelor (la dl M. pag. 49), măcar că și calvinii poartă sau pot purtă barbă ?

* * *

Ași putea să nu merg mai departe, căci am dovedit pe deplin, că Sava Brancovici a fost un Sârb din Ineu, iar nu din familia despotului sârbesc George Brancovici, că el nu a apărat credința și constituția bisericeii românești orientale, ci din contră a promovat calvinirea ei, și că prin urmare nu poate fi socotit nici mare român, nici mare „ortodox“, și cu atât mai puțin martir al „ortodoxiei“ orientale. Acestea au fost adevărurile principale, cari le-am susținut în scrierile mele și pentru cari ignoranții și răutăcioșii s'au năpustit asupra mea cu atâta urgie.

Dar deoarece dl. M. susține multe neadevăruri și cu privire la sentința, cu care a fost scos Sava din scaunul său arhieresc, trebuie să mă ocup și cu ea, ori cât de scârbos și puțin edificător ar fi cuprinsul ei.

Sentința, ce a publicat-o dl M. în textul ei latinesc dela pag. 164—172 după o copie din istoria manuscrisă a lui Samuil Clain, este plină de greșeli de latinescă, ceea ce ori ce cunoscător al limbei latinești o poate ușor constată. Greșită însă este și traducerea românească a sentinței în partea aceea, în care ni se tălmăcesc pe românește cuvintele ungurești intercalate în sentința latinescă (p. 103), pe cum vom vedea îndată.

Dacă textul latinesc al sentinței este fidel, cel puțin în-

tr'atăta, că din el nu lipsește nici un cuvânt, atunci, pe lângă toate celelalte greșeli de transcriere, putem scoate din sentință, că Sava Brancovici a fost pârât, că „pe Caterina Temesvári muiera unuia nemeș, anume Valentin Szénási de Kolozsvár cu haine bărbătești îmbrăcată au făcut a se răpi și la sine a se aduce, și pe aceea fiindu-i rudenie, împotriva legii rudeniei, țiitoare la sine o a ținut și în multe locuri cu aceea curvie a făcut, din care nelegiuită împreunare cu dânsul îngreacă prunc au născut. După aceea mai sus zisul inct (din ce pricini, el va ști) fugind în părțile turcești, și pe mai sus zisa rudenie a sa ca pe o țiitoare la sine a se aduce au făcut“. — După ce săborul a ascultat și pările și răspunsurile, zice că acestea îl dovedesc „pe inctul Sava Brancovici, până acum Vlădica bisericilor în Ardeal și primar păstor al mănăstirii Bălgradului, a fi răpitor, carele pe muiera aceluia pe furiș a făcut a se răpi, și incestuos, adecă carele cu muiera șie rudă a se împreuna, și preacurvar carele și *cu alte muieri cu bărbați, a se pângări și a se întina nu s'a îngrozit*“.

Aceste cuvinte adevăresc, că Sava Brancovici a fost pârât, și săborul a constatat, că el a păcătuit cu o femeie, anume Catarina Temesvári, o rudenie a sa, măritată după Valentin Szénási, și a avut și un prunc cu ea, apoi că el a păcătuit și cu alte femei căsătorite.

Sentința latinească, săborul a formulat-o în mai puține cuvinte și unguerește pentru magistratul civil. În sentința unguerească se zice: „Constál, hogy Brankovits Száva eddig oláh Püspök mind nyilvánságos Raptor mivel más keresztény Felebarátjának Feleségét férfi köntösben öltöztettvén el ragatatta, és magához hozatta, mind utálatos incestuosus, mivel *az említett és tőle titkon elhozott asszony ember atyafáival, hűgával tisztátalanul élt* és vele fertelmeskedett, mind pedig adulter, mivel más asszony emberekkel is égtelenül paráználkodott“.

Textul acesta unguerec, în cuvintele subliniate, este greșit tradus în textul românesc reprodus de dl M. din manuscrisul lui Clain. Această traducere românească greșită zice: „Se dove-

dește, cum că Sava Brancovici, până acum Vlădica Românilor, ca un răpitor de obște muiera altui creștin de aproape al său, în haine bărbătești îmbrăcată au făcut să se răpiască, și la sine să se aducă și cum că urât, *cu mai înainte pomenita femeie și rudă și soră* în spurcată curvie au trăit și cum că este preacurvar, că și cu ale altora muieri au preacurvit“.

Cine pricepe ungurește știe, că cuvintele: „az említett és tőle titkon elhozott *asszony ember atyafiával, hugával*“, nu se pot traduce almintrea, decât așa: »*cu rudenia, adecă cu sora mai mică a* femeii mai înainte pomenite, ce a adus-o la sine pe ascuns“, iar nu: „cu mai înainte pomenita femeie și rudă și soră“.

Așadar săborul a constatat, că Sava a păcătuit cu rudenia sa Catarina Temesvári, și cu sora mai mică a acesteia, și cu alte mueri măritate.

Nicăiri deci nu se zice în sentință, că Sava a păcătuit cu *soru-sa*, și prin urmare dl M. dovedește, că nu știe examină, sau nu pricepe nici actele, cari le are a mână, căci altcum nu exclamă: „Se poate închipui și presupune o faptă atât de bestială despre un preot creștin? Născocirea diabolică a crimei imputate mitropolitului Sava se vede limpede, căci nu aveă el nevoie să aducă pe soru-sa la sine pe furiș, îmbrăcată în haine bărbătești, de vreme ce canoanele bisericei nu opresc episcopului a țineă muiere împreună locuitoare pe mamă, soră, sau mătușe“ (pag. 104).

Traducerea fidelă, ce am dat-o noi, a sentinței ungurești aruncă lumină și asupra decretului lui Apafy din 28 Decembrie 1680, în care se zice despre Sava: „semet ipsum horrendo incestus vitio, cum adultera fratris sui germani concubina, sorore videlicet *consaguinea sua*“. Aceste cuvinte traduse românește ar aveă acest cuprins neînțeles: „cu păcatul înfricoșat al incestului, cu țiuțoarea adulteră a fratelui său, adecă cu *soră rudenia sa*“. Este deci evident, că textul adevărat latinesc al decretului nu poate fi așa, pe cum îl tipărește Cipariu (Archiv, p. 632), ci dacă îl asămănam cu textul sentinței ungurești, trebuie să cuprindă următoarele: „semet ipsum horrendo incestus vitio,

cum adultera fratris sui germani concubina, sorore videlicet *consanguineae suae*“. sau pe românește: „cu păcatul înfri-coșat al incestului, cu țiitoarea adulteră a fratelui său, adecă cu *sora rudeniei sale*«. Va să zică cuvintele *cansanguinea sua* din decretul lui Apafy s'au tipărit din greșală la Cipariu, nu în genetiv, ci în ablativ.

Din sentința latinească și ungurească a săborului știm adecă, că Sava a avut o rudenie, pe Caterina Temesvári, cu care a trăit în fărădelegi. Tot din aceeași sentință știm, că rudenia lui Sava cu numele Caterina a avut o soră mai mică, cu care Sava asemenea a păcătuít. Din decretul lui Apafy cetit corect iese acum la lumină, că sora mai mică a Caterinei Temesvári era țiitoarea lui George Brancovici, fratele lui Sava, și că acești doi frați au trăit în fărădelegi cu doue femei surori între sine, și înrudite cu ei, și că Sava a păcătuít cu amândouă femeile.

Nu este deci nici o contrazicere între sentința săborului și între decretul lui Apafy, cum crede dl M. (pag. 104—105). Aceste două acte nu se contrazic, ci se întregesc și se explică împrumutat.

Cronicarii contimporani încă știau de acusele ridicate în contra lui Sava. Sasul Andreas Gunesch ne spune: „Cum enim *in suspicionem fornicationis apud magnates venisset, et quod concubinas foveret...* primum incarcerationatus, post modum plagis enormibus tractatus est“ (G. Bogdan-Duică, în Liga Română 1897. pag. 42; la Mangra, pag. 113). Cserei Mihály în cronica sa încă spune, că Sava a fost pârât, „că-și ține curvă la casa sa, pe o muiere“ (Românește la Șincai, Chr. a. 1680, p. 205; ungurește la Cipariu, Acte și Fragmente, p. 270).

Mai departe a fost pârât Sava, că „a lăsat mănăstirea Bălgradului a se pustii, a se strică și a se surpă, și a părăsit negrijită tipografia limbei românești, și alte bunuri și venituri a mai sus zisei mănăstiri, sau negrijindu-le, sau risipindu-le, le-a prăpădit“. Asupra acestui punct de acuză, săborul nu s'a pronunțiat, ci a lăsat afacerea aceasta în competența magistratului civil, căci în sentință se zice, că Sava „să se dea în mâna magistratului din afară a măriei sale Craiului nostru,

însă așa, că făcându-se acestea să fie dator a da samă de averile mănăstirii Bălgradului“.

Pentru faptele sale nemorale, Sava a fost osândit cu toate voturile celor 101 bărbați de față în sinod, „să se lapede și din diregătoria *episcopoească*, și din cea *păstornicească*, și să se iă dela el cârgea episcopoească, și mitra, podoabele diregătoriei sale, de vreme ce nici legea lui Dumnezeu, nici mintea, nici care tocmai se unește cu legea lui Dumnezeu, canonul 80 și 81 a pravoslavniciei bisericii Ardealului, ba încă nici a legii românești canonul 75, nici rândul, nici cuviința diregătoriei acesteia nu suferă, ca un bărbat, carele trăiește în niște păcate așa urâte, și altora cunoscute, *să poată fi păstor*, și cu mult mai puțin mare *vlădică a societății păstornicești* (egész papi társaság), însă nu numai să se lapede din treapta vlădicească (deponáltassék), ci și ca persoană infamis să se dea în mâna magistratului din afară“.

Astfel Sava a fost degradat sau redus la starea mirenească și prin urmare lipsit de toate privilegiile, ori favorurile, ce le dădea legea preoților în funcțiune, și ca degradat, aveă să fie tractat din partea magistratului, întocmai cum se tractează mirenii, cari săvârșesc fapte, ca cele imputate lui Sava. În acest punct nu se făcă deosebire între Ungur și Român, calvin și greco-oriental.

Săborul de pe timpul lui Apafy a osândit pe Sava tocmai așa, pe cum săborul de pe timpul lui George Rákoczy a osândit pe mitropolitul Orest, care săvârșise aceleași fărădelegi, ca și urmașul său Sava.

Despre Orest ne spune George Rákoczy în decretul de dta 10 Octomvrie 1643, că „cu votul și consensul unanim al preoților a fost judecat, să fie înlăturat din oficiul său vlădicesc, și ca să nu se murdărească și preoțimea cu oare care pată, atingându-se de el, a fost judecat mai departe, să fie dat și extradat magistratului civil spre a-l pedepsi cum se cuvine“ (Cipariu, Archiv, pag. 628—629), iar cronicarul G. Haner mărturisește, că „Orest a fost supus judecății, și dovedindu-se vinovat înaintea Sinodului, la ordinul principelui a fost bătut cu

vergi (virgis caesus est), și a fost izgonit din Alba-Iulia și la urmă și din Ardeal“ (Idem, Ibidem, pag. 629 n. a.; Vezi și „Ierarchia Românilor“, pag. 244—245).

Tocmai așa a fost bătut cu vergi și Sava. DI M. întreabă, „de unde știe Dr. Bunea, că Sava a fost bătut cu vergi, căci nu produce nici un document pentru întărirea afirmațiunei sale, iar în sentință nu s'a pronunțat asupra lui bătaia cu vergi, și nici în decretul de destituire nu se amintește astfel de pedeapsă?“

Că Sava a fost bătut cu vergi, o știm dela scriitorii contimporani, și anume: dela Andreas Gunesch, care, precum am văzut mai sus, spune apriat, că Sava *»primum incarceratus, post modum plagis enormibus tractatus est.* O știm dela Cserei, asemenea contimporan, care zice, că *»l'au scos dela închisoare și numai în cămașe și izmene atâta l'au corbăcit până ce s'au rupt și căsūt cămașa, izmenele și carnea de pe dânsul.* (La Sincai, Chr. a. 1680, pag. 205—206). Și măcar că Cserei în celealalte spuse ale sale, precum vom vedea mai târziu, trebuie primit ca mărturie suspectă, totuși în punctul acesta trebuie crezut din motivul, că mărturisirea lui este adevărată prin celalalt cronicariu contimporan, Andreas Gunesch; pentru că pe lângă adevărul aserțiunei lui militează cazul analog al lui Orest; pentrucă după legile țării, cum vom vedea îndată, magistratul civil avea să-l bată pe Sava; pentru că toți scriitorii, chiar și mincinosul George Brancovici, mărturisesc, că Sava a pătimit *»închisoare și munci.* (la Mangra pag. 113), și pentru că însuși dl. M. (pag. 108 și 115), în contrazicere cu imputarea ce mi-o face fără temei, recunoaște, că Sava a fost bătut, numai cât dsa, în contra cuprinsului sentinței, crede, că Sava a pătimit pentru statornicia sa în credință, care statornicie nu este adevărată cu nici un document, ci este, ca nenumărate altele, o scornitură a lui George Brancovici. În sentința sa, Săborul pentru aceea nu a osândit pe Sava la închisoare și bătai, pentru că aceasta nu se ținea de competența sa, fiind el chemat a aplică numai pedeapsa canonică a depunerii sau degradării, pe când judecarea la închisoare și bătaie se ținea de competența magistratului civil, căruia însuși săborul l-a extradat pe Sava, după ce l-a degradat.

Față de un om despoiat de demnitatea sa preoțească și vlădicească, de un om depus sau degradat, și astfel redus la statul laical, nu se putea aplica altă pedeapsă, decât cea comună și rânduită în legi pentru toți oamenii, cari ar fi curvit, sau preacurvit. Legile țării prescriau însă următoarea pedeapsă pentru păcatele indicate: »*Adulterorum poena est mors*» (Ios. Car. Eder, Breviarum Juris Transsilvanici, Cibinii 1800, p. 94). De aceea Apafy în 30 Septembrie 1680 scrie rezidentului său dela Poartă despre Sava: »*După faptele lui cele rele, ar fi vrednic nu o singură dată de moarte. Poți lua și hotărârea soborului* (din Iulie), *ca dovadă*» (Török—Magy. Állam Okm., VI. pag. 101; la Iorga, Sate și preoți, p. 343). Cu toate acestea magistratul civil a aplicat o pedeapsă mai blândă, prescrisă pentru curvari, care pedeapsă în legile codificate și singur hotărâtoare și normative pentru judecătorii civili, este bătaia cu vergi: »*A Nős parászna személyek halállal büntettessenek, a nótelenek pediglen, ne birsággal, hanem veszszóvel büntettessenek*» (Approb. III. 47. 21), adică persoanele necăsătorite, nu cu amendă, ci cu vergi să se pedepsească.

Di M., nepricepând, că un preot degradat, și dat pe mâinile magistratului civil, din partea acestui magistrat nu mai putea fi judecat ca preot, căci ca preot fusese judecat de săbor, ci numai ca mirean, și numai după legile civile, nu admite, că legea citată s'ar fi putut aplica și la Sava, și apoi se apucă și schimonosește textul legii din 1619, publicat în traducere de dl I. M. Moldovan în Archivul lui Cipariu (p. 396), unde se zice: „Deși și mai de multe ori s'a dictat pedeapsă asupra oamenilor cufundați în păcate scandaloase, tot se aude, că aceia pe multe locuri nu se pedepsesc, sau cel puțin nu după legile țării și ale lui Dumnezeu, *ci numai se trag în bani, și apoi se lasă liberi*. Pentru aceea se decide de nou, ca cei ce sunt de aceștia, precum: ucizătorii, *preacurvarii*, cei ce înjură numele lui Dumnezeu, furii, fermecătorii, și alții de aceștia, fără nici o căutare la față să fie pedepsiți după blăstămăția lor; și oficialii sub pierderea deregătoriei *să nu pedepsească pe de aceștia în bani*. *Persoanele necăsătorite încă întâiu să se vergelese,*

apoi să se roage de iertare de biserică; iară dacă se vor lua, să nu se vergeleze, ci numai să se roage de iertare de eclesie“.

Din textul acestei legi este evident, că legiuitorul aci n'a voit să zică alta, decât aceea, că persoanele necăsătorite, cari au curvit, să nu fie pedepsite cu amende și apoi să fie lăsate libere, ci mai întâiu să fie bătute cu vergi și numai după aceea să fie primite în biserică, sau cu alte cuvinte, și aci se zice aceea, ce prescriu Approbatele în locul citat, și aceea ce explică și Eder (l. c.) cu cuvintele: »*Liberæ vero personæ fornicationis compertæ..... virgis caedantur, et deinde reconcilientur Ecclesiæ*«. Dl M. însă legea publicată în Arhivul lui Cipariu o reproduce așa: »*persoanele necăsătorite încă, (sic!) întâiu să se vergeleze, apoi să se roage de iertare de biserică*«, adecă pune coma după »*persoanele necăsătorite încă*«, ca să dea legii înțelesul, ce nu-l are, că adecă aci ar fi vorba de persoane, cari încă nu s'au căsătorit, dar au să se căsătorească, și acestea întâiu să se vergeleze, apoi să se roage de iertare, pe când înțelesul în legătură cu cele precedente este, *că persoanele necăsătorite să nu fie pedepsite cu amende, nici să nu fie lăsate libere, ci întâiu să se vergeleze*, tocmai precum prescriu și Approbatele.

Deci înzădar falsifică dl M. textul legii, căci este evident, că Sava ca persoană necăsătorită, degradată din demnitatea sa vlădicească și păstorească și dată pe mâna magistratului civil, nu putea scăpa cu o amendă, ci avea să fie bătut cu vergi pentru păcatele sale, pe cum a fost bătut și Orest.

Că Sava n'a putut pătimi pentru credință, se vede apoi din împrejurarea, că pentru credința sa nimenea nu putea fi bătut. Nici în timpul celei mai cumplite prigoniri, adecă în 1566, când s'a adus legea din Turda în contra catolicilor, și cea din Sibiiu în contra greco-orientalilor, nu s'a hotărât, ca greco-orientalii, dacă nu s'ar face protestanți, să fie bătuți cu vergi, ci s'a hotărât, că ori ce preot, ori episcop român este dator să dispute cu episcopul român calvinesc George de Sângeorz, și cari nu ar primi doctrinele calvinilor *să fie scoși din țară*. Toți Ro-

mânii greco-orientali să atârne numai de episcopul calvinesc George și de preoții lui, și cine i-ar turbură pe acești preoți, să fie pedepsit asemenea celor ce ar săvârși crima infidelității (Vezi Hurmuzaki, Doc. II, 5. p. 602, și Erd. orsz. gyül. emlékek, II. 302—3, 326—7). Pe atunci era episcop al bisericii românești orientale, în Geoagiu, arhiereul Sava¹⁾, care nevoind să primească protestantismul, a fost scos din țară și averea lui a fost dăruită episcopului român calvinesc Pavel Tordasi (Vezi „Ierarhia Românilor“, p. 303, și Iorga, Mitropolia Ardealului, în I. c. p. 22 și 26).

Altcum era lege încă din 1591, primită și în Appr. Const. p. III. tit. I. art. 8, că nimenea nu putea săli pe cineva cu bătăi să-și schimbe religiunea, sau să fie bătut pentru statornicie în religiunea sa, și prin urmare nici Sava Brancovici episcopul cel cavinizant nu putea fi bătut pentru credința sa: „Végeztetett, hogy senki alatta lévő községet, *jobbágyokat*, házok-népét, se *senmi némii rendeket*, erőszak, vagy akárminémü büntetésnek is fényiteltje alatt, maga, religiojára ne kényszerítse.. sub poena floren. 200“.

La acest argument dl M. face observarea absurdă: „Care va să zică, toate scrisele cronicarilor despre suferințele și persecuțiunile clerului și poporului român din partea calvinilor, după Dr. Augustin Bunea, ar fi niște palavre numai, pentru că românii ar fi avut deplină libertate a conștiinței, bucurându-se de exercițiul liber al religiunii lor“ (pag. 110).

Știe toată lumea, că nici într-o carte românească, nu este scoasă așa de limpede la iveală, ca în „Vechile Episcopii“, asuprirea bisericii românești din partea Calvinilor, și totuși dl M. cutează a afirma lucruri ca cele citate, cari nici prin minte nu mi-au trecut. Dar astfel de prostii se pot aștepta dela un om ignorant, care crede, că dacă o religiune este tolerată, aceasta atât însemnează, cât a bate cu vergi pe arhieriei ei.

Și mai ridicol este dl M. când se svârcolește, ca să dovedească, că legea, prin care se oprește baterea persoanelor

¹⁾ Când am scris „Vechile Episcopii“ nu era cunoscută existența acestui episcop.

pentru credință, nu se refereste la religiunea cea tolerată a Românilor, ci numai la cele patru confesiuni recepte, și la preoții acestora (pag. 109), și ca argument aduce a doua oră aceea ce zisese mai înainte la pag. 106, unde cetim: „Din cuprinsul judecării, unde se zice, că magistratul să procedă față cu mitropolitul Sava după *Approbatae Constitutiones p. I, tit. I, art. 3*, adecă să-l trateze ca pe un individ, *care se ține de secta Olahilor, sau Grecilor*, tolerați numai de azi pe mâne, până când va plăcea principilor și dietei ca să-i sufere, — reiese în chipul cel mai luminat, că Mitropolitul Sava Brancovici într'adevăr *pentru statornicia sa în credința ortodoxă răsăriteană a fost osândit*».

Aceasta „reiese“ luminat numai pentru cine nu pricepe, ce scrie, căci unde se zice în *Approbatae* sau în vre-o lege, că cei de secta Grecilor și Olahilor pot fi bătuiți cu vergi pentru statornicia lor în credința răsăriteană? Nicăiri! Am văzut, că nici chiar în legea draconică a dietei dela Sibiu din 1566 nu se dictă celor de legea grecească altă pedeapsă pentru statornicia lor în credința orientală, decât expulsarea și confiscarea averilor lor.

Dacă dl M. ar fi cetit cu băgare de seamă textul unguresc al sentinței aduse în contra lui Sava, ar fi văzut, că acolo nu este vorba, „ca magistratul să procedă față cu mitropolitul Sava după *Approbatae Constitutiones p. I, tit. I, art. 3*», ci se hotărește, ca în sensul dispozițiilor din *Approbatae Constitutiones p. I, tit. I, art. 3*, mitropolitul Sava ca persoană infamată să fie dat pe mâna magistratului civil, *fără a se prescrie magistratului, cum să procedă față cu el: »hanem mint olyan infamis szemely justa approb. constitutionis pars prima titulo primo art. tertio külső magistratus, úgy mint az mi kegyelmes urunk eő Nagysága kezében és méltóságos depositioja (recte dispositioja) alá adassék*»; ceea ce tradus corect pe românește, vrea să zică: *»ci ca o persoană infamă, după dispoziția din Approb. Const. p. I, tit. I, art. 3, să fie dat magistratului din afară adecă în mâna Măriei sale milostivului nostru domn și sub dispoziția lui înaltă*».

Articolul de lege citat în sentința Săborului, adecă Appr. Const. p. I, tit. I, art. 3, are două părți. În partea primă se asigură principelui și magistraților celor mai înalți o ingerință foarte mare în afaceri bisericești. La partea aceasta face alușiune sentința soborului. când zice, că Sava are să fie dat pe mâna principelui și a magistraților. Partea a doua se ocupă cu „presbiterianii“. Cine a cetit vre-o istorie a bisericei protestante din Ardeal, știe, că pe timpul lui George Rákoczy II, care a edat Approbatele, biserica calvinească era sfâșiată de două partide, una a »*episcopalilor*«, care mai ținea ceva la constituția ierarhică a bisericii, și alta a „presbiterianilor“, care umblă să nimicească de tot constituția ei ierarhică. Agitațiunea produsă de presbiteriani era foarte mare. Principele, ca să înfrâneze pe acești novatori, adecă pe presbiteriani, a adus pedepse grele în contra lor, și anume: pierderea averei și a capului, dacă nu și-l'ar rescumpără, și apoi îndată adaugă: »*Ide nem értvén az Oláh, vagy Görögök sectáján lévőket, kik pro tempore szenvedtetnek, usque beneplacitum Principum et Regnicolarum*«. Ceea ce atâta însemnează, că în sinul bisericei românești se permit înoirile, fiind nizuința protestanților să o prefacă și în credință și în rit și în ocârmuire într-o biserică curat protestantă. Ca motiv însă că pentru ce se permit în sinul bisericei românești înoirile calvinești, nu se aduce în lege motivul cel ade-vărat, adecă tendința de a calvini de tot biserica românească, ci se aduce un motiv infamant, că adecă sunt permise înoirile, pentru că „cei de secta românească sau grecească sunt numai tolerați până când va plăcea Principilor și locuitorilor țării“ (Vezi Pokoly József, Az erdélyi református egyház története, II, pag. 227. și cele premergătoare și cele următoare).

Iată dar că partea a doua din legea citată a Approbatelor, unde se vorbește de secta Olahilor și Grecilor, nu zice, că Românii și Sava puteau fi bătuti și osândiți pentru credința lor, cum crede dl M. în necunoștința desăvârșită a lucrului. Dar nu te miră, iubite cetitoriule, de ignoranța acestui om, căci el însuși spune (la p. 109), că nu a văzut colecțiunea Approbatelor, ci te miră de cutezarea și îngâmfarea, cu care scrie despre lucruri, ce nu le-a putut nici măcar controlă.

Alt argument, prin care dl M. vrea să dovedească, că Sava nu a fost bătut cu vergi pentru viața lui nemorală, este, că în decretul principilor George Rákoczy din 1656 și a lui Apafy din 1662, prin cari este numit Sava, se vorbește de „curăția“ vieții lui: *de ejus modestia, vitaeque integritate* (pag. 112). Dar abstragând dela împrejurarea, că aceste decrete sunt cu 24, respective cu 18 ani mai vechi decât sentința Săborului, toată lumea știe, că aceste expresiuni sunt *de stylo*, și că le întâmpinăm și în decretul de numire a celor mai răi și stricați oameni. Astfel de argumente numai pentru prostime se pot aduce.

Nu există deci nici o lege, nici o sentință, nici un act, nici un scriitor contimporan vrednic de credință, din care să se poată deduce, ori bănul, că Sava ar fi suferit martiriu pentru credința bisericii orientale, și nici nu poate să existe, deoarece Sava a fost un episcop calvinizant, care a împlinit dorințele principilor calvini în ce privește calvinirea bisericii românești. De aceea greșește Samuil Clain, când zice, că Sava »*pentru credință ar fi pățit multe nevoi, bătăi și mai pe urmă moarte*« (la Sincal, Chr. a. 1680 p. 202), tocmai precum greșește și atunci, când afirmă, că lui Sava »*i-s'a tăiat capul la Iaci în comitatul Turdei*« (Ibidem. p. 204). Tot asemenea greșește Maior (Ist. bis. p. 79), și Cipariu (Acte și Fragmente, p. 70), și alți scriitori români și sârbești, când aduc căderea lui Sava în legătură cu împotrivirea episcopilor și preoților față cu tocmelile principilor calvini, deoarece Sava nu se împotrivi tocmelilor calvinești, ci le împlini așa, precum doriau Calvinii.

Să vedem acum și modul cum s'a adus sentința Săborului în contra lui Sava, căci și în privința aceasta dl M. ne spune multe lucruri, cari n'au nici un temei.

Dl M. (la p. 99 și 104) susține, că martori în contra lui Sava au fost »*George Csicsói și Stefan Prónai mai marii și a cancelăriei curții Înălției Sale Craiului scriitori, și jurați notarăși*«. Dar aci dl M., ca de obicei, din nou dovedește, că nu pricepe lucrurile, despre cari scrie, căci numitele două persoane n'au fost martori, ci au fost doi funcționari aparținători cancelăriei principelui, cari fuseseră însărcinați cu as-

cultarea martorilor și cu luarea procesului verbal, în care martorii și-au depus mărturisirile lor. George Csicsói și Stefan Prónai nici n'au fost de față în Sobor, ci numai procesele verbale luate de ei au fost prezentate de Actor, ceea ce se vede din sentința Soborului, unde după ce se spune, că cine a fost de față, fără a se număra între cei prezenți și Csicsói și Prónai, se continuă: „procurator dicti Reverendissimi Domini Actoris exhibuit (sic!) nobis literas quaedam (sic!) duas videlicet re-latorias atestatorias per Egregios Georgium Csicsói et Stephanum Prónai majores (sic!) et aulicae suae celsitudi-nis Principalis Cancellariae scribas et jure (sic!) notarios per Eandem suam celsitudinem ad id specialiter exmissos legitime confectas* (La Mangra, p. 170). Spre a înțelege însărcinarea lui Csicsói și Prónai cu luarea procesului verbal, observăm, că era obiceiul, chiar și în afaceri de drept privat, ca cercetarea să se facă prin canceliști sau notari de-ai principelui, ceea ce am observat în mai multe acte vechi. — Altcum rolul lui Csicsó în procesul lui Sava se poate cunoaște din rolul, ce l-a avut el ~~mai târziu și în procesul grecului Ioasa f~~, unde îl vedem ascultând o mulțime de preoți români cu privire la pur-tarea acestui Vlădică (Vechile Episcopii, pag. 136—7).

Di Mangra că să arete ilegalitatea sentinței soborului, re-
levează:

a) „Că mitropolitul Sava Brancovici nu s'a judecat de
cătră soborul cel mare al bisericei românești“. Aserțiunea
aceasta este neîntemeiată, deoarece se zice chiar în sentință, că
judecata s'a făcut „încă adunat fiind și stând soborul cel mare
a păstorilor bisericilor românești din Ardeal, care sobor de cin-
stitul Sava Brancovici vlădica slujitorilor ziselor biserici româ-
nești pe ziua 29. a lunii lui Iunie de curând trecute... adunat
și făcut“. Iar sentința este dată „în adunarea cea de obște, sau
în soborul slujitorilor bisericei românești din Ardeal, adevă din
mai sus zisul scaun de judecată, adevă în mănăstirea Bălgra-
dului făcut în ziua a doua a luni lui Iulie anul Domnului 1680“.

Di M. când face excepțiune în contra sentinței, pentru că
„Sava Brancovici nu s'a judecat de cătră soborul cel mare al

bisericeii românești“, arată cât de mult s'a calvinit și Preacuvioșia Sa. Nicăiri în canoanele bisericeii orientale nu se spune, că episcopii au să fie judecați de către protopopii și preoții lor subalterni, din cari eră alcătuit soborul cel mare al bisericeii românești. Întocmai ca și Synodul „Generalis“ al calvinilor, ci episcopii, după canoanele bisericeii orientale, au să fie judecați de un sinod compus din episcopi, pe cum se poate vedeă și din Pravila de Târgoviște la canonul al 9-lea al sinodului dela Calcedon și la tâlcul acestui canon. Deci Sava Brancovici, după așezămintele bisericeii orientale, trebuia să fie judecat de Sinodul episcopesc al Mitropolitului din București, căci de acest Mitropolit se ținea el.

Zice mai departe dl M.: b) „Că soborul cel mare fusese convocat pe 29 Iunie 1680 de către Mitropolitul însași, care bolnav fiind, n'a putut presida în sinod, deci nici nu s'a putut constitui legal în absența lui“. Dl M. își închipuește, că și un sinod, care se constituie spre a judeca pe un episcop, încă trebuie să fie presidat de episcopul dat în judecată. Unde s'a mai auzit însă, ca cineva să presideze în tribunalul, care are să-i fie judecător?

Zice dl M.: c) „Că judecata s'a făcut în lipsa mitropolitului, și după *canoanele bisericeii calvinești* prin un *județ delegat* de principele Apafy, în care acciași oameni, ai curții, erau și acuzători și judecători și martori“.

Deși mitropolitul, fiind bolnav, nu a putut fi de față în sobor, totuși el a fost reprezentat prin fratele său G. Brancovici și prin neguțătorul grec Ioan Pater, a căror apărare a fost ascultată, ceea ce din însași sentința Săborului se poate vedeă. Nu este însă adevărat, că acciași oameni au fost și acuzători, și judecători, și martori.

Înainte de toate martorii nu sunt pomeniți cu numele, dar s'a cetit procesul verbal luat cu martorii din partea lui George Csicsói și Stefan Prónai. Când se va descoperi acest proces verbal, precum s'a descoperit cel luat în afacerea mitropolitului Ioasaf, se va ști și numele martorilor.

Judecători au fost: Petru Alvinczi ca președinte, asistat de

protopopul calvinesc Ioan Veresmarti dela Benic, de Ioan Zoba protopop românesc din Vințul-de-jos și notariu al săborului românesc, și de alți bărbați mireni și preoți știutori de legi, cari au fost rânduiți de Craiul Apafy și de superintendentul calvinesc Mihaiu Thopheus, ca să judece *împreună cu proto-popii și cu curatorii și cu alți preoți foarte mulți ai bisericilor românești* (una cum proattoctarum (!) *Ecclesiarum Valachicarum* senioribus, curatoribus, aliisque plurimis ejusdem dogmatis praedicantibus). De față au fost, precum se spune în sentință, 101 bărbați, cari toți au votat pentru degradarea lui Sava. Acusator a fost Stefan Pálos ca reprezentant al superintendentului calvinesc, iar apărători: George Brancovici și grecul Ioan Pater.

Este foarte interesant acest sobor calvinesc și românesc, dar el nu este unic. și astfel nu se poate zice, că a fost pus anume la cale, ca să peardă pe Sava, căci tot așa a fost alcătuit și săborul din 13 Iuliu 1682, care a osândit pentru simonie pe mitropolitul Ioasaf Grecul (Vezi „Vechile Episcopii”, pag. 136—138). Vedem însă din acest sinod, până la ce treaptă de calvinire, umilire și înjosire ajunsese biserica românească cu niște arhieriei, cari nu se rușinau a umblă după episcopie pe la superintendenții calvinești, întocmai ca dl Mangra pe la puternicii calvini ai țării, și a primi condiții umilitoare pentru sine și biserica lor, în schimb pentru o cârje, care se întorcea în cele mai multe casuri în capul lor propriu.

Ca însă să pricepem alcătuirea soborului, care a osândit pe Sava, trebuie să ne mai oprim puțin în fața lui.

La început soboarele calvinești din Ardeal erau compuse numai din preoți și protopopi în frunte cu superintendentul lor, și tot așa erau compuse și soboarele românești, fiind acestea o copie de pe cele calvinești. De pe timpul lui George Rákoczy I. episcopul românesc trebuia să atârne de superintendentul calvinesc (vezi pag. 32), iar dela Geoge Rákoczy II. încoace au început a se ține și soboare mestecate, adică din preoți și din mireni, și anume, din diregătorii cei mai înalți de confesiunea calvinească, din curatorii sau îngrijitorii bisericeii, cari tot pe

timpul lui George Rákoczy II. au început a-se introduce în biserică, și din patronii său titorii bisericii. Mai târziu principele Apafy a început a-și arogă dreptul de a presida el însuși astfel de soboare mixte, sau în persoană, sau prin delegatul său. Tot sub el s'a introdus și în fel de consistoriu sau „curatorium“ mixt, compus din preoți și mireni, pe cum se vede din istoria lui Pokoly József (II, p. 286—7). Acest consistoriu sau presbiteriu, alcătuit supt înrâurința presbiterianilor, a fost introdus de Apafy și în biserica românească, căci Zaconicul spune: »*Iar titorii adevărați și jurați s'au rânduit în vlădicia mitropolitului Sava Brancovici*«. Cei dintâiu titori și jurați, sau asesori la scaunul vlădicesc au fost protopopul Ioan din Vinț, protopopul Toma din Bălgrad, adecă doi preoți, apoi Dumitru Logofătul și-Groz Miclăuș¹⁾, adecă doi mireni. Toți patru au fost întăriți de craiul Apafy, care le-a determinat și deregătoria (Vezi Cipariu, Acte și Fragm. p. 257—8).

Dar principii calvini nu s'au mulțămît numai cu organizarea bisericii românești după calapodul celei calvinești, ci au mers mai departe, contopind organizația bisericii românești în organizația bisericii calvinești, căreia au supus-o întru toate. Puterea Vlădicului din Bălgrad au restrins'o astfel încă de pe la a. 1643, încât el nu mai putea nici pune, nici înlătură măcar un protopop, nici nu putea aduce vre-o judecată mai însemnată (Cipariu, Archiv, p. 631). Încă-înainte de Apafy, cum ne spune acesta în decretul din 1674, principii Ardealului.... »*au ținut obiceiul acesta, că pișpecul cel de legea noastră (adecă cea calvinească) să aibă grije și să îndrepte greșelile, ce s'ar face în bisericile cele românești*«, adecă să schimbe credința și obiceiurile românești, cari după calvini erau toate greșeli. Apafy nu se mulțămește cu atâta, ci-l pune pe superintendentul calvinesc cap adevărat al bisericii românești, căci zice mai departe: »*Care obiceiu ținându-l și noi am rânduit, ca domnia lui de cinste pișpecul Tiszabécsi Gáspár să aibă grije de toate bisericile românești cele de sub stăpânirea noastră,*

¹⁾ Aici Zaconicul greșește, căci al patrulea a fost George Chira, pe cum vom vedea mai jos.

și să le ocârmuiască după cunoștința sufletului său, îndreptând greșelile dintr'însele» (La Șincai, Chr. a. 1674, și la Cipariu, Archiv, p. 575). Tot Apafy încă în anul 1669 a dispus, ca întreg soborul general al bisericii românești să atârne de soborul general al calvinilor (La Cipariu, Archiv, pag. 612), iar când Apafy a introdus în biserica calvinească soboarele și consistoarele mixte, compuse din preoți și mireni, întreg soborul bisericilor românești a început a atârna nu numai de superintendentul calvinesc și de soborul lui preoțesc, ci și de soboarele și consistoarele acelea mixte.

Astfel nimenea nu se va mira, când vede pe la 1680, că Sava este tras în judecată de superiorul, sau capul său Tófői, superintendentul calvinesc, care îl dă pe mâna fiscului, sau procurorului său, Stefan Pálos; că presidiul acestui sinod îl poartă împuternicitul principelui, Petru Alvinczi; că în Sobor șed alături Ungurii calvini cu Românii calviniți; că sentința se face și după canoanele bisericii calvinești și după ale celei românești, și nu se mai serie românește, ci latinește și ungurește. Acestea sunt *nemutatele obiceiuri și tocmele, ce are republica țării Ardealului*, de cari face amintire Mitropolitul Țării-Românești în 23 August 1680 (Cipariu, Acte și Fragm. p. 234—5). După aceste nemutate tocmeele a fost judecat și Sava, cum spune însuși mitropolitul din București, Teodosie: *»Cel mai denainte mitropolit Sava scoțându-se din scaun de cel ce domnește acolo Craiul Ardealului împreună cu tot sfatul țării și al protopopilor bisericilor noastre cari sânt acolo, pentru ale lui năpăști, de carele sfatul ca niște oameni slobosi l'au judecat acolo nepoftind judecată de aiurea»* (Cipariu, l. c. p. 234). adecă dela sinodul Mitropolitului din București.

Deci Sava a fost judecat de un tribunal alcătuit după „nemutatele tocmeele”, căroră era supusă pe timpul acela și biserica calvinească și biserica românească, calvinită în măsură foarte mare, nu numai din vina calvinilor, ci și din slăbiciunea arhierilor ei, și mai ales a lui Sava.

Sentința adusă de sobor combinată cu împrejurarea ac-

centuată de noi, că Sava într'adevăr a fost scos din scaun pentru motive politice, mai lămurește încă un lucru, și anume, că George Brancovici a scris, ca de obicei în toată istoria sa, un mare neadevăr, înfățișându-l pe Sava ca pătimind pentru motivul, că nu voiă să treacă la calvinism, și lăsându-l să moară sub greutatea loviturilor primite pentru credință. Faptul însuși, că-l lasă pe Sava să moară înainte de vreme, adică în 1680 sub loviturile calvinilor, arată, că Gheorghe a umblat să învălească sfârșitul rușinos al fratelui său răpitor, curvar și preacurvar, în o aureolă de martir, iar nu să serie lucrul așa, pe cum s'a întâmplat.

În sfârșit din cele desfășurate rezultă, că cronicarul Cserei încă spune mai multe neadevăruri.

Este cunoscut, că Cserei zice, că Sava a murit în decursul bătăilor (meg kelle halni belé), ceea ce nu este adevărat, căci el a murit după vre-o trei ani dela suferințele, ce le-a îndurat. Împrejurarea aceasta dejă ne face a fi cu precauțiune față cu acest cronicar. Zice mai departe Cserei, că pe Sava l-a pârât un popă din Vint (protopopul din Vint Ioan Zoba). Această împrejurare însă nu este adevărată, căci Ioan Zoba în sentință figurează ca judecător, nu ca pârător, nici ca mărturie. Martori au fost persoanele ascultate de George Csicsói și Stefan Prónai, iar pârător Stefan Pálos. Zice Cserei, că *Székely și Nalácsi ar fi jurat*, că Sava își ține curvă la casă, ceea ce din sentință nu se poate adevăra, și este absolut fals din simplul motiv, că Székely László, din Noemvrie 1679 până în vara anului 1680, a petrecut neînterupt în Constantinopol ca sol al lui Apaty, și nu a plecat de acolo acasă, decât la sfârșitul lui Iulie 1680, adică după osândirea lui Sava (Monumenta Comitialia Transylvaniae, XVII, p. 7—10). Cum ar fi putut lucra Székely pentru nimicirea lui Sava, și mai ales cum ar fi putut jură în procesul lui Sava, când el petrecea în Constantinopol? Zice Cserei, că Székely László a fost rudenie de sânge (közél való atyafia) cu Sava. Dar despre un Ungur, care poartă numele de Săcuiu nu se poate pricepe, cum ar fi fost rudenie de sânge cu un Sârb, de cumva nu s'ar adevăra, că tatăl lui Székely László, care purtă

predicatul de Boros-Jenő (Ineu), nu va fi ținut în căsătorie pe vre-o soră de-a lui Sava. Până atunci este probabil, că Cserei confundă lucrurile.

În arhiva bibliotecii din Cluj, pe cum m'am convins astă-iarnă, se află mai multe acte, unele originale românești și de toată frumseța, din cari am văzut, că soția lui Székely László a fost Bulcești Șara din Țara-Românească. Între altele se află un act, în care se zice, că la cererea jupânesei Bulcești Șara soția lui Székely László de Boros-Jenő, se ascultă trei mărturii, cari adevăresc, că Rákoczy George II. a luat împrumut dela *Diicul*, spătariul Țării-Românești, din orașul Șibiului, 1030 taleri. Adevărirea se întâmplă în-13 Decemvrie 1680 la ordinul principelui Apafy. Asemenea se află un hrisov al lui Șerban-Vodă din 1683, prin care se recunoaște lui Székely László dreptul la mai multe moșii din Țara-Românească, așezate mai ales în Oltenia. Se pare deci, că Cserei confundă legăturile ce le avea Székely cu o familie românească, punându-l greșit în legătură de rudenie cu Sava. Împrejurarea însă, că Székely L. avea o Româncă ca soție, și era om foarte bogat, cu multe moșii în Țara-Românească, nu ne lasă să credem ușor, că el va fi lăcomit și la banii lui Sava, iar împrejurarea, că Székely L. avea nevoie de bunăvoința lui Șerban-Vodă Cantacuzino spre a-i-se recunoaște dreptul la moșiile din Țara-Românească, ne face chiar să credem, că Székely nu se va fi sculat în contra lui Sava, fiind sigur, că Voievodul român, ca și înaintașii săi, cari toți au fost patronii Vlădicilor din Bălgrad, nu va vedea cu ochi buni prigonirea lui Sava. Zice în sfârșit Cserei, că lui Sava i-s'au prădat averile și i-s'au cerut trei mii de taleri. Această faptă însă se poate explica fără a pune vina pe lăcomia lui Székely și Naláczi, deoarece averea lui Sava s'a putut confisca ca o rescumpărare a pedepsei de moarte, ce el ca adulter avea să o îndure după legile țării, dar care pedepsă se putea rescumpăra cu bani. Este deci mai curând probabil, că Cserei calumniază pe Székely și Naláczi, răsbunându-și asupra lor, cine știe pentru ce. De altcum Cserei era un mare dușman al curții lui Apafy, din care și Székely László și Naláczy István

făceau parte (Barițiu, Ist. Trans. I, p. 5). Astfel stând lucrul, și mai având în vedere și împrejurarea, că Cserei nu cunoștea sentința adusă asupra lui Sava, trebuie să admitem, că cronicarul nu spune adevărul, când afirmă, că Sava a suferit nevinovat.

Din toate acestea, credem, că cetitorul se va fi convins, că nimenea nu mai poate susține, că Sava a suferit pentru credința sa. El a suferit din motive politice și pentru viața lui nemorală.

* * *

Di M. se ocupă și cu activitatea lui Sava, înfățișându-o într-o lumină cu totul falsă.

La pag. 89 ne spune: »*Cele dintâiu începuturi pentru instrucțiunea poporului le-a făcut mitropolitul Sava, prin așezămintele sale*«. „Iară pentru ca să se mai întărească și pruncii, nefiind ișculă, unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la biserică și popa după ce va isprăvi slujba bisericeii, să facă știre, cum să se strângă pruncii în biserică, să-i învețe cum este scris mai sus“.

Porunca aceasta a lui Sava este însă identică cu una dintre condițiile, ce le puneau superintendenții calvinești episcopilor români, și anume, cu condiția, în care se zicea, că trebuie să se propună catechismul calvinesc băieților și fetițelor (Vezi „Vechile Episcopii“, p. 89), și este numai o explicare și întregire a poruncei, ce o dase Sava mai înainte: „Care cărți sânt scrise și scoase pe limba rumânească să se cetească, și să se învețe în biserica creștinilor și într'alte Jocuri unde va fi lipsă“.

Grija școalelor românești nu-l mistuia pe Sârbul. El urmăria singurul scop de a se ține în scaunul episcopesc cu concesiuni făcute calvinismului, pentru ca să poată încasa timp cât se poate mai îndelungat venitele vlădicești. De aceea nu se poate găsi nici o singură școală înființată de Sava, și nici școalele, cari trebuia să le înființeze sau să le susțină din venitele sale conform repetitelor porunci ale principilor calvini, nu le găsim nicăiri pe timpul lui, ceea ce dovedește, că ura lui, ca a tuturor Sârbilor, față cu cultura națională a poporului român era mai

mare, decât slăbiciunea lui, cu care secundă veleitățile de calvinire ale principilor calvini. Mai jos vom vedea că Sava nu ținea școală în Bălgrad și din motivul, ca să poată el mânca venitele din fondul școlai.

Unde însă nu ajungea puterea lui Sava, înfloriă și școala românească. Prin decretul din 1656, cu care a fost numit Sava, ținutul Făgărașului nu era pus sub jurisdicțiunea lui. Aceasta se explică, — contrar combinațiunei făcute de mine în „Vechile Episcopii“ (pag. 113), — prin împrejurarea, că în Făgăraș stăpâniă Susana Lorántfy, văduva lui G. Rákoczy I., care fiind o mare și energică părtinitoare a presbiterianilor, nici măcar principelui și episcopului calvinesc nu le îngăduiă vre-un amestec în afacerile bisericeii calvinești din țara Oltului (Pokoly József, Az erd. ref. egyház tört. II, p. 332). Cu atât mai puțin îngăduiă dânsa unui episcop românesc amestec în afacerile bisericești ale Românilor de pe moșia ei. De aceea s'a putut așeză în Făgăraș un episcop românesc calvinizant, cu numele Daniil, numai după 1660, când muri Susana Lorántfy (Vezi „Vechile Episcopii“ pag. 113 și urm.). De altă parte însă Susana Lorántfy are meritul de a fi întemeiat o frumoasă școală românească la 1657 în Făgăraș, servindu-se de sfatul și îndrumările primite dela Barcsay Ákos, care ca ban al Lugojului și Caransebeșului încă întemeiasc școale românești în aceste două orașe. Școala din Făgăraș era o școală corespunzătoare unei școale primare, sau elementare împreunate cu un gimnasiu inferior și cu o școală normală (preparandială) și cu un mic seminarium teologic. Deosebită importanță se dădea cetitului și scrisului și învățării religiunei în limba românească. Se propunea însă și limba latină. Nimenea nu putea fi preot, ori dascăl în țara Oltului, fără a fi trecut prin această școală, pentru care principeasa întemeiă 8 alumne. Conducătorul școlai căpătă plată: 40 flor., 25 vedre de vin, 80 vedre de bere, 16 gălete de grâu, 2 porci, 2 cași, 25 cară de fân, și dela boerii români 50 floreni. Documentele relative la această școală se află în arhiva bisericeii reformate din Făgăraș (Vezi Pokoly József, l. c., p. 278 și urm.)

Di M. zice, că prin decretul din 1656, cu care fusese numit

Sava, biserica românească își dobândise „independența și autonomia sa”, lucru ce numai falsificându-se istoria se poate zice. Dar dacă biserica ajunsese la independență și autonomie, pentru ce Sava din venitele cele mari nu a întemeiat și susținut nici o școală românească în spiritul bisericii orientale, cum susțineau calvinii în spiritul bisericii lor chiar și între Români, mai ales, că însuși principele George Rákoczy II. spune în decretul amintit, că pentru aceea îi dă lui Sava toate venitele episcopesti, ca să aibă mijloace îndestulitoare pentru *tipărirea cărților în limba poporului și să poată susține școale: »legitimos proventus suos percipiat, ut impensas pro libris lingua Ecclesiarum, quibus praeest, vernacula excudendis, scholis sustentandis.... sufficientes habere possit«* (Cipariu, Archiv, p. 649). Nu-i păsa însă Sârbului de școale românești, și cu atât mai puțin de tipografia românească, care chiar dacă mai târziu ar fi perit în prădarea Bălgradului prin Turci și Tătari, la 1658, ori la 1660, Sava tot ar fi avut timp să o restaureze și să nu se lase întrecut de un protopop al său, Ioan Zoba dela Vinț, ~~care a fost în stare să restaureze~~ tipografia românească și să tipărească cărți începând cu anul 1683 (Bianu—Hodoș, Bibliografia Română, I, pag. 269 și urm.) Să fi tipărit Sava cărți religioase în spiritul bisericii orientale, dacă a fost așa de mare „ortodox” și Român, precum se scrie neîntrerupt de cei ce vreau să amăgească pe cetitorii lor, cari nu sunt în stare a studia oamenii și vremile din trecut. Dar sentimentele lui sârbești erau cu mult mai puternice, decât să-l lase să facă ceva și pentru biserica, ale cărei venite le încasă, pentru ca împreună cu fratele său George să poată promova interesele Sârbilor.

Am văzut, că dl M. crede (p. 61), *»că după cuprinsul diplomei din 1656, biserica românească la începutul cărmuirii mitropolitului Sava Brancovici ajunsese, pe un timp, să-și dobândească independența și autonomia sa«*. Este și acesta unul dintre cele mai mari neadevăruri, ce s'a scris vre-odată de un scriitor român, căci cum poate cineva vorbi de independența și autonomia bisericii românești, când din același decret

se vede, că Sava a fost numit episcop numai la stăruința superintendentului calvinesc George Csulai, care a promovat mai mult decât ori care alt superintendent uniunea bisericii românești cu cea calvinească magiară, și despre care un istoric calvin spune: „Az I. Rákoczy György alatt létesített *oláh uniót*, fia, Rákoczy György idejében, Csulai György püspök kettözött erélylyel igyekezett szilárdabbá tenni. Megtört uton haladt és így sikerei is inkább lehettek. Basire Izsák egyenesen neki tulajdonítja számos oláh gyülekezet reformálását, habár ezen reform nagy része még a Geleji püspökségében kezdődött. Azonban tény, hogy Csulai igen ügyesen tudta felhasználni a gyulafehérvári oláh nyomdát és az ez alól kikerült művek, káté, zsoldár, újszövetség, stb. terjesztésével szép sikereket ért el“? (Pokoly, I. c., II, p. 277). Cum se poate vorbi de independența și autonomia bisericii, când Apafy spune în decretul său din 1662, că Sava a fost numit la 1656 pe lângă condițiunile impuse de superintendentul Csulai, cari condițiuni, ca toate cele impuse de superintendenții calvinești, nu puteau fi făcute decât pentru umilirea, calvinirea și contopirea bisericii românești în biserica calvinească? Din faptul însuși, că lui Sava se încredințează spre păstorire și unele ținuturi, cari unul din predecesorii săi, Stefan Simeon (1643—1654), nu le-a avut, ci au fost supuse imediat superintendentului, se vede, că Sava a dat astfel de asigurări multămitoare, încât Calvinii au putut liniștiți să-i supună nemijlocit și ținuturile acelea, fiind convinși, că Sava va promova acolo calvinismul cu același zel, cu care îl propagau calvinii. Din această încredere în Sava se poate explica și împrejurarea că principele nu a mai aflat de lipsă a băgă în decretul de numire al lui Sava condițiile obicinuite în alte decrete de numire ale episcopilor români.

Dar decretul lui George Rákoczy din 28 Decembrie 1656 dovedește un lucru foarte important, care numai după descoperirile mai nouă istorice, l-am putut observa, și anume, că prin decretul acesta, cu învoirea lui Sava, s'a dat *pentru totdeauna* lovitura de moarte unei episcopii românești, și anume, episcopiei Vadului.

Nizuința principilor calvinești a fost, pentru cine înțelege documentele, totdeauna aceea, ca să nimicească cele două episcopii românești din Ardeal, întemeiate una de Voevozii Țării-Românești, și alta de Voevozii Moldovei, una dependentă de mitropolitul Munteniei, alta de mitropolitul Moldovei. Pentru aceea sub Ioan Sigismund Zápolya, pe la 1566, s'au cassat pe timp mai scurt ambele episcopii românești punându-se în fruntea lor un episcop român calvinesc, George de Sângeorz, căruia i-au urmat în diregătorie și alți episcopi români protestanți, pe cum se poate vedea din scrierea mea „Vechile Episcopii“. Sub Bathoreștii catolici s'au restaurat cele două episcopii românești, opera frumoasă a voevozilor și mitropoliților din țările române. (Vezi „Vechile Episcopii“). Dar sub Bethlen și Rakotești iarăși s'a început opera de surpare a episcopiiilor române. Anumite ținuturi s'au rupt de sub jurisdicțiunea episcopilor românești și s'au dat unor episcopi sârbești, cum s'a întâmplat d. e. cu Sava dela Lipova pe la 1607, altele s'au dat din când în când episcopilor ruteni dela Muncaciu, altele s'au scos cu totul de sub jurisdicțiunea episcopilor români și s'au pus sub jurisdicțiunea episcopilor calvini maghiari (Vezi „Vechile Episcopii“, p. 96 și urm.), ori s'au dat unor episcopi români calvini, cum a fost în Bihor Avram Burdanfalvi la 1641 (N. Dobrescu, Fragm., p. 26). Câte odată episcopii Vadului se puneau ca inspectori generali și peste episcopii Bălgradului, cum s'a întâmplat cu Spiridon dela Vad la 1605 (Vezi „Vechile Episcopii“, pag. 73). Altă dată episcopii Vadului se puneau sub puterea absolută a superintendentului calvinesc și a Vlădicului din Bălgrad sub condițiuni foarte aspre de a promovă calvinismul, cum s'a întâmplat cu episcopul Savul la 1650 (N. Dobrescu, l. c., pag. 30). Altă dată episcopia Vadului se lăsă timp mai îndelungat vacantă, ca să se obicinuiască României cu desființarea ei, ori se puneă pe timp mai scurt sub episcopii Bălgradului, fără a se mai numi alți episcopi la Vad, cum s'a întâmplat sub Simeon Stefan (1643—1654). Dacă aceste două episcopii au putut-o duce atâta timp, este de a-se mulțami grijei neadormite, ce le-au purtat-o voevozii munteni și moldoveni, și considerațiunii, cu care și principii ardeleni erau siliți să se poarte față cu acci voevozi.

Dar episcopia Vadului, cu toate că a fost totdeauna tratată mai mașter, decât cea a Bălgradului, nu s'a desființat de tot și pentru totdeauna până la Sava, care prin decretul lui Rákoczy din 1656, pe lângă episcopia Bălgradului, a primit și episcopia peste diecesa Vadului, în care nu mai găsim episcop după anul 1656, și nici nu se poate găsi, din cauza, că și următorii lui Sava, Iosif Budai, la 1680, a fost numit episcop, ca și Sava la 1656, peste tot teritoriul episcopiei Bălgradului și a Vadului, pe cum se poate vedeà din decretul lui Apafy din 28 Decemvrie 1680 (Cipariu, Archiv, p. 633), iar Teofil cel din urmă episcop din perioada unirii bisericei românești cu biserica calvinească, a fost numit, la 1692, episcop peste toate bisericile din teritoriul principilor transilvani de odinioară (Nilles, Symbolae, p. 153 și urm.)

Așadar prin decretul lui George Rákoczy dela 1656, cu care Sava a fost numit episcop, nu s'a dobândit *independența și autonomia bisericei românești*, cum aiurează Preacuvioșia Sa Mangra, căci dacă din împrejurarea, că toate bisericile românești au fost supuse lui Sava, se poate deduce, că biserica a ajuns să-și câștige autonomia și independența, atunci trebuie să zicem, că și sub următorii lui Sava biserica a fost autonomă și independentă, căci și acești Vlădici aveau jurisdicțiune peste toate bisericile românești, ei s'a dobândit aceea, ce numai un Sârb, sau un calvinizant, cum fusese și predecesorul dânsului, Stefan Simion, erà capabil să îngăduiască: nimicirea pentru totdeauna a unei episcopii românești, înființate de Ștefan-cel-Mare și susținute de următorii acestui voevod, — s'a dobândit ingenuchiarea întregii bisericei românești, pe care exploatarele Sava a dat-o pradă calvinilor, ca el să-și poată asigura florenul dela fiecare preot de pe pământul principilor ardeleni în schimb pentru concesiunile, ce le făcea neconținut pe terenul calvinirii bisericei românești. Decretul lui Rákoczy dela 1656 este pasul hotărâtor spre prăpastia, care a infundat biserica românească în bezna, din care nu se mai vedeà alta, decât scelipeala titlului superintendentului calvinesc Veszprémi István din 1696: „Erdélyi Református magyar és oláh Püspök” (Cipariu, Acte și Fragmente, pag. 255).

Dacă vom urmări viața lui Sava Brancovici în raport cu autonomia bisericeii românești, vom da nu numai de număroase minciuni, ce le vinde Preacuvioșia Sa cetitorilor săi, ci și de număroase dovezi, că acel episcop nu are nici un merit pentru Români și biserica românească.

În Ianuarie 1657 George Rákoczy II, care numise pe Sava episcop peste toate bisericile românești, pornește expedițiunea nenorocoasă pentru tronul Poloniei. Învins și detronat fiind, în locul lui ajunge pe tron Francisc Rhédei (1657—1658), apoi la 1658 Baresai Ákós, cel de obârșie românească. La dieta ținută la începutul anului 1659 în Bistrița se înfățișă și Sava, nu spre a lua parte la acea dietă, cum crede dl M. (p. 62), căci episcop românesc, până la Inocențiu Micu Clain, nu a călcat pragul dietei ardelene, spre a lua parte la desbaterile ei, ci spre a-și limpezi situația față cu noul principe, fiind obiceiul pe atunci, ca la fiecare schimbare de principe, cei interesați să-și obțină întărirea drepturilor, sau privilegiilor lor. Baresai avea interes să facă pace în țară și pentru aceea în 9 Ianuarie 1659 confirmă decretul lui George Rákoczy relativ la numirea lui Sava și deodată fiindcă el nu mai avea fața de Susana Lorántfy considerațiile, ce le avuse fiul ei George Rákoczy II, supuse și *ținutul Făgărașului sub puterea lui Sava* (N. Dobrescu, Fragmente, p. 36—8). Favorul din urmă îl dădă Baresai, nu numai la stăruința lui Sava, ci și la rugarea preoților din districtul Făgărașului, cari obținură în 20 Martie 1659 privilegiul de a nu mai plăti darea capului și de a fi *lăsați sub păstorirea episcopului românesc* (Idem, Ibidem, p. 39), căci mai înainte erau supuși preotului calvinesc din Făgăraș. Tot cu prilejul dietei, în urma rugării lui Sava și a *protopopilor românești*, Baresai dădă privilegiul din 15 Martie 1659 (la Cipariu, Archiv, p. 571) prin care preoții sunt scutiți de dijme și „none“ (a noua parte), ce se plăteau erariului sau fiseului. Dl M. crede, că acest decret l-a costat pe Sava *neobosite stăruințe* (p. 63) — expresiune luată din Șaguna — pe când de fapt l-a costat numai asigurări, că va promovă calvinirea Românilor. Atari decrete s'au dat tot deauna numai spre a îndemna pe episcopi și preoți, să promo-

veze calvinirea Românilor, și s'au dat și mai înainte de alți principii, pe cum arată decretul lui Gavril Bethlen din 26 Iunie 1614, prin care se scutiau preoții de robotele jobăgești, și din 18 Septembrie 1624, prin care preoții din țara Făgărașului se scutesc de plățirea dijmelor pentru fisc (Vech. Eppii, pag. 85), apoi decretul lui George Rákoczy II. din 28 Ianuarie 1653, prin care la rugarea mitropolitului Simeon Stefan, care era un episcop calvinizant ca și Sava, se întăresc privilegiile date preoților români de principii de mai înainte (Ibid. p. 108). Toate aceste favoruri erau numai momeli pentru câștigarea preoțimei în interesul calvinismului, cum sunt astăzi ajutoarele de stat numai momeli pentru a face din preoții românești niște zeloși aderenți ai „ideei de stat magiar unitar“.

Rákoczy însă nu se putea împăca de loc cu pierderea tronului și începù lupta în contra lui Baresai. Partea cea mai mare a clerului calvinesc era pe partea lui Rákoczy, pe cum ne spune istoricul magiar Pokoly (l. c. II, p. 242), care laudă această alipire cu cuvintele: „Alipirea preoțimei reformate către George Rákoczy II. este un mărgăritar adevărat și strălucitor, mărgăritarul seump al credinței, al grațitudinii, ce l-a produs durerea, suferința. Preoțimea știa, că ce are să mulțamească ea, și ce are să mulțamească biserica sa Rakoțeștilor“ (pag. 253). Biserica românească nu avea însă să mulțamească Rakoțeștilor, decât umilirea și încătușarea sa și condițiile rușinoase, prin cari ea devenise un apendice monstruos al bisericii calvinești, iar episcopii ei niște vicari „in pontificalibus“ ai superintendenților calvinești. Cu toate acestea Sava Brancovici se dă pe partea lui G. Rákoczy și cu el și preoțimea din ținuturile cunoscute ca cele mai molipsite de calvinism, (Vezi Iorga. Sate și preoți, pag. 66). Astfel Sava fù destituit de principele legiuit Baresai, ceea ce se vede destul de limpede din împrejurarea, că lui îi urmează Ghenadie, pe care într'un act din Iulie 1659 îl găsim ca „arhiepiscop de Bălgrad, Maramurăș și a toată țara Ardealului“, confirmând o sentință a *predecesorului său* Vlădica Sava (Iorga, Doc. Bistr. II, p. 9. n. 176). Tot în anul 1659 doi tineri din Brașov „au mers la părintele Ghenadie la Bălgrad să se

preotească“ (Stinghe, Ist. bis. Scheilor, p. 10). Barcsai fiind silit a-se retrage către sfârșitul anului 1659 la Sibiiu, Ghenadie încă se adăposti acolo, unde îl găsim în Aprilie 1660 ca episcop „al părților ardelenae“, îngropând pe nobilul Petru Balmocz de Szostelke în limba românească și cu rit oriental (Iorga, Sate și preoți, 67). Bălgradul și ținutul lui căzuse încă din Decembrie 1659 în mâna Rákoczyilor (Ibidem) și astfel Sava ca episcop al partidei lui Rákoczy se putu așeza iar în Bălgrad, de unde în Decembrie 1659 iscăliă sârbește („Piscup Sava“) o sentință românească (Idem, Doc. Bistr. II, 9), atât de mult desprețuiă pe Români. În 1660 — după cum crede Sincai (Chr. a. 1660, III, 128) — Sava fû trimis de Rákoczy la Cazaci pentru ajutor contra Turcilor, dar în trecere prin Moldova fû prins de Ghica-Vodă, și spedit la Turci. Poate că la această călătorie face alusiune sentința Soborului, ce a scos pe Sava din Scaun în 1680, căci într'însa se spune, că Sava fugise odată în Țara-Turcească, ducând cu sine și pe Catarina Temesvári, cu care avu un făt nelegiuit. În 18 Aprilie 1661 Sava era însă în Ardeal și făcâ dispoziții în o afacere de căsătorie (Iorga, Doc. Bistr. II, 10). Dar situația lui eră nelămurită la suirea lui Apafy pe tronul ardelean, căci fusese destituit de Barcsai și înlocuit cu Ghenadie, fără să avem dovezi vrednice de credință, că el ar fi fost confirmat și de principele Kemény Iános (1661—1662). E drept, că George Barițiu (Ist. Trans, I, 141), și Pesty Frigyes (A szörényi Bánság, I, p. 360) spun, că Sava ar fi obținut confirmaționale și dela principele Kemény, dar asertiunea lor își are izvorul numai în istoria mincinoasă a lui George Brancovici (la Cipariu, Archiv, 651), care istorie nu e vrednică de credință, mai ales când știm, că Apafy, la suirea sa pe tron în 1662, socotiă scaunul Bălgradului a fi vacant *propter vicissitudinem temporum et rerum*. De aceea el dispune, să se facă alegere nouă, și după ce Sava fû ales din nou, căpătă dela Apafy diploma din 23 Aprilie 1662, prin care el este numit episcop peste toate bisericile românești afară de ținutul Făgărașului, peste care Apafy numește un episcop calvinizant, Daniil, dar și pe Sava îl numește numai pe lângă condițiile, ce-i fuseseră impuse de

superintendentul calvinesc de odineoară George Csulai (Vech. Eppii, 115—116 și 120—122). Un om de omenie în fața acestei diplome și-ar fi luat cârja și s'ar fi retras la Sârbii săi. Dar marele apărător al independenței și autonomiei bisericești mai bucuros rămâne în Bălgrad ca vicar netrebnic al superintendentului calvinesc, numai că să poată stoarce dela miile de preoți din Ardeal și Țara-Ungurească câte un floren pe fiecare an, și alte număroase „birșaguri“ și „dăjdii“ obicinuite, cu lăcomia, care pururea a caracterizat pe Sârbi și pe Greci, cari nu lăsau după sine nici o urmă de instituție culturală românească.

Răsplata pentru această aplecare spre calvinism, și un nou indemn pentru asemenea umiliri, nu putea să întârzie. Prin decretul lui Apafy din 1 Septemvrie 1663, la cererea preoților din Ardeal și părțile ungurești, se întărește decretul lui Barsai din 15 Martie 1659 relativ la scutirea clerului de dijme pentru fisc, și deodată se mai adaugă scutirea preoților de pe moșiile fiiscale și de dijmele de vin și de censul montan (Cipariu, Arhiv, p. 572). Central University Library Cluj

Dar Sava nu numai a primit pe superintendentul calvinesc de superior al său, ci a mers cu mult mai departe în calvinirea bisericii. În contra canoanelor bisericii orientale a lăsat, ca și câtă brumă de auctoritate episcopescă îi mai rămăsese să i-se restrângă prin instituțiunea calvinească a titorilor și juraților, cari i-s'au dat nu numai ca administratori ai averii mănăstirii, școlai și tipografiei românești din Alba-Iulia, ci și ca controlori severi ai tuturor funcțiunilor lui de arhiepiscop și episcop. Dovadă despre aceasta este decretul lui Apafy din 24 Maiu 1667, pe care îl retipărim în notă, ca să fie mai accesibil cetitorilor. 1)

1) 1667. máj. 24. Apafy Mihály rendelete egy oláh könyvnyomda felállítása ügyében. Michael Apafi dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes, etc. Reverendi et egregii, fideles nobis dilecti. salutem cum favore nostro.

Ugy informáltattunk bizonyoson, hogy Hűségtek az itt való fejevári monasteriának gondviselésire rendeltetett és választott volna, kötelezván arra magát, minemű proventusa esztendő által azon monasteriának szokott lenni, azt igazán szám szerént kezekhez veszi és scholát erigálván tipographiával együtt hasznos oláh könyveket nyomtat, magától is az püspéktől

În înțelesul acestui decret Ioan Zoba și Toma Topai, protopopi, și Dimitrie Logofătul și Gheorghe Chira, mireni, ca titori și jurați ai mănăstirii din Bălgrad și ai bunurilor ei, aveau datorița să ia în administrarea lor din mâna lui Sava averea mănăstirii, din această avere să înflințeze scoală și tipografie și să tipărească cărți românești folositoare. *Pe episcopul să-l cârmuiască astfel, în cât fără de știrea lor să nu poată umbla nicăiri prin țară, și să nu poată sfinți pe nimenea preot fără de învoirea lor.* Această instituțiune calvinească Sava o introduse în mod analog și la bisericile parohiale: „iar titorii adevărați și jurați s'au rânduit în Vlădicia mitropolitului Sava Brancovici“, zice Zaconicul, sau cartea legilor din timpul lui (Cipariu, Acte și Fr. 257). „Și luând pildă de la mănăstirea Bălgradului, rânduiră să fie la această sfântă biserică (Scheii Brașovului) patru preoți jurați și doi gocimani

tiszteletes Brankovit Száva uramtól püspeksiginck ideitől fogva ez ideig, minden proventusokról számot vévén, kezéből kiveszi, magát is az püspeket úgy dirigálja, hogy Hüségtek hire nélkül az országban sehova el ne mehessen, papokat fel ne szentelhesen, valameddig hüségtek nem decernál felölök, ki léssen érdemes rája, ki nem. De ezekben még semmi sem tölt, hanem az dolgok mind másképen vadnak. Hüségteknek annak okáért serio parancsoljuk ez levünket vévén mindjárt conflualjon öszve és minden proventusokról az püspektől Száva uramtól számot vévén, az proventusot vegye kezéhez, scholát és typographiát azután mindjárt erigáltasson, eddig is kin mult el ezeknek nem praestálása, arról is jó lelki esmérettel minket informáljon, maga mellé vévén ezen dolognak megorvoslására lámkereki, szászsebesi és örményszekesi Hüségtek vallásán levő papokat, mert úgy látjuk, némelyek nem sokat gondolnak az istennek dicsőségének előmozdításával, csak jöjjön meg az magok hasznok; ezek meglévén, az országban az oláh papok közül, kik injuriáltattak volna az püspöktől, vagy másoktól arról is gondot akarjuk viselni. generalist gyűlést hirdetvén, Hüségtek kiki panaszát ahhoz exponálván, az is mogorvosoltatik Ezt peniglen igen hamar effectuálni igyekezzék Hüségtek, alioquin animadversionkat el nem kerüli. Secus non facturi.

Datum in civitate nostra Alba Iulia, die 24 Maii anno 1667. *Michael Apafy.* Külczim: Reverendis Ioanni Zoba et Thomae Topai item egregiis Demetrio Logofet et Georgio Kira curatoribus monasterii Albae-Iuliensis et bonorum ejusdem, etc. Fidelibus nobis dilectis. (Eredeti Orsz. lev. Gyulafehérvári oszt. Miscell. cista 1., fasc 1. no 43) Monumenta comitialia Transylvaniae, XIV, 267.

jurați și zece oameni bătrâni tocmiți la fire cu frica lui Dumnezeu iară *jurați*. Să fie gocimanii de a purta grija bisericii, și preoții cu cei zece a lua sama gocimanilor, așisderea și preoții să-și dea samă înaintea gocimanilor și a celor zece jurați de cele ce le va fi intrat în mână de ale bisericii“ (Stinghe, Ist. bis. Scheilor, 17—18).

Sava însă admise lângă sine instituțiunea calvinească a titorilor și juraților, dar averea mănăstirii nu voia să o dea din mână, pentrucă după alusiunea subțire a principelui, lui nu-i păsă de mărirea lui Dumnezeu, ci numai de folosul, ce-l avea din averea bisericii, scolei, mănăstirii și tipografiei. Deci Apafy poruncește titorilor și juraților, să se întrunească îndată în ședință, să ia din mâna lui Sava averea din chestiune, și să înființeze școală și tipografie. Și fiindcă Sava sârbul, ca toți Sârbii, î-și batea joc și de preoții românești, nedreptățindu-i, principele poruncește titorilor să cheme la ședință și pe preoții românești din Lancrăm, Șebesul săsesc și Armeni, să asculte plânsorile preoților nedreptățiți și să cheme sinod pentru vindicarea relelor.

Sava strâmtorat de decretul lui Apafy din 24 Maiu 1667, și neavând poate de unde să dea ceea ce mănecase cu Sârbii lui și cu Catarina Temesvári, recurse la o apucătură vicleană. Ceru concesiune dela Apafy, să poată merge cu fratele său Gheorghe la Moscova spre a aduna milă, ca să poată restaura biserica și mănăstirea și să poată înființa școală și tipografie. Sava și Gheorghe pleacă în 1668 la Moscova (Cipariu, Arhiv, 651). Poate va fi fost largă mâna lui Sava, când a primit milă dela Țarul Alexe Mihailovici, dar foarte strâmtă, când a trebuit să îplinească îndatoririle, ce le luase asupra sa, căci mănăstirea la anul 1680, când era adunat Soborul între zidurile ei, era încă tot plecată spre pustiire și ruină din vina lui Sava (monasterium albense desolationi et ruinae deflecti permisisset), iar tipografie și școală nu s'a mai înființat sub păstorirea răpăreață a Sârbului.

Sava ar fi putut restaura cum se cuvine mănăstirea și tipografia și fără ajutor muscălesc, căci și bani luase destui dela număroșii preoți ai Ardealului și părților ungurești, și timp

avuse destul dela anul 1658, când Turcii și Tătarii arseră și prădară Alba-Iulia (Benkő, Transilvania, II, 257), și chiar și numai dela anul 1660, când Turcii prădară a doua oară orașul (Pokoly I. c. II, 248). El ar fi avut și bani și timp până la 1668, să înființeze și scoala românească. Dar nu făcuse nimic, și nu avea să facă nimic pentru mănăstire, școală și tipografie, căci banii i-i erau mai folositori pentru sine și pentru Catarina Temesvári, pentru Sârbii săi și în deosebi pentru fratele său Gheorghe, care nu se putea face despot sârbesc cu mâna goală, mai ales, că nu moștenise nimic din »*jupania*» și »*despotia*» dela Jenopolea.

În 1668 ajunse în scaunul superintendenților un „episcop” nou, Petru Kovásznai (Benkő, Trans. II, 175), un aderent al „presbiterianilor”, și astfel pöttrivnic drepturilor ierarchice ale episcopilor (Pokoly I. c. II, 285). Relevău acest fapt, ca să constatăm o nouă minciună alui Gheorghe Brancovici, care ne spune, că la 1668 eră superintendent Tótfői și că acesta s'ar fi ridicat în contra lui Sava, pe când Vlădica era în Rusia. Petru Kovásznai și ceilalți calvini erau de părerea greșită, că numai lipsa de cultură a poporului român este cauza, că religiunea calvinească nu prinde rădăcini în sufletul lui. Kovásznai pretindea deci, ca principele să promoveze cu mai mare zel cultura poporului român prin scoale, cărți românești și preoți, cari cunosc limba română, iar cei cari numai borborosesc sârbește să fie înlăturați. Asemenea pretindea, să se ia cele mai aspre măsuri, pentru contopirea bisericei românești în cea calvinească, și între altele, ca episcopul românesc și soborul său să atârne de superintendentul și soborul calvinesc în toate afacerile bisericesti mai însemnate.

Astfel Kovásznai mijloci dela principele Apafy decretul din 20 Februarie 1669, în care se zice, că la cererea superintendentului Petru Kovásznai se aproabă din literă în literă decretul lui Rákoczi din 1643, în care se cuprindeau condițiile împuse mitropolitului Stefan Simion și se mai adaug încă alte patru condiții pentru Vlădica românesc (Cipariu, Arhiv, p. 611—2). Între condițiile din urmă se află una, în care se zice:

» *Ut illi pastores Valachici, qui praeter Rascianas literas nihil murmurant in templo, cum suo suorumque salutis detrimento, neque praeterea vel summe necessarios ad salutem christianae religionis articulos, vel sciunt, vel scire volunt, utut aliquoties modo et more christiano admoniti sint, e statione sua moveantur, et loco ipsorum ordinarie in ecclesias Valachicas ii pastores promoveantur, qui et literaturam Valachicam callent, et in necessariis christianae religionis fundamentis scopo convenientem notitiam habent*“.

Vorbind pe scurt, în Vechile Episcopii la pag. 125, despre cuprinsul decretului Apafyan am zis, că în acela între altele se dispune: *Preoții, cari în biserică nu știu alta, decât să borborosească sârbește, să fie înlăturați și în locul lor să se pună preoți, cari cunosc literatura română*.

Ori ce cetitor, care știe cât de puțin latinește, trebuie să recunoască, că nu se putea spune mai scurt și mai fidel cuprinsul cuvintelor citate ale lui Apafy și că nimenea nu va putea afla în cuvintele mele ~~Chici Ceca~~ mai mică lămură de schimonosire a cuvintelor lui Apafy.

Cele patru puncte din decretul lui Apafy eu le-am însoțit apoi în „Vechile Episcopii“ cu următoarele observări: *Aceste condițiuni, ori cât de umiltoare ar fi în punctul 4, dovedesc un lucru, care trebuie relevat pentru a cunoaște naționalismul românesc al lui Sava, atât de buciumat în timpul din urmă din partea unor scriitori, și anume: că acest arhieru a împlut bisericile românești de preoți, cari borborosiau sârbește, și prin urmare și de cărți slavonești, de și se tipăriseră cărți bisericesti și în țara românească, neinfectate de calvinism, nu s'a îngrijit de loc de limba și literatura română și de tipografie, încât în privința aceasta l'au întrecut Maghiarii. El este deci precursorul sârbirei bisericei românești, care așa de curând a urmat după moartea lui în părțile Ungariei (p. 125).*

Așa dar eu nu am *reprodus* cuvintele lui Apafy, ci mai întâiu am arătat pe scurt și foarte fidel cuprinsul lor, apoi am însoțit cuprinsul acestor cuvinte de nește observări, cari mi s'au părut, că rezultă în mod firesc din poruncile lui Apafy.

Cu toate acestea Preacuvioșia Sa dl M. nu se rușinează a spune (pag. 69): »*Dar Dr. Bunea cu vădită intențiune reproduce schimonosit cuvintele textuale ale diplomei, care se rapoartă expres la preoții românești, nu la preoții de altă limbă*».

Spune, Preacuvioase, cari cuvinte textuale le-am *reprodus schimonosit*? Spune, unde am vorbit eu de preoți sârbești, sau de altă limbă? Eu pretutindenea am vorbit de preoții Românilor, cari borborosiau sârbește. Câți dintre ei vor fi fost Sârbi, nici eu, nici altul nu poate spune. Dar spune, Preacuvioase, că dacă slujba bisericească, adevă liturgia, vecernia și utrenia, etc., nu se puteau face în limba română, deoarece, pe cum am arătat în „Ierarchia Românilor“ (pag. 262—3) nu aveam încă pe românește cărțile prescise, oare nu era datorința lui Sava, ca în calitatea sa de episcop al Românilor, chiar Sârb fiind, să *aplice* în funcțiune numai preoți, cari pe lângă limba slavă, să cunoască perfect limba și literatura poporului român, ca să poată ceti acestui popor *BMăcarj »Cartea românească de învățătură a Duminecilor de peste an*», tipărită în Iași la 1643, sau »*Evangelhia învățătoare, a Duminecilor peste tot anul, și la praznice*», tipărită la mănăstirea Deal în 1644?

Dar pe Sava nu-l durea capul de lucrurile acestea. El avea numai un singur interes, anume, de a stă timp cât se poate mai îndelungat în scaunul episcopilor români, spre a putea exploata pe bietul popor român în interesul neamului său sârbesc. Și fiindcă aceasta nu se putea, fără a secundă veleitățile de calvinire ale principilor și superintendenților calvini, de o parte dădea porunci strajnice preoților să predice românește și să introducă în biserici cărțile românești impuse de calvini, iar de altă parte aplică faptice preoți, cari borborosiau numai sârbește, ca să nu mai scape Români de jugul Sârbilor. Adevărată politică de duplicitate bizantină, cu care înșelă și exploată și pe Calvini și pe Români, cum a umblat și dl M. să seducă, și pe Unguri, și pe Români!

Să ne întoarcem acum iarăși la decretul lui Apafy din 20 Februarie 1669. Acesta face din Vlădica Românilor o uncaltă

a superintendentului calvinesc, iar biserica românească o înecă în cea calvinească. Sava însă tace, nu protestează, nu părăsește un pământ mânjit de atâtea erezii. N'a rămas nici un document, din care să se vadă, că Sava s'ar fi împotrivit cât de puțin cu-tropirei bisericii românești, și cu toate acestea dl M. cutează a afirma, că față cu decretul din 20 Faur 1669 Sava *»a des-voltat o resistință energică»* (pag. 70). Poate-se însă crede o resistință fățișe și energică la un decret princiar? Sava numai un lucru putea face: sau să abzică, dacă mai aveă ceva sim-țământ de demnitatea sa, sau să poarte cu rușine jugul impus. Sava a ales alternativa din urmă. El se înțelegea și de aci în-ainte destul de bine cu Apafy, ceea ce nu s'ar fi putut întâmpla, dacă el ar fi desfășurat, fie cât de mică resistință față cu po-runcile principelui său. El aveă motive să se arete gata a face toate serviciile politice și religioase, ce i-se cereau, căci George încă nu-și realizase visul despoției sârbești.

În 22 Noemvrie 1673 ajunse superintendent calvinesc Gașpar N. Tiszabétsi, care călătorise prin Belgia și Anglia și funcționase în ținuturi locuite de Români, la Reteag și Sec (Benkő, l. c.) El cercă mai întâiu să promoveze prin momele calvinirea Românilor. De aceea vedem, că Apafy cu decretul său din 20 Decemvrie 1673, în speranță, că *Dumnezeu doară din si în si va lumină tot mai mult pe preoții românești*, adecă îi va face să îmbrățișeze calvinismul împreună cu poporul lor, îi scutește pe aceia de decimele de vin, grâu, și alte pro-ducte, ce aveau să se plătească *fiscului* după moșiile bisericei, și după moșiile aparținătoare caselor parohiale, asemenea și de decimele din oi, porci, și albine, cari sunt proprietatea lor (Cipariu. Archiv, pag. 573-574). Dl Mangra afirmă, că acest decret s'a dobândit la stăruința lui Sava Brancovici, deși aceasta nu se amintește în decret, precum se amintește în decretul lui Baresai dobândit la rugarea lui Sava și a proto-popilor românești. Din contră în decretul din 20 Decemvrie 1673 se spune, că acesta s'a dat *la întrevienirea unor credincioși de-ai lui Apafy (non nullorum fidelium nostrorum eapropter factam intercessionem digna consideratione perpēdentes)*, care formulă nu se poate înțelege decât despre sfetnicii prin-

cipelui în afacerile politice și bisericești, iar aci în prima linie despre superintendentul său calvinesc Tiszabétsi. Scopul decretului este să amăgească clerul și poporul, ca să treacă la calvinism.

Tiszabétsi în scurtă vreme se convinge, că procesul calvinirii poporului românesc, așa pe cum doriă el, nu merge așa ușor, de aceea după momeli aplică cea mai crudă asuprire. Obținut decretul de dto 11 Iunie 1674, prin care Apafy supune pe episcopul românesc, vicarii, protopopii și preoții lui din Ardeal superintendentului calvinesc, pe care îl împuternicește să *ocârmuiască bisericile românești după cunoștința sufletului său*, să îndrepte toate *greșelele*, adecă să înlătore din biserica românească tot ce nu se unia cu credința și obiceiurile calvinești, să viziteze bisericile românești, și să cerceteze, *unde se află tipografia înființată de principele Rákoczy* (Cipariu, Archiv, p. 575). Puterea aceasta extraordinară avu urmări grele pentru biserica românească. Calvinul smulgea de sub puterea lui Sava biserici, protopopi, preoți, adecă rupea orice legături ierarhice dintre Sava și clerul românesc, și, ceea ce era și mai dureros pentru Sârbul Sava, îi luă și taxa de câte un floren, ce avea să o capete dela fiecare preot (Vezi decretul lui Apafy din 30 Decembrie 1675 la Cipariu, Archiv, pag. 651). Auctoritatea lui Sava era atât de sdruncinată, încât nici înfățișându-se în persoană la Brașov n'a fost în stare să înlătoreze din protopopia Brașovului pe Vasile și să pună în locul lui pe popa Vâlcu (Stinghe, Ist. bis. Scheilor, pag. 12—15).

În fața acestei asupriri ne mai pomenite, care pune pe un superintendent calvinesc *cap* bisericii românești și-i dă puterea să facă tot ce-i dictează cel mai negru fanaticism, un episcop conștient de demnitatea sa, însufletit numai de adevărul religiunii sale, desbrăcat de ori ce alte interese lumești, și aprins de zel numai pentru mărirea lui Dumnezeu și binele sfintei biserice, ar fi ales mai bucuros moartea, decât să se supună asuprirei, ori dacă n'ar fi avut tăria sufletească să facă un act, care să-i aducă mucenicia credinței, ar fi luat toiagul în mână și-ar fi urmat pilda lui Sava dela Geoagiu, care neinvoindu-se să se supună

pe la 1566 superintendentului calvin românesc, George de Sân-georz, și să primească creziile calvinești, și-a lăsat casa și averea în Lanerăm și a părăsit hotărâle unei țări, unde libertatea conștiinței era așa de cumplit vătămată.

Dar Sava Brancovici nu s'a hotărât nici pentru una, nici pentru alta, ci pentru tradarea bisericii sale, pentru ca să-și asigure și mai departe veniturile vlădicești, din cari să poată înălța pe fratele său George la despoția sârbească, și să poată țineă pe Catarina Temesvári.

A fost totdeauna obiceiul, ca soborul general românesc să se țină în Joia săptămânei de după Rusalii, ori cel mult până în zilele prime ale luni lui Iulie. Sava deci întrunește în vara anului 1675 pe protopopi și pe preoți și ține sobor. Este probabil, că la acest Sobor și-a avut reprezentantul său și principele Apafy, ce se vede din împrejurarea, că hotărârile soborului se împărtășesc clerului și poporului nu numai în numele lui Sava, ci și în numele lui Apafy (Cipariu, Acte și Fragm., pag. 148). În sobor Sava primește și impune bisericii sale tot ceea ce poftiau principi pentru calvinirea poporului românesc: predicare: cuvântului lui Dumnezeu în limba românească, cetirea tuturor cărților eretice tipărite până atunci, atât în biserică, cât și afară de biserică, și instruirea poporului după învățăturile eretice din acele cărți, încheierea căsătoriei cu jurământ, înlăturarea ceremoniilor bisericii orientale, pe cari calvinii le socotiau superstițiuni (bobonoșaguri), botezarea fără apă sfințită, și fără mir, adecă cu apă simplă, eliminarea sau plivirea tuturor dogmelor și așezămintelor bisericii orientale, cari după părerea protestanților nu se uniau cu sfânta scriptură, și așa mai departe, pe cum am arătat mai sus (p. 32—8). Este — după descoperirile de până acum — primul cas ca un *Vlădică românesc de Bălgrad* să primească în Soborul bisericii și să impună el însuși clerului și poporului toate acelea, ce le pretindeau principi calvini în număroasele lor decrete.

Prin Soborul românesc dela 1675 biserica românească s'a calvinit nu numai în organizația sa, ci și în dogmele sale, și încă prin o hotărâre a sa proprie.

Răsplata pentru o trădare atât de blăstămată, nu putea să întârzie.

Cei dintâi, cari au profitat din ea, au fost Sava și fratele său George. Acest din urmă căpătă în același an ca răsplată frumosul domeniu din Vințul-de-jos, care odinioară fusese al Voevozilor români din Muntenia, iar în 8 Octomvrie 1675 fû numit agent diplomatic la Poarta otomană, unde în 1676 lucră în interesul lui Apafy contra lui Zolyomi, pretendent la tron (Thalloczy, Századok, 1888, pag. 698—9, după Török—Magyar Okmánytar, VII. și V.) Sava din partea sa obținû decretul lui Apafy din 30 Decemvrie 1675, în care se poruncia, ca bisericile, preoții și protopopii românești să nu se mai smulgă de sub jurisdicțiunea lui și a următorilor lui. *Episcopul să-și capete și pe viitor câte un floren dela fiecare preot, precum și celelalte venituri, ca să poată restaura biserica și mănăstirea* (Cipariu, Archiv, p. 651). Nu se zice însă nicăiri în acest decret, că superintendentul calvinesc nu ar avea să fie și în viitor cap al bisericii românești, ci s'au cassat numai abuzurile, ce le făcea el în calitatea aceea. Deci este un neadevăr ceea ce scrie dl M. (p. 73): „De aceea prin diploma din 30 Decemvrie 1675 (Apafy) asigură independența bisericii române, cel mai mare succes al mitropolitului Sava“. Asemenea greșește Talloczy (l. c. p. 698), care necunoscând decretul soborului din 1675, și luându-se după minciunile lui George Brancovici, afirmă că această diplomă s'ar fi dat în urma apărării energice a independenței bisericii din partea lui Sava. Ea de o parte nu asigură independența, căci nu revoacă decretul lui Apafy din 11 Iunie 1674, ci cassează numai abuzurile făcute pe basa lui, iar de altă parte este dată ca răsplată pentru calvinirea bisericii în soborul din 1675.

Dar nu numai Sava avea să-și capete florenul, pentru a restaura mănăstirea, ceea ce nu a făcut, ci și ceilalți preoți trebuiau să-și capete răsplata pentru calvinirea bisericii românești în dogme și obiceiuri. Prin decretul din 12 August 1676, Apafy întărește privilegiile sale anterioare relative la scutirea preoților de dijme, și favorul acesta îl extinde și la preoții din scaunle săsești (Cipariu, Archiv, pag. 574).

În 4 Iunie 1679 ajunge superintendent calvinec Mihailu Tótfői, care funcționase mai înainte ca predicator la curtea lui Apafy, și pe care Benkő (Transylv. II, p. 175) îl laudă ca pe un om foarte zelos. În același timp purtarea lui George Brancovici în Constantinopol începù a deveni suspectă pentru legăturile lui cu partida ungurească a lui Csáki și Paskó, cari lucrau pentru răsturnarea lui Apafy (Vezi Tallóczy, Századok, 1888, p. 699 și urm.) Căderea lui Sava acum trebuiă să urmeze. În soborul ținut la 6 Iulie 1679 în Bălgrad, Sava este silit să-și dea samă *»de tot bunul bisericeii și venitul școalei și-a tipografiei»* și să rezigneze aceste averi în mâna titorilor (Cipariu, Acte și Fragm. pag. 259). Tot atunci Sava este pus sub acuză pentru păcatele sale, ceea ce se vede din sentința soborului dela 2 Iulie 1680, în care ni-se spune, că George Brancovici și Ioan Pater ca apărători ai lui Sava au cerut amânarea pertractării, pentru ca să poată căpăta un procurator pentru Sava. La aceasta însă li-s'a răspuns, că Sava a avut vreme destulă să-și capete un procurator în timp de un *an întreg*, ce trecuse dela soborul din Iulie 1679 până la soborul din Iulie 1680 (La M. pag. 170—171). Este deci foarte probabil, că Sava Brancovici a încetat a funcționa ca episcop încă din Iulie 1679. Cu toate acestea mincinosul George Brancovici ne spune, că Sava ar fi căpătat în 24 Octomvrie 1679 o diplomă, prin care Apafy întărește din nou pe Sava în scaunul Vlădicesc peste toți Sârbii, Românii, Grecii și *Rușii (!)* cu dreptul de a scoate dela fiecare preot câte un floren, și de a lua felurite stole pentru sfințirea bisericilor și hirotonirea preoților, de a denumi protopopi, etc. Această diplomă ar fi fost publicată și în dicta dela Sighișoara *din 16 Ianuarie 1680*. Dar în contra acestor drepturi mari superintendentul Thofeus ar fi știut înduplecă pe principele Apafy să dea ordin pentru arestarea lui Sava și confiscarea averilor lui (La Cipariu, Archiv, p. 651). Toate acestea însă sunt curate născociri, ca toate scrisesele lui G. Brancovici. O dietă la Sighișoara nu s'a ținut în 16 Ianuarie, ci în 12 Ianuarie 1680. În actele ei nu se face nici o amintire despre publicarea diplomei din 24 Octomvrie 1679, nici despre întărirea

lui Sava în scaunul vlădicesc. ci din contră se spune, că biserica românească nu s'a îngrijit să-și mijlocească întărirea drepturilor sale prin dietă, și astfel toate privilegiile Românilor, ale preoților românești și ale Grecilor se reproabă și se nimicesc.¹⁾ Tonul, în care este ținută hotărârea dietei, arată, că Sava era socotit ca un dușman al lui Apafy și al statului. El deci trebuia să cadă. Și a căzut cu rușine, pentru că precum i-a fost credința, sau mai bine zicând lipsa de credință, așa i-a fost și viața, o viață de om lacom după averile bisericesti, de răpitor de femei, incestuos, curvariu și preacurvariu, mai mult și decât fratele său George. Acesta a mai amăgit câțva timp lumea. Cu fățăriia lui sârbească și cu alte apucături balcanice a sedus pe Șerban-Vodă, pe Constantin Cantacuzino, pe Constantin Brâncoveanu, și pe Nemți, făcându-i să creadă niște genealogii false, și să-l socotească și pe el și pe fratele său Sava drept oameni curvioși și de omenie, întocmai precum credeau nu de mult și Românii amăgiți despre Preacuvioșia Sa Mangra. Dobândi cu amăgiri favoruri pentru sine și pentru fratele său de la curtea din Viena, până ce lumea a descoperit pe aventurierul șarlatan, și l'au pus la răcoare. însă numai după ce prin politica sa aventurioasă împreună cu fratele său a adus pe capul nostru pe Sârbi (Vezi Tallóczy, l. c., pag. 702), cari ne-au asuprit atâta amar de vreme și au făcut pe Românii neuniți să se bată cu cei uniți ca orbi, și au picurat atâta ură în inima neuniților în contra uniților, încât nici oameni ca Preacuvioșia Sa Mangra nu se pot scăpa de acest păcat, și nu au pentru un Român unit, decât numai cuvinte de hulă, ori cât de mult ar fi lucrat și-ar lucra el pentru binele neamului românesc.

Din acestea cetitorul se poate convinge, că ce neadevăruri scrie dl M.: „Nimenea dintre antecesorii și următorii lui (Sava)

¹⁾ Art. III.: Végeztük volt Kgyemes urunk Ngságod keglmes consensusából, hogy oláhok, oláh papok és görögök, az akkor következett közlebb orsz. gyűlésére ad rectificandum et approbandum, *a kinek illik előhozni, de mivel az ország végséül csak már is semmiben tartván, nem producálták.* Ngsod kegyelmessége is accedálván azoknak privilegiumokat annihiláljuk reprobáljuk és semmivé tévszszük. (Monumenta comitalia Trans. XVII, 76).

nu a luptat cu atâta hotărâre și bărbăție ca dânsul în contra calvinizării și pentru independența bisericii române“ (pag. 76). și: „Mitropolitul Sava Brancovici urmăria un mare și sfânt ideal: *unitatea și independența bisericii române*, ca singurele mijloace pentru conservarea *unității naționale a poporului român*“ (p. 77), și în urmă: *«atunci cu pietate trebuie să se închine tot Românul memoriei acestui bărbat fenomenal, care în puterea autorității și influinței sale morale 24 de ani singur a susținut și apărat cetatea neamului românesc, biserica ortodoxă în Transilvania, preferînd moartea, decât să o predea inamicului»* (pag. 78).

Adecă să ne închinăm lui Sava, pentru că eră un Sârb; pentru că nu a tipărit o singură carte românească, și nu a înființat o singură școală; pentru că banii, cari i-a primit dela Muscali și i-a stors dela preoții săi i-a folosit pentru ridicarea neamului său și mai ales pentru a pune pe fratele său George în scaunul despoților sârbesti, iar nu pentru a restaura cum se cade biserica și mănăstirea și mai ales tipografia românească; pentru că a desființat pentru totdeauna episcopia Vadului; pentru că nedreptăția pe preoții românești; pentru că a înjosit demnitatea episcopescă până a se face vicariul superintendentului calvinesc; pentru că a calvinit biserica românească în dogme, în instituțiuni, și în ceremonii; pentru că a stat în relațiuni cu clerul sârbesc, care a adus pe capul Românilor pe Sârbi; pentru că a amăgit lumea și curtea din Viena, împreună cu fratele său, cu genealogii false; și pentru că osândit de însuși clerul românesc prin sentință judecătorească a murit infamat ca răpitor de femei, ca incestuos, ca curvariu și preacurvariu!

Inchină-te, Precuvioase, închină-te!

Ca să-și facă cârticica cât se poate de voluminoasă, d. M. reproduce la sfârșitul ei și părerile istoricilor asupra lui Sava.

Se înțelege de sine, că părerea unui istoric se poate aduce ca argument, numai dacă este întemeiată. Dacă însă prin cercetări ulterioare se dovedește, că istoricii de mai înainte au

greșit, nimenea nu mai poate invoca auctoritatea lor, cum face d. M.

Toți istoricii, a căror cuvinte le reproduce d. M. — afară de Cserei și Clain, — și-au luat informațiunile relative la Sava, mijlocit ori nemijlocit, din scrierile sârbului Raici, care la rândul său și-a scos toate spusele greșite din istoria manuscrisă a lui Gheorghe Brancovici, un mincinos fără păreche, precum am arătat cu multe casuri concrete și în scrierea presentă.

Această observare este de ajuns, pentruca cetitorul să-și facă o idee, cât de puțin cumpănește în cazul de față aserțiunea aceea comună a istoricilor, că Sava a pățimit pentru credință.

Cel dintâiu istoric, ale cărui cuvinte le reproduce d. M., este *Mihaiu Cserei*. Noi însă am arătat mai sus, cât de puțin vrednice de credință sunt spusele acestui cronicar cu privire la Sava, despre care altcum nu zice, că ar fi fost martir al credinței.

Al doilea este *Chr. Engel*, care își razimă aserțiunile pe istoria mincinoasă a lui Gheorghe Brancovici. De aceea cade în greșeli, cari sunt spulberate în scrierea de față pe temeiul documentelor vrednice de credință. Aici numai atâta observăm, că pe Tóffői îl face superintendent la a. 1668, când adecă eră superintendent Gaspar Veresmarti, căruia în acelaș an i-a urmat Petru Kovásznai, acestuia, în 1673, Gaspar Tiszabétsi, acestuia în 1679 Mihaiu Tóffői. (Vezi Benkő, Transylvania II. p. 175). Așa pățește cine să ia după un Sârb, care mințește de uscă locul.

Al treilea este *Sam. Clain*, care, ca să dovedească mucenicia lui Sava, se ia după niște «trădanii» neîntemeiate, și apoi confundând pe Sava Vestemianul cu Sava Brancovici, aduce despre acesta o poveste copilărească despre botezul unui cățal, și absurditatea, că soția lui Apafy l'ar fi pârît pe Sava, că acesta a voit să păcătuiască cu ea, și în sfârșit își încununază povestile luate din tradiție cu altă trădanie tot așa de puțin întemeiată, că adecă lui Sava i-au tăiat capul la Iaci. Din povești lipsite de ori ce temei istoric, Clain nu putea face de cât conclusiuni false, pe cari d. M. le subliniază, ca să arete, cât de puțină judecată are în cercetarea adevărului istoric.

Al patrulea este *Petru Maior*, care însă nu aduce absolut nici o dovadă, că Sava ar fi pătit pentru credință și nici nu putea aduce, fiind Sava un episcop calvinizant. Aici trebuie însă să observ, că d. M. la pag. 116. ne spune despre Maior un mare neadevăr, și anume, că povestea despre botezul cățălului, după istoria lui Maior, s'ar putea referi la Sava Brancovici. Cine însă va ceti cu atențiune ceea ce scrie Maior la pag. 79 din istoria sa și spusele lui le va asemăna cu scrisesele dela pag. 80—81, se va convinge, că istoria cu botezul cățălului, Maior nu o refereste la Sava Brancovici, ci la alt vlădică nenumit, și astfel dl M. mințește.

Al cincelea este *A. Tr. Laurian*, care zice, că Sava merită să fie numărat între sfinți pentru zelul său religios, ceea ce n'are nici un temei istoric. Altcum cu câtă precauțiune trebuieesc primite rezultatele filologice și istorice, la cari a ajuns Laurian, am arătat în scrierea mea „Cestiuni din dreptul și istoria bisericei românești“, II. p. 236 și următoarele. Cartea aceasta a apărut de 13 ani, dar dl M. crede, că-i este iertat a reproduce ca adevăr istoric chiar și părerile greșite, a căror netemeinicie a fost dovedită de mai înainte.

Al șaselea este *A. Papiu Ilarian*, care fără a dovedi nimic, spune, că Sava a pătit pentru credință. În scrierea mea „Cestiuni“ (pag. 257 și urm.) am arătat, că naționalismul românesc nutrit până la șovinism l'a făcut pe Ilarian să cadă în mari greșeli.

Al șaptelea este *Andreiu Șaguna*, care numai repețește greșelile, în cari au căzut înaintașii săi, și cari toate sunt spulberate prin scrierea presentă.

Al optulea este *Nicolae Tincu-Velea*. Dela acesta a luat dl M. neadevărul, că Sava ar fi fost cel dintâiu arhiereu, care a introdus limba românească în biserică. Mai vorbește Tincu-Velea și de „diecesele“ din Transilvania supuse lui Sava, pe când din contră sub Sava a existat o singură diecesă în Ardeal.

Al nouălea este *N. Popea*, care copiază pe Șaguna și reeditează greșelile altora. Cartea domnului N. Popea „Vechea Metropolie“ este o scriere fără valoare, ceea ce a dovedit-o

dl I. M. Moldovan în scrierile sale: «*Vechea Metropolie de N. Popea*», în Archivul lui Cipariu, numărul XXXV din 1870 și urm. și în «*Spicuire în Istoria bis. a Românilor*», 1873. iar în „Vechile Episcopii“ (pag. 143 urm.) eu încă am scos la iveală rătăcirile dlui N. Popea, care cu „*Vechea Metropolie*“ încă a sădit ură afurisită în inimile neuniților asupra uniților.

Al zecelea este *Eudoxiu Hurmusaki*, care în „*Fragmente din istoria Românilor*“, II. are nu numai cu privire la Sava, ci și cu privire la întreg trecutul bisericii românești greșeli foarte mari, precum am dovedit în scrierea mea: *Cestiuni II. pag. 267 și urm.*

Al unsprăzecelea este *Gheorghe Barițiu*. Acesta în *Istoria Transilvaniei* la un loc (I, p. 150) zice: „O împrejurare poate să supere pe istoricul român, care se va fi ocupând cu istoria reformațiunii, și aceea este, că începând dela 1566 până la 1670 nu dai în toată istoria Transilvaniei peste un nume de preot, călugăr sau episcop român greco-răsăritean, care să-și fi apărat dogmele credinții sale bărbătește, chiar și cu pericolul vieții, sau tot așa de bărbătește să fie declarat vre unul pe față în ochii lumii, precum făceau apusenii, că abjură credința veche și trece la o credință nouă“.

Accasta este adevărat, și numai într'un punct greșește Barițiu, și anume, că fenomenul acesta nu-l vede și după anul 1670. căci nici Sava Brancovici nu și-a apărat dogmele credinței sale.

Al doisprăzecelea este *E. Golubinski*, care însă are meritul de a recunoaște, că Brancovici a fost un Sârb din Ungaria. În celelalte reeditează pe Șaguna și pe Sârbul Raici, care a popularizat minciunile lui Gheorghe Brancovici, și astfel a deschis izvorul tuturor greșelilor, în cari au căzut istoricii români și străini cu privire la Sava

Al treisprăzecelea este *Ghenadie Enăceanu*, care pornește din presupunerea falsă, că Sava a fost un apărător al drepturilor bisericii și credinței orientale, și ast-fel îl face martir.

De lângă acest martir lipsește însă Catarina Temesvári.

Al patrusprăzecelea este *Dr. George Popovici*, care însă nici atâta nu știe, că la anul 1677 nu era superintendent

calvinesc Mihail Tophacus. El reeditează aserțiunile neîntemeiate ale lui Șaguna și Popea.

Ca istoric dl George Popovici nu poate avea nici o autoritate. În 1901 a publicat o scriere intitulată: «*Unirea Românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I.*» În această scriere nu aduce nici un document nou, nici un autor necunoscut istoriografiei române și astfel scrierea lui nu înseamnă nici un progres. A tractat chestiuni, cari erau deplin lămurite în scrierea mea și a răpausatului Dr. Grama tipărită în 1893 sub titlul: *Cestiuni din dreptul și istoria bisericii românești unite*, dar el n'a găsit de cuviință a consulta această carte și astfel a căzut în toate greșelile înaintașilor săi. Citează scriitorii mai vechi cu o lipsă totală de conștientiositate, atribuindu-le cuvinte, cari nu sunt ale lor și nu se silește a scoate la iveală adevărata lor părere. Ori ce minciună scrisă de vre-un protestant în contra bisericii catolice o vinde ca auz lămurit, și nu primește nici o mărturie venită dela vre-un catolic, ca și când în cea mai mare biserică creștină nu s'ar afla oameni iubitori de adevăr. De biserică unită a Românilor vorbește cu terminul de batjocură „unația“, în cât ți-se pare, că nu scrie un Român, ci un Sârb (Vezi articolul meu: «*Cum scriu ortodocșii istorie*», în „Unirea“ an. 1901 p. 150—1).

În anul 1904 dl Gheorghe Popovici publică o altă scriere: «*Istoria Românilor Bănățeni*» Această carte se poate numi mai curând „Istoria Dacilor, Goților, Hunilor, Gepizilor, Longobarzilor, Slavilor, Avarilor, Bulgarilor, Maghiarilor și Nemților“, căci despre aceștia se vorbește în cea mai mare parte a cărții. Dar și unde se vorbește despre Români, nu întâmpinăm o expunere pragmatică, limpede, logică, ci o masă informă de date culse dela scriitorii moderni, fără nici o consultare a izvoarelor istorice, fără nici o critică a părerilor greșite, fără nici un metod științific. În notele cărții citează nu numai istoricii, ce i-a cetit, ci și pe scriitorii, ale căror opere nu le-a văzut, pe cari adevărat i-a găsit citați la acei istorici, ca să dea cărții sale o înfățișare de operă științifică! Dacă ar fi cetit pe toți scriitorii, la cari

se provoacă în note, n'ar fi putut cădea în așa de număroase greșeli. În loc de a porni în concluziunile sale din faptele deplin lămurite de istoriografia modernă, pornește mai totdeauna din greșelile scriitorilor mai vechi, și astfel ce scrie despre Români și biserica lor este în parte mare o adunătură de spuse și părări lipsite de ori ce temeiu istoric, cari de multe-ori se contrazic în aceeași carte.

Spre a ne convinge, cu câte superficialitate se tratează istoria „Românilor bănățeni“ este destul a ceti la pag. 384—5 ceea ce scrie despre scriitorii români din Bănat. Aici găsim un simplu pomelnic, ca cele ce le rostesc preoții la eșirea cu darurile în sf. liturghie. Nu ni-se spun nici măcar anii, în cari au trăit scriitorii răpaușați și nu se face nici o amintire despre înriurința ce au avut-o ei asupra înaintării noastre pe tărîmul literar și științific. La aceasta însă se cerea muncă grea din partea dlui Popovici, precând despre neamurile străine putea scrie, copiând pe alții.

Cartea aceasta nu este scrisă pentru a lumina, ci pentru a întuneca adevărul.

Al 15-lea este *Simeon Popescu*, care într'un stil necum-pătat și umflat până la ridicol scrie (în „Telegraful Român“, nrii 83—6 din 1874) niște minunății, de-ți stă mintea în loc, cetindu-le. Pe Sava îl numește «*coroana mitropoliiților români*», înjosind și pângărind ast-fel pe toți arhieriei vrednici ai bisericei românești. Ne spune, că «*mare s'a arătat Sava II. Brâncoveanul (!) în toate faptele sale, dar în sinod culminează*». Adecă după faptele săvârșite cu Catarina Temesvári și cu sora ei, Sava și-a ajuns culmea mărimii sale, când în sinodul dela 1675 și-a calvinat biserica asemenea episcopilor români calviniți George de Sângeorz și Paul Tordași. Foarte încântat este însă dl Popescu de porunca lui Sava: «*Acele lucruri, cari nu se unesc cu scriptura sfântă . . . să se plivească și să se pue jos*». La cetirea acestei porunci protestante nu putea să nu cadă în deliriu un preot „ortodox“, care în școalele protestanților nu a învățat alt-ceva, de cât să-și bată joc de învățătura sfinților Părinți, răsăriteni și apuseni,

cu privire la „Sfânta Treime” și la „Primatul Sfântului Petru”, scriind două cărțile pline de erezii protestante și de dovezi palpabile despre ignoranța lui în științele teologice. În cărțuia „Pnevma” pag. VI pe „Loyola” îl pune între teologi și pe sf. Toma de *Aquino* îl numește Toma de *Aquina*. Făurindu-și o doctrină proprie despre întruparea Fiului lui Dumnezeu, și atribuindu-o bisericii catolice, apusene și răsăritene, se luptă cu această doctrină făurită ca un Don Quixote împotriva morilor de vânt. În cealaltă cărțuie despre primatul sfântului Petru lapadă mărturiile cele mai clasice despre petrecerea și moartea sfântului Petru în Roma, adevă pe cei mai vechi sfinți părinți, și enunțaiunile sinoadelor ecumenice, și se pune în conflict cu înșe-și rugăciunile, ce le rostește biserica orientală la sărbătorile sfântului Petru.

Ca om de știință și ca istoric dl Popescu numai în ochii dlui M. poate fi auctoritate.

Al 16-lea este *Oriental Latin* din Brașov (nr. 59 din 1874), din care a luat dl M. ideea, că tot Românul trebuie să se închine memoriei lui Sava. Tot articolul din „Oriental Latin” este însă un exercițiu de stil al unui om ignorant, care fabrică un sfânt dintr’un eretic și păcătos.

În locul al 17-lea, când va mai veni un scriitor român din Ardeal și Țara Ungurească, unde așa de puțin se cultivă studiile istorice, el va pune de sigur pe *Preacuvioșia Sa Mangra*, ca astfel să se lungească încă cu o zală lanțul auctorităților istorice.

Cel care va veni în viitor ne va spune, că serierea dlui Mangra este o operă monumentală și documentată, în care s’au tipărit, în XIV adnexe, documente foarte prețioase, dar de sigur va tăcea, că acelea documente toate, afară de unul singur, al cărui cuprins eră însă cunoscut dela Șincai, au de a se mulțami cercetărilor istorice ale lui Cipariu, Dr. Augustin Buncea, și N. Dobrescu, cari le-au aflat și publicat mai întâiu. Asemenea va tăcea despre împrejurarea, că dl. M. aveă la nasul său în Orade opera originală a lui Samuil Clain, dar sentința adusă asupra lui Sava nu a reprodus’o din originalul operei păstrate

în biblioteca „Uniărilor“ urgisiți din Orade, ei de pe o copie plină de greșeli, ce se păstrează în Arad. Ni-se va spune, că dacă vreți știință, *imparțialitate și obiectivitate*, nu o căutați la papistașul Bunea (vezi M. p. 2), ci la ortodoxul Vasile Mangra, căci Dumnezeu a voit, ca imparțialitatea și obiectivitatea să fie o specialitate bizantină. Acesta a aflat adevărul, că organizația catolică a statului ungar dezvoltat sub ocrotirea Papilor, și ocârmuit de regi foarte zeloși întru propagarea catolicismului, nu a putut avea nici o înrăurintă asupra stărilor religioase și asupra ierarhiei bisericeii române „ortodoxe“ (vezi M. p. 2), și pentru aceea în toate timpurile a înflorit Mitropolia ortodoxă de Bălgrad chiar în cetatea de reședință a episcopului latin din Alba-Iulia, având sub puterea sa 15 episcopii, care de care mai strălucită, pe cum dovedesc număroasele și prețioasele lor instituțiuni culturale și religioase, catedralele lor uriașe pline de comorile picturii și sculpturii celei mai alese, cărțile lor românești scrise cu inițiale artistice, splendidele lor *«cripte cu sicriuri pline de rămășițe de ornate archierești»* (vezi Păcățianu), cari toate le-am vedea și le-am admira și astăzi, dacă n'ar fi venit blăstămata de „unație“, care ne-a prăpădit tot ce am avut în trecutul glorios, numai pentruca *«herostratul»* mitropolit Atanasie (Vezi Fragmentele lui Hurmuzaki) să poată căpăta un *«blid de linte»* (Vezi Mitropolia lui Popea). Nenorocitul de papistaș Bunea vrea să dărâme *«temelia legală și existența istorică a Mitropoliei române din Bălgrad»*, cum i-a spus-o preacinstitul academician Tocilescu, dar a pățit rușine aceluși adept al lui Antihrist, căci a venit fiul luminii și al adevărului, preacuviosul și prealuminatul Mangra, care după o muncă îndelungată, grea și trează, a făcut cu ajutorul lui Dumnezeu și prin o inspirație dumnezească o descoperire mare, surprinzătoare pentru toți învățații din lume, de care și Rösler și Miklosich se vor cutremura în mormântul lor spurcat, descoperirea grandioasă, că mitropoliile Românilor de-a stânga Dunării existau și pe timpul împăratului bizantin Leon-cel-Înțelept la anul 883. În chipul acesta preainvățatul istoriograf și distinsul politician V. Mangra a deslegat pentru totdeauna ches-

tiunea istorică despre continuitatea Românilor în Dacia, cu care și-au sfârmat înzădar capul istoricii și învățații străini și români, ca Hașdău, Xenopol, Onciul, Iorga, Iung, Mommsen, Rössler, Miklosich, Hunvalvy, Réty, Karácsonyi și alții.

Fenomenalul Mangra, va zice proximal istoriograf ardelean ori ungurean, a descoperit chiar și lista Mitropoliților români din Bălgradul Transilvaniei, căci de când nu-l mai preocupă gândurile Vlădiciei și în Țara Românească, fiind liniște în biserică, nu-l mai chiamă nimenea, ca, asemenea lui Tótfői, să facă acte de acuză în contra Mitropoliților Ungro-Vlahiei, a avut timp să călătorească până la Cesarea Capadociei, unde după o indicațiune dată de Porfirie mitropolitul acestui oraș (vezi la M. p. 4) a găsit lista întregă a tuturor Mitropoliților din Bălgradul Ardealului, pe cari i-a sfințit patriarhul Constantinopolei. Această listă pentru aceea nu se află în condicile purtate de patriarhie și pentru aceea nu s'a putut publică în „Acta Patriarchatus Constantinopolitani“ edate de Müller-Miklosich, pentrucă o furase din arhiva patriarhiei un „uniat“ răuvoitor al Românilor ortodocși și a ascuns-o în arhiva mitropoliei din Cesarea Capadociei, unde a zăcut neobservată până la Precuciosul Mangra. Ea consună în mod surprinzător cu dipticul lui Clain, și-l întregeste de minune, căci pe când lista Mitropoliților lui Clain se începe numai cu anul 1348, cea descoperită de dl M. se începe cu anul 883. Și într-una și într-alia se află la an. 1479 un mitropolit, al cărui nume este scris românește: *Ioanichie de Alba-Iulia*; de unde se vede, că numai papistașii, fiind toți oameni falsari, au înduplecat pe regele Matia, un papistaș mare și acesta, să mistifice cu „vădită intențiune“ lucrul și să scrie numele mitropolitului sârbește: *Iovanychik* și astfel pe un mitropolit „neoaș român“ să-l pună în „Nándor-Alba“, adecă în Bălgradul sârbeșc, în loc de a-l pune în „Alba Transsylvaniae“, adecă în Bălgradul din Ardeal. Din lista descoperită de Precuciosia Sa Mangra se mai constată încă și alte lucruri interesante. Lângă fiecare nume de Mitropolit este scrisă grecește dalteria, cu care respectivul Arhieriu era trimis în Ardeal. În Dalteriile acestea

se descriu stările timpului și ni-se arată cât de înfloritoare era Mitropolia Bălgradului. Chiar și Hunii, Avarii, Pacinații și Cumanii, cu toate că erau păgâni și stăpâni barbari și răi peste aceste ținuturi, aveau mare respect de mitropolitul Românilor. Când treceau pe lângă cetatea Bălgradului, sau vechiul „Apulum“ își desculțau sandalele și astfel atingeau pământul sacru al reședinței mitropolitane. Pentru aceea vechiul nume „Apulum“ s'a păstrat până astăzi în gura poporului român, căci rămânând neatinsă vechia cetate romană, și neîntrerupându-se continuitatea Mitropoliților într'însa, a trebuit să i-se păstreze și numele în gura creștinilor români. Numele de „Bălgrad“ a vechiului „Apulum“ este numai un nume arbitrar născocit de cărturari.

Ungurii, deși sălbatici, căci mâncau carnea zdrobită sub șea, nu s'au atins de instituția strălucită și sfântă a vechii mitropolii. Numai o singură dată au dovedit ei o lipsă de politeț. Principele Ardealului Gyula, în loc să se boteze în Bălgrad de către mitropolitul Românilor, a trecut pe la poarta Bălgradului în fuga calului, fără să salute pe mitropolitul și nu s'a oprit până în Constantinopol, măcar că s'ar fi convenit să se boteze în venerabila mitropolie din țara sa, unde creștinismul își păstrase, și sub stăpâniile barbare și crude, toată curățenia și strălucirea sa. Atunci s'au cam răcit relațiile prietenoase dintre Unguri și Români, și Ungurii și-au întemeiat o episcopie proprie în Bălgrad, dar numai la marginea orașului, căci sus în cetate, ca un soare străluceă prin întunerecul barbariei mitropolia Românilor, păstrându-se rămășițe din zidurile ei vechi până pe timpul lui Mihaiu Viteazul.

Mitropoliții români erau numai vârstare nobile din familii mari și strălucite, ca și Sava Brancovici, cel din familia despoților sârbești, și astfel de mititei erau crescuți foarte delicați. Ca să-și poată ține viața cât se poate mai îndelungat, Patriarhul, precum arată actele descoperite în Cesarea Capadociei, le-a făcut un favor mare, ne mai pomenit în istoria bisericească. Căci deși canoanele bisericeii orientale opresc înființarea de episcopii și mai ales de mitropolii pe la sate, Patriarhul a dis-

pensat totuși pe Mitropolii români de a mai ședeà în aerul infect al Bălgradului, și le-a canonizat alt scaun arhieresc, mai întâiu la *Feleac*, în niște codrii de fag și de brad, foarte priincioși plumânilor mitropoliiilor de neam mare. Mai târziu s'a dovedit cam aspră clima din satul Feleac, și astfel mitropolii s'au întors iarăși la Bălgrad încă înainte de reformațiune și au seos de acolo pe episcopul latin, care le usurpase reședința. Fiindeă Mitropolitul și-a permis luxul să șadă, în contra sfintelor canoane, la sate, a trebuit să conceadă — vezi bine cu știrea și învoirea Patriarhului — acest privilegiu și episcopilor sufragani. De aceea unul dintre episcopi ședeà în creerii munților apuseni, la Bistra, altul ședeà la poalele munților Bihorului, în Beiuș, altul în Galați lângă Făgăraș, căci mirosul acestui oraș nu-i priia de loc, și așa mai departe, căci numai papistașul Bunea a afirmat până acum, că în aceste localități nu ar fi existat de când e lumea vre-un scaun episcopesc. Documentele, cu cari vreă să-și dovedească spusele, sunt poate numai niște făuriri ale unor „leatine spurcate”.

De ierarhia Românilor și de sănătatea chiriarhilor ei Patriarhul purtă deosebită grije. S'a întâmplat că patriarhul Antonie pe la 1391, a cetit canonul 57 al soborului dela Laodichia, care în pravila veche de Târgoviște zice așa: *«Nu se pune episcop în sat sau la oraș, ce (ei) călători cari se trimet, iară de se va pune vre unul, acela nici o ispravă să nu facă fără de episcopul cetății»*, iar în tâlcul acestui canon a cetit Patriarhul: *«In oare care sat și ve (ori) întru o cetățuie mică, în carele poate să fie de îndăstul un Preot, acolo nu trebuie să se facă episcop, ca să nu se pogoară jos sărăcește numele episcopului, ce (ei) să se trimeată călători (călătorii sunt carii astăzi se chiamă exarși, de se trimet într'însele pentru îndreptarea greșalelor a sufletelor, iară de se vor fi făcut alții mai nainte, însă dein (din) cinsie să se schimbe și nici o ispravă să nu facă episcopească»*.

Ca să crute sănătatea Mitropolitului și a episcopilor de pe atuncia, cari erau oameni gingași și numai din motive sanitare trăiau și-și aveau toți reședințele pe la sate,

Patriarhul a pus la mânăstirea dela Peri un *exarh* adecă un călător, care în locul episcopilor să umble prin Maramurăş, Bereg, Ugocea. Sălagiu şi prin jumătate Ardealul, şi să îndrepte el greşalele sufletelor, ca episcopii să nu fie nici de cum turburaţi în liniştea idilică dela ţară.

Ba patriarhul a mers şi mai departe în bunăvoinţa sa faţă cu ierarhia Românilor din Ardeal. Iubiă așa de mult pe chiriarhii ei, în cât voiă să-i ştie, dacă nu în Constantinopol, cel puţin din când în când în ţările vecine cu vechea împărăţie bizantină. De aceea a dispensat pe episcopii din Ardeal de a se hirotoni, precum prescriu canoanele bisericei orientale, la mitropolitul lor din Bălgrad, şi le-a făcut favorul de a se hirotoni la mitropoliile vecine din Moldova şi din Ţara Românească, iar mitropolitului i-a impus să se hirotonească, nu de episcopii săi, ci de un mitropolit din altă ţară.

Dintre mitropoliţii descoperiţi în arhivele Cesariei Capadociei nici unul nu se poate asemăna cu Sava Brancovici, care a întrecut în toată privinţa şi pe înaintaşii săi şi pe cei cari au venit după el şi mai ales pe Inocenţiu Clain şi pe Andeiu Şaguna (vezi M. pag. 76 şi 78) şi numai papistaşul Bunea nu vede acest adevăr, pentrucă în critica lui se vede *«mai mult preocupatiunea şi ura confesională a scriitorului, de cât iubirea lui pentru adevăr»* (vezi M. p. 15). Ura aceasta îl face să nu vadă, că dacă cineva se ţine pe sine însuşi Sârb, descendent din o familie sârbească, şi-şi scrie prin fratele său biografia sârbeşte şi o lasă moştenire Sârbilor, se iscăleşte în acte româneşi sârbeşte şi umblă să pună pe frate-său despot în Sârbia. acela trebuie să fie român neauş. Ura aceasta confesională nu-l lasă să vadă, că dacă cineva lucră întocmai ca episcopii Români calvini, ca Gheorghe de Sângeorz şi Paul Tordasi, şi impune clerului său dogme calvineşti, el trebuie să fie ortodox. Ura aceasta confesională nu-l lasă să vadă, că dacă cineva primeşte o episcopie cu condiţiile puse de un superintendent calvinesc, recunoscându-l prin aceasta de cap al său bisericesc, acela trebuie să fie declarat de viteaz luptător pentru independenţa şi autonomia bisericei sale. Ura

aceasta confesională nu-l lasă să vadă, că dacă cineva de toți protopopii și de lamura preoțimei sale este osândit prin sentință ca incestuos, răpitoriu de femei, curvariu și preacurvariu, acela trebuie să fie declarat de sfânt. Din contră vedeți, cum lucră iubirea de adevăr, cum cugetă mintea lipsită de prejudețe confesionale la peainvățatul Mangra. Acesta desbrăcat fiind de ori ce patimă și slăbiciune omenească, și înzestrat cu toate virtuțile cele mai alese creștinești și preoțești, în cât ar merită să-l puni între sfinți alături cu viteazul Sava, îndată a priceput și a primit adevărul, că principele Apafy și cu Sava benchetuiau împreună la masă și se jucau de-a botezul cățărilor, și în același timp moșneagul mitropolit mai trăgea și cu ochiul la bătrâna principesă. S'a întâmplat însă, că Sava n'a botezat cățulul, pentrucă l'a dovedit cu o bucată de ridiche, că nu e de religiunea ortodoxă, apoi cu o bucată de carne, că s'a calvinit cumplit dobitocul. Iar superba principesă Ana Bornemisza s'a supărat foc, că Sava a pus-o pe o treaptă cu Catarina Temesvári.

De aici au urmat apoi prigonirile asupra preavrednicului mitropolit și mucenicia lui pentru credința ortodoxă.

Ori cât de ciudate ți-se vor părea toate acestea, iubite cetitoriule, eu, după experiențele triste ce le am despre superficialitatea, cu care unii din cărturarii noștri tratează istoria neamului, Te pot asigura, că nu este cu neputință, ca să vină și de aci înainte un om, care va scrie despre Mitropolia Bălgradului și despre Mitropolitul Sava tocmai așa, pe cum am arătat mai sus, și fără să-și ia osteneala de a controla dovezile mele, mă va ocări și mai urât, de cât Preacuvioșia Sa Mangra, pe care eu nu l'am supărat nici odată. Același scriitor, care va urmă după părintele Mangra, va face apoi propunerea, ca lui Mangra, care a apărat existența Mitropoliei Românilor din Ardeal de pe la a. 883 și a făcut un idol dintr'un Sârb eretic, incestuos, curvariu și preacurvariu, să i-se ridice o statuă, și la cea dintâiu vacanță a scaunului mitropolitan din Sibiu să fie ales Mitropolit ca vrednic urmaș a lui Sava, doar va întrece el pe Sava, dacă nu l-a putut întrece Șaguna.

Trecuseră mai multe săptămâni de când scrisesem acestea și așteptam, ca pe rând să fie publicate în „Unirea“. Până la ziua de 22 Decembre se publicase o parte însemnată din scrierea mea de față și astfel lumea știa, că cele mai multe din neadevărurile susținute de dl Mangra erau date de gol. Cu toate acestea domnul protoprezviter Simeon Popescu din București publicând la ziua indicată, atât în „Telegraful Român“ din Sibiiu, cât și în „Tribuna“ din Arad, o dare de samă despre cartea dlui Mangra, nu se sfiște a reedita minciunile acestui preacuvios părinte, deși chiar și d-sa aveă, sau trebuia să aibă cunoștință de cele apărute în „Unirea“, fiind acestea semnalate cu laudă și de unele reviste din București. Dl Popescu, care mai înainte nu credea nici dogmele de credință ale bisericii orientale, acum luându-se după dl Grigorie Tocilescu, stabilește și „dogme istorice“, între altele dogma, *«că biserica română a existat în Dacia traiană în însași ființa poporului român»*.

Nu știu ce vrea să zică dl protoprezviter cu această dogmă nebuloasă. Dacă vrea să zică, că religiunea, sau biserica creștină constituie însași ființa poporului român, ori că din existența poporului român în Dacia Traiană trebuie să facem în mod necesariu conclusiunea, că a existat și biserica lui creștină, atunci cum se explică, că de pe timpul, când Dacia Traiană a făcut parte din împărăția romană, ne-a rămas o mulțime de monumente păgâne, și nici unul creștin? Sau cu alte cuvinte, cum se întâmplă, că în Dacia Traiană se manifestă numai ființa păgână, iar nu și ființa creștină a poporului român?

Dar ce folos să mai discut cu oameni, cari nu sunt conștienți de ce scriu.

S'o gătam mai pe scurt.

În „Unirea“ dela 10 Noemvrie 1906 eu am arătat, că la a. 883 nu a existat nici o mitropolie a Românilor din Ardeal. La 22 Decembrie 1906 dl Simeon Popescu răzimat pe auctoritatea lui Mangra, ne spune de nou, *„că biserica română din Transilvania încă în veacul al 9-lea și-a avut mitropolitul său“*.

Dacă domnul Simeon Popescu va putea dovedi aserțiunea sa, eu mă supun la ori ce pedeapsă, ce mi-se va dicta din partea domniei sale. Dacă î-mi dorește capul, și acela i-l dau. Nu poftesc altceva, de cât să indice scriitorul, ori documentul din veacul al 9-lea, care adeverește aserțiunea d-sale. Dacă nu este în stare să o facă aceasta, atunci să nu mai prindă condeiul spre a scrie istorie românească, căci noi Românii nu suntem lăpădătura neamurilor. Am fost săraci, suntem săraci, dar am fost oameni cinstiți, și n'ași vrea ca lumea cultă să ne pună pe o treaptă cu Țiganii.

Ne spune dl Popescu, că George Brancovici «a stat în relațiuni de aproape... și cu Petersburgul». Dar acest oraș s'a întemeiat la 1703. Reședința Țarilor s'a mutat la Petersburg în 1712. George Brancovici a murit în 1711. Spune acum, dle Popescu, cum a putut sta George Brancovici în relațiuni diplomatice cu Petersburgul?

Domnul S. Popescu ne spune, și după cele apărute în „Unirea“, că Sava a fost «mare viteaz între mucenici», dar tace tăcerea peștelui despre vitejiile lui săvârșite față cu Caterina Temesvári și cu sora acesteia și despre sentința preoțimei românești, care a osândit pe Sava, nu ca pe un mucenic, ci ca pe un om stricat.

Ași putea continua mai departe în chipul acesta, căci dl Popescu ne dă material bogat. Dar acestea puține exemple încă sunt de ajuns spre a arăta, că scrierea dlui Mangra este bună numai spre a prosti și a priloști oamenii ignoranți.

Aici numai un lucru vreau să mai relevez. Domnul Popescu pe cei ce spun adevărul îi acuză, că sunt conduși numai de râvna de a propaga sfânta unire. Dar atunci să ne spună dsa, că de ce râvnă și de ce duh este purtat d-sa, când conștient propaga minciuna și neadevărul?

* * *

La ce ciudățenie poate da prilej o carte proastă, ne este dovadă un articol scris de domnul Al. T. Dumitrescu din București în foiața „Tribunei“ din Arad, numărul 217 din 1906, cu titlul «*Vechea mitropolie din Ienopolea*», documentat cu

citare din cartea dlui Mangra. În cartea aceasta se spune (pag. 45—6), că niște episcopi (sârbești) din Arad se intitulau *în veacul al 18-lea «mitropoliți»*. Ei de fapt însă, precum ori cine poate ști, erau numai episcopi supuși mitropolitului sârbesc. Pe lângă titlul de Arad, mai luau și titlul de *Ineu* ca o amintire, că și în Ineu au șezut episcopii sârbești din părțile Aradului înainte de a-și stabili definitiv reședința în acest din urmă oraș. Dar deși înainte de veacul al 17-lea nu întâmpinăm nici un episcop, fie românesc, fie sârbesc, în Ineu, totuși domnul Dumitrescu afirmă, că în Ineu s'au înființat mitropolia românilor din Ungaria și Ardeal încă din veacul al 14-lea și că aci au residat arhieriei ei, în lung și neîntrerupt șir, până la Mihaiu Viteazul, care „a strămutat reședința mitropoliei existente din Ienopolea în capitala de atunci a Transilvaniei“ (adecă în Bălgrad). Ne având domnul Dumitrescu nici cele mai elementare cunoștințe de geografie, pune Ineu de pe Criș, din comitatul Zarandului, oblu în Banatul Severinului, și fiind-că Patriarhia Constantinopolitană a întemeiat o mitropolie în părțile Severinului la 1370, pune pe mitropoliții din părțile Severinului în Ineu și ast-fel face conclusiunea ridicolă, că Românii din Ungaria și Ardeal ar fi avut o mitropolie înființată în mod canonic încă dela 1370 cu reședința în Ineu! Dar de cunoștințele geografice ale dlui Dumitrescu calea-valea. Cu mult mai minunate sunt cunoștințele lui istorice. El lasă, fără nici o dovadă, să se înființeze mitropolia Ineului pe la 1370 între zidurile unei mănăstiri catolice de ritul latin din acel oraș și nu bagă de samă, că pe atuncia domniă în Țara Ungurească cel mai puternic rege și cel mai zelos propagator al catolicismului, Ludovic-cel-Mare, care pe preoții schismatici îi scotiă din țară (Hurmuzaki, Doc. I, 2 p. 132), care nu suferiă nici un nobil și nici un chinez român, dacă nu treceă la catolicism (Battyán, Leges secl. III, 406—7) și care întemeiă episcopii catolice chiar și în Țara Românească, la Argeș și la Severin (Vezi, Ierarchia Românilor). Sub acest rege catolic cum s'ar fi așezat o mitropolie schismatică într'o mănăstire catolică?

Dar nu-i mirare, că dl Dumitrescu scrie astfel de absurdități, căci el nu a cetit nici una din scrierile mele, ceea ce se vede din împrejurarea, că-mi atribue părerea, că eu ași fi pus *„începutul ierarhiei române odată cu întemeierea Mitropoliei din Alba-Iulia de către Mihail-Viteazul*», pe când de fapt eu am pus începutul ierarhiei române în veacul al 15-lea. Vadă cetitorii și din acest cas, cu câtă superficialitate se scrie la noi istorie. La alte popoară astfel de oameni nu cutează să iee condeiul în mână. Apoi mai vadă cetitorul, cât de șubrede sunt dovezile despre existența vechei Mitropolii a Bălgradului, când acum o caută oamenii în Ineu.

* * *

Cartea dlui M. a mai avut un efect îmbucurător. Ceata unor ființe foarte inteligente, cari mă credeau răpus prin dovezile zdrobitoare ale „cunoscutului istoriograf și politician“ Mangra, au prins inimă și deschizându-și glasul drăgălaș pretutindenea, și la București, și la Arad, și la Sibiiu, au început a-mi cânta prohodul. Din această ceată nu putea să lipsească nici domnul „S—a“, care în cel dintâiu număr al *„Revistei Teologice*“ din Sibiiu, după ce însuși recunoaște, că dl Mangra n'a fost în stare să dovedească existența „vechei Mitropolii“, nici să convingă pe oameni, că Sava ar fi luptat „pentru biserica ortodoxă — română“, tăbărește asupra mea cu aceste cuvinte lipsite de ori ce temeiu: „Criticul dela „Unirea“ (prea veninos în stil e. dr. A. B.) greșește, când și după publicarea Adnexului I. din cartea Păr. M. tot mai susține, că teritoriul eparhial al episcopului Sava II Brancovici, se reduce la unele părți din teritoriul bănățeano-ungurean. — iar pe deasupra Păr. A. Bunea tot mai pierde vorba cu pregătirea serbizării, prin Brancovici, a bisericei *ortodoxe* (române) din țara noastră!“

Dacă dl „S—a“ va putea dovedi cu citate din scrierile mele, că eu *am redus teritoriul eparhial al episcopului „Sava II. Brancovici“ la unele părți din teritoriul bănățeano-ungurean*, și că ași fi confundat vre-odată — cum face d-sa —

pe acest episcop cu episcopul dela Ineu și Lipova Sava Solomon (Brancovici), atunci plătesc imediat abonamentul la o mie de exemplare din „Revista teologică“. Dacă însă nu va putea dovedi aceasta, să binevoiască a-și recunoaște greșala în „Revista teologică“, rectificându-o, și să-mi permită a declara, că nu se află în lume venin atât de puternic, cu care să poți stârpi atâta răutate și atâta rea-credință, câtă își permit oamenii a folosi în contra mea, când dânșii vreau să combată rezultatele istorice, la cari am ajuns după muncă grea și după jertfe materiale foarte mari, pentru cari n'am primit nici o răsplată dela oameni, ci batjocură, ocară și hulă, ce nu le-am meritat și nu le-am așteptat, și tocmai pentru aceea, întru amărăciunea sufletului meu, n'am putut să nu sbiciuesc pe cei ce cutezară a intra ca niște precupeți murdari în sanctuariul științii.

* * *

Drept încheiere mai observ, că afară de greselile relevate în această scriere, părintele Mangra și-a umplut cartea și cu alte multe neexactități și greșeli, la cari însă nu m'am oprit, de o parte pentrucă nu se țin strâns de obiect, iar de altă parte pentrucă am crezut, că ori ce cetitor poate învăța din cele relevate de mine, cu câta precauțiune au se fie primite și celelalte scrise din cartea părintelui Mangra.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cuprinsul cărții.

	Pag.
La an. 833 nu a existat Metropolie română în Ardeal și Țara Ungurească	4—5
Mitropolia din părțile Severinului în Țara Românească, n'a fost transferată la Bălgradul din Ardeal	6
Scrisoarea patriarhului Antonie din 1391 nu vorbește de o Mitropolie românească	6 7
Titlul arhierelui Ghenadie din 1581 nu dovedește existența unei Mitropolii în Ardeal	8
Joanichie „Nándor-Albensis“ din 1479 n'a fost Mitropolit în Bălgradul Ardealului	8—9
Dipticul lui Clain despre mitropolii, ce ar fi urmat în șir neîntrerupt dela 1348, este o făuritură	9
Archiereii din Ardeal și Țara Ungurească, după decretul lor de numire, n'au fost mitropolii	10
Hrisovul lui C. Brâncoveanu din 1700 nu vorbește de o mitropolie, ce ar fi existat înainte de Mihaiu-Viteazul	10
În Ardeal au existat două episcopii, una atârnoătoare de Mitropolia Moldovei de prin veacul al 15-lea și alta de Mitropolia Țării-Românești dela începutul veacului al 16-lea	11
Gheorghe Brancovici și fratele său mitropolitul Sava Brancovici au fost Sârbi din Ungaria	12—13
Genealogiile făurite pentru a arăta pe Gheorghe și Sava Brancovici coborători din despotul sârbesc Gheorghe Brancovici, n'au temei istoric	14—18
Mitropolia, sau episcopia Bălgradului este înființată de Mihaiu-Viteazul, nu de Sârbi	19
Episcopii Bălgradului între anii 1599—1640: Ioan dela Prislop, Teoctist, Teofil Prislopeanu, Dosofteiu și Ghenadie esclud existența sârbului Sava (Solomon) Brancovici în Bălgrad	23
Sava (Solomon) Brancovici din Lipova n'a fost episcop în Ardeal	23—25
Turcul Evlia Celebi nu arată, că Sava Brancovici episcopul din Bălgrad ar fi fost Român	26
Poruncile lui Sava din Bălgrad pentru predicarea cuvântului lui Dumnezeu în limba română, nu dovedesc, că el a fost român, ci numai că a fost episcop calvinizant	26—30
Sava Brancovici din Bălgrad a fost numit episcop la 1656 și 1662	

	Pag.
cu condițiuni de a promova calvinismul între Români . . .	30—32
Același a promovat de fapt calvinismul	32—38
Nu există nici o mărturie, că Sava din Bălgrad ar fi păținit pentru credința bisericii orientale. El a păținit din motive politice și pentru viața lui, scandaloasă	39—42
Sentința adusă de soborul bisericii românești la 1680 nu arată, că Sava Brancovici ar fi păcătuit cu sorsa, ci cu o rudenie a sa, Catarina Temesvári și cu alte mueri	42—46
Suferințele lui Sava Brancovici pentru fărâdelegile sale	46—52
Legalitatea sentinței aduse în contra lui Sava Brancovici	52—58
Cserei Mihaiu nu merită credința în toate ce le povestește despre Sava Brancovici	59—60
Sava Brancovici n'a înființat nici o școală românească	61
Școala românească din Făgăraș	62
Sava Brancovici n'a tipărit, ca alți arhieriei vrednici, cărți românești	63
Același n'a dobândit autonomia și independența bisericii la 1656	63—64
Același s'a învoit la nimicirea episcopiei Vadului	64—66
Decretele principilor pentru ușurarea sortii clerului pe timpul lui Sava, s'au dat ca răsplată pentru calvinirea bisericii, ori ca indemn la calvinire	67—68
Sava Brancovici din Bălgrad a fost destituit de Baresai la 1659 și în locul lui a fost numit Ghenadie	68—69
Sava primește episcopiatul la 1662 dela Apafyș pe lângă condiții de a promova calvinismul	69—70
Același a primit iustituția calvinească a titorilor și juraților la 1667	70—72
Același nu a grijit averile mănăstirii, școalei și tipografiei și merge la Moscova după milă la 1668.	72—73
Decretul lui Apafy din 20 Dec. 1669 pentru asuprirea bisericii românești, contra căruia Sava nu face nimica	73—76
Decretul lui Apafy din 22 Nov. 1673	76
Decretul lui Apafy din 11 Uniu 1674, prin care ocărnuirea bisericii românești se încredințează super intendentului calvinesc	77
Sava, spre a-și susține poziția, tradează biserica în soborul din 1675	77—79
Răsplata primită de Sava și Gheorghe Brancovici și de preoțime pentru tradarea bisericii și Soborul din 1675	79
Căderea lui Sava la 1679 și născocirile fratelui său	80
Părerile istoricilor despre Sava: Mihaiu Cserei, Chr. Engel, Samuil Claiu, P. Maior, A. Tr. Laurian, A. Papiu Ilarian, Andreiu Saguna, N. Tincu-Velea, N. Popea, E. Hurmuzaki, G. Paritiu, E. Golubinski, Gh. Enăceanu, Dr. Gh. Popovici, S. Popescu	82—88
Autoritatea lui Mangra în cestiuini istorice și înriurința, ce o va avea el asupra istoriografiei române	88—94
Simeon Popescu, despre scrierea lui Mangra	95—96
„Vechea mitropolie din Ienopolea“ de Al. T. Dumitrescu, foiața scrisă pe urmele lui Mangra	96—98
„Revista Teologică“ despre scrierea lui Mangra	98—99
Încheiere	99

Alte scrieri ale autorului.

1. **Mitropolitul Dr. Ioan Vancea de Buteasa**, schiță biografică, Blaj 1890, broșură de 41 pag. Se poate procura de la autorul, ori de la Tipografia semin. din Blaj cu 20 fil. + 10 fil. porto postal.
2. **Cestiuni din dreptul și istoria bisericii românești unite**, Blaj 1893. Partea I. 269 pag. 8° scrisă de Dr. Alexandru Grama, costă 1 cor. 40 fil Partea II. 400 pag. 8° scrisă de Dr. Augustin Bunea, costă 2 cor. Să poate procura numai dela Tipografia semin. din Blaj.
3. **Epi-coșul Ioan Inocențiu Micu-Klein**, s'a petrecut.
4. **Istoria scurtă a bisericii rom. unite cu Roma**, în Șchematismul Arhidiecesei de A-Iulia și Făgăraș pe a. 1900, care costă 8 cor., și se poate procura de la Tipografia semin. din Blaj.
5. **Statistica Românilor din Transilvania în anul 1750** făcută de vicarul episcopesc Petru Aron, Sibiu 1901, costă 1 cor., + 10 fil., s'a petrecut.
6. **Vechile Episcopii românești: a Vadului, Geoagiuului, Silvașului și Bălgradului**, Blaj 1901. 8° 162 pag. Prețul 2 cor. 50 fil. (pentru România 3 lei). Se poate procura de la autorul, ori dela Tipografia semin. din Blaj.
7. **Episcopii P. P. Aron și Dionisie Novacovici**, sau Istoria Românilor transilvaneni dela 1751 până la 1764, Blaj 1902. Prețul 4 cor. 50. fil (pentru România 5 lei). Se poate procura de la autorul, ori de la Tipografia semin. din Blaj.
8. **Discursuri, Autonomia bisericească, Diverse**, prețul 5 cor. (pentru România 6 lei). Se poate procura de la autorul, ori dela Tipografia semin. din Blaj.
9. **Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria**, prețul 3 cor., (pentru România 4 lei). Se poate procura de la autorul, ori dela Librăria semin. din Blaj.
10. **Timoteiu Cipariu**, Panegiric, prețul 50 fil. + 10 fil. porto.